การศึกษาชุมชนแออัดในเมืองหลักของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กรณีศึกษาเมืองอุดรธานี

ปริญญานิพนธ์

ของ

เกริกไกร แก้วล้วน

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภูมิศาสตร์

กุมภาพันธ์ 2536

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภูมิศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการควบคุม

.....ประธาน

(รศ.สมชาย เดชะพรหมพันธุ์)

.....กรรมการ

(ผศ.น้อม งามนิสัย)

คณะกรรมการสอบ

.....ประธาน

(รศ.สมชาย เดชะพรหมพันธุ์)

.....กรรมการ

(ผศ.น้อม งามนิสัย)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(ผศ.กวี วรกวิน)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภูมิศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ศ.ดร.สมพร บัวทอง)

วันที่ ..1...เดือน..กุมภาพันธ์...พ.ศ.2536

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้เพราะความช่วยเหลือจากบุคคลและหน่วยงานต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

รศ.สมชาย เดชะพรพมพันธุ์ จากมหาวิทยาลัยบูรพา ให้คำปรึกษาและให้เกียรติเป็นประธานควบคุม ผศ.น้อม งามนิสัย ให้คำปรึกษาและให้เกียรติเป็นกรรมการควบคุม ผศ.กวี วรกวิน ให้คำปรึกษาและให้เกียรติเป็นกรรมการสอบปากเปล่า ศ.ดร.ประเสริฐ วิทยารัฐ ให้ความรู้และข้อแนะนำในการวิจัยทางภูมิศาสตร์

คุณสมชาย งามกาละ จากกองผังเมืองรวม สำนักผังเมืองให้คำแนะนำการใช้แผนที่ บรรณารักษ์ห้องสมุดการเคหะแห่งชาติ อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าข้อมูล กรมแผนที่ทหาร กระทรวงกลาโหม ให้ความอนุเคราะห์ด้านภาพถ่ายทางอากาศ สำนักงานเทศบาลเมืองอุดมธานี ให้ความอนุเคราะห์ด้านข้อมูล ฝ่ายวิจัยสำนักงานอธิการบดีมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ให้ทุนสนับสนุนการวิจัยในครั้งนี้

อาจารย์ประมวล เหมพงศ์พันธุ์ ภาควิชาภูมิศาสตร์ วิทยาลัยครูนครราชสีมาและเพื่อนนิสิตปริญญาโทภูมิศาสตร์ รุ่น 2531 ให้ความช่วยเหลือด้านข้อมูล คุณพรทิพย์ ไพธิ์ใบ ช่วยเหลือด้านการสำรวจและเก็บข้อมูลภาคสนาม คุณสมมาส แก้วล้วน อำนวยความสะดวกในการจัดพิมพ์และเข้ารูปเล่ม

บิดา มารดา สนับสนุนทุนการศึกษาและให้กำลังใจมาตลอด

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ขอบคุณ บุคคลและหน่วยงานดังกล่าวเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

เกริกไกร แก้วล้วน

การศึกษาชุมชนแออัดในเมืองหลักของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กรณีศึกษาเมืองอุดรธานี

บทคัดย่อ

ของ

เกริกไกร แก้วล้วน

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภูมิศาสตร์

กุมภาพันธ์ 2536

การศึกษาครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาชุมชนแออัดในเมืองหลักของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กรณีศึกษาเมืองอุดรธานี มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาการกระจายตัว การก่อตัว การขยายตัว แนวโน้มการขยายตัว สถานภาพของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด ภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในชุมชนแออัด ปัจจัยดึงดูดที่ทำให้มีผู้อพยพเข้าสู่ชุมชนแออัดและสถานภาพของผู้อาศัยในชุมชนแออัด โดยใช้วิธีการศึกษาจากเอกสาร การสัมภาษณ์ในภาคสนาม และจากภาพถ่ายทางอากาศ การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการทางสถิติ ได้แก่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ไค – แสควร์ สมการถดถอยและวิธีการทางแผนที่ ผลการศึกษามีดังนี้

1. การกระจายตัวของชุมชนแออัดมีรูปแบบไม่เป็นระเบียบ มีระยะห่างจากจุดศูนย์กลางของศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักเฉลี่ย 1.6 กิโลเมตร และห่างจากแหล่งงานที่ใกล้ที่สุดเฉลี่ย 0.5 กิโลเมตร

2. การก่อตัวของชุมชนแออัด เริ่มก่อตัวขึ้นเป็นเวลานานกว่า 20 ปี มาแล้ว และมีการขยายจำนวนมากที่สุด ในช่วงปี 2510 - 2518

3. แนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในอีก 5 ปี ข้างหน้า (พ.ศ. 2539) จะมีจำนวน 1,009 ครอบครัว และมีแนวโน้มว่า จะขยายตัวขึ้นในพื้นที่ใกล้แหล่งงานเป็นสำคัญ

4. ภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในชุมชนแออัด ส่วนมากจะอยู่ในเขตชนบทของจังหวัดอุดรธานี

5. ปัจจัยดึงดูดที่ทำให้มีผู้อพยพเข้ามาอาศัยในชุมชนแออัดมี 5 ประการ เรียงตามลำดับความสำคัญดังนี้คือ ค่าเช่าบ้านและค่าเช่าที่ดินราคาถูก ใกล้แหล่งงาน การชักจูงจากญาติมิตร อื่น ๆ (มีถิ่นกำเนิดที่นี่ ย้ายติดตามสามี) เป็นพื้นที่สาธารณะว่างเปล่า

6. สถานภาพของผู้อาศัยในชุมชนแออัด

6.1 สถานภาพของผู้อาศัยในชุมชนแออัด

หัวหน้าครอบครัวส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุ 41 ปี ขึ้นไป มีการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาที่ 4 ประกอบอาชีพรับจ้างเป็นส่วนใหญ่ มีรายได้ส่วนมากต่ำกว่า 3,500 บาทต่อเดือน ขนาดของครอบครัวส่วนใหญ่เป็นครอบครัวขนาดกลาง มีสมาชิก 4 - 5 คน

6.2 สถานภาพของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด

ที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดส่วนใหญ่เป็นบ้านไม้ชั้นเดียวใต้ถุนสูงมีทะเบียนบ้านเป็นของตัวเอง เป็นบ้านปลูกเองในที่ดินของคนอื่น มีขนาดพื้นที่ตั้งแต่ 21 ตารางวาเป็นส่วนใหญ่ การรับบริการสาธารณูปโภคจากรัฐ มีการขาดแคลนน้ำประปา ภาชนะรองรับขยะและการระบายน้ำเสีย แต่ไม่มีการขาดแคลนไฟฟ้า

A STUDY OF SLUMS IN NORTHEASTERN URBAN CENTERS : A CASE STUDY OF UDON THANI CITY

AN ABSTRACT

BY

GRERKGRAI KAEWLUAN

Presented in partial fulfillment of the requirements for the

Master of Education degree in Geography

at Srinakharinwirot University

February 1993

The purpose of this study is to study slums in the northeastern city of Udon Thani. The criteria include are : residential distribution, residential development and the expansion of slums, the trend of future expansion condition of housing, hometown of slums residents, factors motivating people to move to slums, personal status and housing conditions. The data are collected from documents, surveys, interviews and aerial photographs. Statistical methods are applied to analized all these data in terms of percentage, mean, regression equation and chi-square. Mapping techniques are also used in this research.

The results of the study are :

1. The slums distribution are scatter pattern. They are located approximately 1.6 kilometer from the central business district and approximately 0.5 kimeter from the employment.

2. All slums began developing before 1967 with a peak period of expansion was 2510 - 2518 B.E.

3. Five years from now there will be approximately 1009 families living in the slums of Udon Thani.

4. Almost of population living in the slums migrated from rural areas in Udon Thani province.

5. Factors motivating people to move into slum was : low cost housing and land rent, prior to employmemt, advise from family members, friends, vacant public laud and others.

6. Personal status and housing condition in the slums.

6.1 Personal status

The majority of families head are male, more than forty - one years old. Most of them were a primary school education level, labour occupation with an average incomes are less than 3500 bath per month. The average family size is between 4 to 5 persons.

6.2 Housing condition

Most of the house are elevated single storeyed and made of wood and are registered. The houses were built by the residents an owned by others. The land average is 84 square meters. Most of houses have no city water supply and sewage drainage system and solid waste management. But the electricity is provided throughout slums in Udon Thani.

สารบัญ

บทที่		หน้า
1	บทนำ	1
	ภูมิหลัง	1
	จุดมุ่งหมายในการศึกษา	5
	สมมติฐานในการศึกษา	5
	ความสำคัญของการศึกษา	6
	ขอบเขตของการศึกษา	6
	ข้อตกลงเบื้องต้น	7
	นิยามศัพท์เฉพาะ	7
2	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	11
	ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบชุมชนแออัด	12
	ความหมายของชุมชนแออัด	13
	รูปแบบการกระจายของชุมชนแออัด	18
	การก่อตัว การขยายตัว ที่อยู่อาศัยที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัด	24
	แนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัด	26
	ภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในชุมชนแออัด	29
	ปัจจัยดึงดูดให้ผู้มีรายได้น้อยอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณชุมชนแออัด ...	36
	สถานภาพของผู้อาศัย และที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด	34

บทที่ หน้า

3 วิธีดำเนินการศึกษา 39
แหล่งข้อมูลในการศึกษา 39
เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา 39
การเก็บและรวบรวมข้อมูล 40
การจัดกระทำข้อมูล 41
สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล 42
4 การวิเคราะห์และผลการวิเคราะห์ 43
วิเคราะห์รูปแบบการกระจายของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี 43
วิเคราะห์การก่อตัว การขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดใน
เมืองอุดรธานี 79
วิเคราะห์แนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดใน
เมืองอุดรธานี 89
วิเคราะห์ภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยก่อนที่จะอพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนแออัดใน
เมืองอุดรธานี 97
วิเคราะห์ปัจจัยดึงดูดที่ทำให้ผู้อพยพเข้ามาอาศัยในชุมชนแออัดใน
เมืองอุดรธานี 103
วิเคราะห์สถานภาพของผู้อาศัย และที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดใน
เมืองอุดรธานี 109

บทที่ หน้า

5 สรุปผล และอภิปรายผลการศึกษา 145
สรุปผลการศึกษา 145
อภิปรายผลการศึกษา 147
ข้อบกพร่องของการศึกษา 177
ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป 178

บรรณานุกรม 179

ภาคผนวก 188

ประวัติย่อของผู้วิจัย 206

บัญชีตาราง

ตาราง หน้า

1 แสดงที่ตั้งสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักกับชุมชนแออัด ในเมืองอุดรธานี 46

2 แสดงการเปรียบเทียบระยะทางจากชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีไปยังจุดศูนย์กลางของเมืองและแหล่งงานที่ใกล้ที่สุด 52

3 แสดงการกระจายของชุมชนแออัดกับการเป็นเจ้าของที่ดินที่ชุมชนแออัดตั้งอยู่ 54

4 แสดงจำนวนเส้นทางเข้า - ออก ของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี 74

5 แสดงระยะทางจากจุดศูนย์กลางของชุมชนแออัดไปยังเส้นทางสายหลักที่ใกล้ที่สุดของชุมชนเมืองอุดรธานี 76

6 แสดงระยะเวลาการก่อตัวของการเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี 80

7 แสดงการขยายจำนวนบ้านเรือนของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ในปี พ.ศ. 2510, 2518, 2528 และ 2534 82

8 วิเคราะห์แนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี จนถึงปี พ.ศ. 2539 91

9 แสดงผลการคาดคะเนจำนวนที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ถึงปี พ.ศ. 2559 92

10 แสดงพื้นที่ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งใหม่ที่ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ต้องการเข้าไปอาศัยอยู่ 95

11 แสดงลักษณะที่ตั้งที่ผู้อาศัยในชุมชนแอัดต้องการเข้าไปตั้งบ้านเรือน เมื่อย้ายออกจากที่อยู่ในปัจจุบัน 96

ตาราง หน้า

12 แสดงภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี 98

13 แสดงสถานภาพภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี 102

14 แสดงปัจจัยดึงดูดที่ทำให้ผู้อาศัยตัดสินใจเข้าไปตั้งบ้านเรือนในชุมชนแออัด
ในเมืองอุดรธานี 104

15 แสดงการแจกแจงปัจจัยดึงดูดที่ทำให้ผู้อาศัยในชุมชนแออัดตัดสินใจเข้ามา
อาศัยอยู่ในชุมชมแออัดในเมืองอุดรธานี 108

16 แสดงเพศของหัวหน้าครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี 110

17 แสดงสถานภาพของอายุของหัวหน้าครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัด
ในเมืองอุดรธานี 112

18 แสดงสถานภาพทางคุณวุฒิทางการศึกษาของหัวหน้าครอบครัวของผู้อาศัย
ในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี 114

19 แสดงสถานภาพการประกอบอาชีพของหัวหน้าครอบครัว 116

20 แสดงรายได้ของครอบครัวต่อเดือนของผู้อาศัยในชุมชนแออัด 118

21 แสดงความแตกต่างของรายได้ของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี 120

22 แสดงขนาดครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี 122

23 แสดงจำนวนสมาชิกคนอื่น ๆ ที่มีงานทำในครอบครัวของผู้อาศัย
ในชุมชนแออัดที่มีงานทำ 124

24 แสดงงานหลักของสมาชิกคนอื่น ๆ ในครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัด 126

25 แสดงลักษณะของอาคารบ้านเรือนของผู้อาศัยในชุมชนแออัดใน
เมืองอุดรธานี 128

26 แสดงการมีและไม่มีสำเนาทะเบียนบ้านของผู้อาศัยในชุมชนแออัด 130

27 แสดงภาวะการเป็นกรรมสิทธิ์ในบ้านที่อยู่อาศัย 131

ตาราง หน้า

28 แสดงการแจกแจงภาวะการเป็นกรรมสิทธิ์ในบ้านที่อยู่อาศัยของผู้อาศัย
ในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี 133
29 แสดงขนาดพื้นที่ของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี 135
30 แสดงการรับบริการด้านไฟฟ้า และน้ำประปาของชุมชนแออัดในเมือง
อุดรธานี 138
31 แสดงการมีและไม่มีการกำจัดขยะมูลฝอยและการระบายน้ำเสียของผู้อาศัย
ในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี 141

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ หน้า

1 แสดงการกระจายของการใช้ที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย ตามทฤษฎีโครงสร้างของเมืองทั้งสามแบบ 19

2 แบบจำลองเกี่ยวกับการใช้ที่ดินเฉพาะเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ของแมคกี (McGee) 21

3 แสดงการกระจายของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี 49

4 แสดงการเปรียบเทียบการกระจายของชุมชนแออัด ที่ตั้งห่างจากแหล่งงานที่ใกล้ที่สุดและเส้นทางสายหลักที่ใกล้ที่สุด 77

5 แสดงค่าเฉลี่ยของจำนวนภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี 99

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

การกลายเป็นแหล่งชุมชน (Urbanization) ในประเทศกำลังพัฒนาที่เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงตอนต้นของศตวรรษนี้ เป็นเหตุการณ์น่าเป็นห่วงว่าจะก่อให้เกิดปัญหาหลายด้าน เพราะการเพิ่มประชากรในเมืองมีมากกว่าการพัฒนาทางเทคโนโลยีและอุตสาหกรรม ซึ่งแมคกี (Mcgee) เรียกว่า "การเติบโตเกินขนาดของเมือง" (Over - Urbanization) และยังกล่าวต่อไปอีกว่าความแตกต่างของการพัฒนาดังกล่าวมีสาเหตุมาจากพื้นฐานของปัญหาที่แตกต่างกันกล่าวคือ ในประเทศที่พัฒนาแล้วเมืองพัฒนาขึ้นมากจาก "ปัจจัยดึงดูด" ของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านสาธารณูปโภคที่เพียงพอ แต่ในทวีปเอเชียเมืองพัฒนาขึ้นมาจาก "ปัจจัยผลัก" ตามความต้องการของประชากรอันเกิดจากความยากจนและความขาดแคลน โดยเฉพาะชาวชนบทที่อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนในเมืองและก่อให้เกิดความเสื่อมโทรม ตลอดจนการปลูกสร้างที่อยู่อาศัยในลักษณะบุกรุก (Sqautters) ภายในเมือง (Mcgee. 1971 : 44, 164)

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่กำลังประสบกับปัญหาการเติบโตของเมืองอันเนื่องมาจากกระบวนการผลักอยู่ตลอดเวลา นับตั้งแต่รัฐบาลเริ่มประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ติดต่อกันมา 6 ฉบับ (พ.ศ. 2504 - 2534) การพัฒนาประเทศจะมุ่งไปที่การพัฒนาอุตสาหกรรม เพื่อความมั่งคั่งของประเทศ (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 พ.ศ. 2530 - 2534 : 314) แม้ว่าการส่งเสริมการผลิตทางด้านอุตสาหกรรมในประเทศไทยจะเริ่มมีขึ้นทีละเล็กทีละน้อย แต่การขยายตัวและการเติบโตของเมืองเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและเป็นผลทำให้ประชากรในเขตชนบทที่เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงอาชีพมาอยู่ในสังคมอุตสาหกรรมจะมีทางรอดและโอกาสของชีวิตที่ดีกว่า จึงพากันอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตเมือง ทั้งเมืองเล็กและเมืองใหญ่ (สุนันทา สุวรรโณดม และคนอื่น ๆ . 2531 : 1) โดยเฉพาะกรุงเทพมหานครได้มีปรากฏการณ์การตั้งถิ่นฐานของประชากรที่ไม่เหมาะสมมานานแล้ว และจากการศึกษาครั้ง

หลังสุดโดยการเคหะแห่งชาติ เมื่อปี พ.ศ. 2531 พบสลัมเกิดขึ้นกว่า 1,501 แห่ง รวมกับสลัมบุกรุกคูคลองในที่ของกรุงเทพมหานคร 228 แห่ง และสลัมที่บุกรุกอยู่ใต้สะพานอีก 52 แห่ง รวมทั้งหมด 1,781 แห่ง (คณะกรรมการประสานงานองค์การพัฒนาเอกชน ชุมชนแออัด. 2533 : 1) ซึ่งการตั้งถิ่นฐานลักษณะเช่นนี้ก่อให้เกิดปัญหา และเป็นภาระที่รัฐบาลจะต้องแก้ไขต่อไป

สาเหตุของการเกิดชุมชนแออัด มีเงื่อนไขที่แตกต่างกันไปในแต่ละชุมชนเมือง สมสุข บุญญะบัญชา ได้จำแนกเงื่อนไขที่ทำให้เกิดชุมชนแออัดไว้ดังนี้

1. เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ การพัฒนาประเทศโดยรวมศูนย์เศรษฐกิจทำให้ขาดการกระจายรายได้ไปสู่ชนบท มีผู้ย้ายถิ่นเข้าสู่เมืองมากขึ้นและความยากจนก็ยังทำให้ด้อยโอกาสที่จะผลักดันตนเองหรือแข่งขันกับระบบเศรษฐกิจแบบคนชั้นกลางได้ในที่สุดไม่สามารถจะอยู่อาศัยในที่มั่นคงได้ นอกจากบ้านเช่าในสลัม

2. เงื่อนไขทางด้านประชากร ผู้อพยพที่มีรายได้น้อยส่วนใหญ่จะมีบุตรมาก จึงทำให้มีอัตราเพิ่มประชากรมากขึ้น เกิดการแข่งขันทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ส่งผลให้มีความแออัดมากขึ้น และเกิดชุมชนเช่าที่ตลอดจนชุมชนบุกรุก

3. เงื่อนไขทางด้านกายภาพ เมืองขาดการวางแผนที่รัดกุม ขาดการกำหนดการใช้ที่ดินและการกระจายการใช้ที่ดินอย่างเหมาะสม มีที่ว่างเปล่านำไปสู่การบุกรุกหรือเมืองขาดการสาธารณูปโภคที่จำเป็น จึงทำให้บริเวณดังกล่าวกลายเป็นพื้นที่เสื่อมสภาพ (Blight Area)

4. เงื่อนไขทางด้านที่ดิน การขาดความมั่นคงในการครอบครองที่ดินผู้อยู่อาศัยไม่สนใจดูแล ปรับปรุงสภาพที่อยู่ให้ดีขึ้น

5. เงื่อนไขจากระบบการจัดการของรัฐ รัฐไม่สามารถควบคุมกฎระเบียบต่าง ๆ ที่ใช้บังคับเกี่ยวกับการก่อสร้างที่อยู่อาศัยและการครอบครองที่ดิน

6. เงื่อนไขจากการขาดแคลนที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย จากสถิติพบว่า มีการขาดแคลนที่อยู่อาศัยปีละหมื่นหน่วย สำหรับคนที่มีรายได้น้อยจึงหาที่เช่าราคาถูก

7. เงื่อนไขทางด้านสังคม ชาวสลัมจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มก้อนเพราะอาศัยการปรับตัวจากสภาพที่เปลี่ยนจากชนบทสู่การเป็นเมือง ขณะเดียวกันก็ยอมรับสภาพที่เป็นอยู่เช่นนั้น

8. เงื่อนไขทางการเมือง ชาวสลัมไม่มีโอกาสทางการเมือง ทำให้ไร้พลังการต่อรองเรียกร้องเอาทรัพยากรพื้นฐาน ทำให้เกิดการขาดแคลนด้านต่าง ๆ ทั้งกายภาพเศรษฐกิจและที่ดิน (มหาวิทยาลัยมหิดล. 2526 : 143 - 145)

สภาพการณ์หรือเงื่อนไขการเกิดชุมชนแออัดดังกล่าว นักภูมิศาสตร์ให้ความสนใจกับเงื่อนไขทางด้านกายภาพเป็นประเด็นสำคัญ เพราะเป็นปัญหาที่เกิดจากการใช้ที่ดินในเมืองอย่างหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตามก็ยังไม่ละเลยกับเงื่อนไขอย่างอื่นเข้ามาร่วมพิจารณาด้วย เช่น เงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจและสังคม (อุบลวรรณ สืบอุบล. 2529 : 17) ดังที่ ประเสริฐ วิทยารัฐ กล่าวว่า การวิเคราะห์ถึงศักยภาพในด้านต่าง ๆ ของชุมชน ตลอดจนการทราบโครงสร้างทางเศรษฐกิจ โครงสร้างทางสังคม จะทำให้เป็นแนวทางในการนำไปสู่การค้นหาคำตอบและสามารถนำไปสู่การปฏิบัติ เพื่อการแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ (ประเสริฐ วิทยารัฐ 2533 : 2 - 4)

ปัญหาเกี่ยวกับการใช้ที่ดินในเมืองที่ไม่เหมาะสม และเกิดสภาพเสื่อมโทรมของชุมชนแออัดมิใช่เกิดขึ้นในเฉพาะกรุงเทพมหานครเท่านั้น เมืองที่เป็นศูนย์กลางของภูมิภาคต่าง ๆ ก็ประสบกับปัญหาเหล่านี้เช่นกัน ดังเช่น นักวิชาการหลายท่านได้ศึกษาเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยในเมืองต่าง ๆ พบว่า เมืองเชียงใหม่มีจำนวนชุมชนแออัด 16 แห่ง (พิสันต์ ด่านไพบูลย์. 2529 : 114) เมืองนครราชสีมา จำนวน 8 แห่ง (สุนันทรา สุวรรณโฉดม และคนอื่น ๆ. 2531 : 134) เมืองชลบุรี จำนวน 6 แห่ง (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. 2533 : 37) เมืองสงขลา จำนวน 20 แห่ง และเมืองหาดใหญ่ 2 แห่ง (มารุต คำชะอม. 2532 : ข) ซึ่งเมืองเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ได้รับการพัฒนาให้เป็นเมืองหลัก ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 พ.ศ. 2530 - 2534 แล้วทั้งสิ้น

อุดรธานี เป็นเมืองหลักที่ได้รับการพัฒนาอย่างจริงจังในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 - 2534) ความสำคัญ คือเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและสังคมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน โดยมีพื้นที่บริการต่อชุมชนเมืองในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่เทศบาลเมือง สุขาภิบาลอำเภอและชุมชนเมืองขนาดเล็กอื่น ๆ โดยรอบ จำนวน 52 ชุมชน รวมพื้นที่บริการทั้งหมด ประมาณ 48,000 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นพื้นที่ร้อยละ 28.6 ของภาค

(สำนักผังเมือง. 2526 : 3.51 - 3.57) และชุมชนเมืองเหล่านั้นอยู่ห่างไกลจากกรุงเทพมหานครที่สุดพื้นที่หนึ่งของภาค ดังนั้นการได้รับอิทธิพลจากการดึงดูดของกรุงเทพมหานครจึงมีน้อยกว่าพื้นที่อื่น ในทางตรงกันข้ามเมืองอุดรธานีน่าจะมีอิทธิพลในการดึงดูดให้ประชากรเข้าไปตั้งถิ่นฐานมากกว่า ทั้งนี้เนื่องมาจากปัจจัยทางด้านขนาดของเมืองและระยะทางใกล้กว่า เหตุผลที่สนับสนุนข้อเท็จจริงดังกล่าว คือปรากฏมีชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

จากการศึกษาของฝ่ายวิเคราะห์นโยบายและแผน สำนักงานเทศบาลเมืองอุดรธานีเกี่ยวกับปัญหาชุมชนแออัดและแหล่งเสื่อมโทรม พบว่า ยังมีชุมชนผู้ด้อยโอกาสอีกจำนวนหนึ่งที่สร้างบ้านพักอาศัยแบบง่าย ๆ รวมกันอยู่เป็นหย่อม ๆ ภายในเมือง เช่น ชุมชนหน้าวัดไพธิวรารามและชุมชนทุ่งสว่าง ใกล้ทางรถไฟซึ่งเป็นบ่อเกิดของปัญหาอื่น ๆ ตามมา เช่น ปัญหาเรื่องสุขาภิบาล ปัญหาแหล่งเสื่อมโทรมและโรคติดต่อ สาเหตุของปัญหาเหล่านี้เกิดจากผู้อพยพจากต่างถิ่นเข้ามาประกอบอาชีพภายในเมืองเป็นจำนวนมาก เช่น มาประกอบอาชีพรับจ้าง กรรมกร และให้บริการอื่น ๆ (สำนักงานเทศบาลเมืองอุดรธานี. 2533 : 7) แหล่งงานที่สำคัญของตัวเมืองอุดรธานีที่ปรากฏเด่นชัดและเป็นที่ทราบกันดี เป็นแหล่งดึงดูดให้ผู้มีรายได้น้อยเข้าไปหางานทำ คือ เขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมือง อันได้แก่ บริเวณที่มีการใช้ที่ดินเพื่อการค้าและเขตที่อยู่อาศัยหนาแน่นรอบวงเวียนห้าแยกน้ำพุ และสี่แยกหอนาฬิกา ซึ่งเป็นบริเวณบรรจบกันของถนนสายสำคัญ คือ ถนนโพธิ์ศรี ถนนอุดรดุษฎี ถนนประจักษ์ ถนนทหาร และถนนอดุลยเดช

จากการสังเกตและการศึกษาขั้นต้น ทำให้ทราบว่ายังมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัดอีกหลายบริเวณ ทั้งในและนอกเขตเทศบาลที่มีลักษณะเป็นชุมชนเก่าและชุมชนบุกรุก สามารถพบเห็นได้ในพื้นที่มีลักษณะทรุดโทรม เงื่อนไขการเกิดชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีอาจจะแตกต่างไปจากกรุงเทพมหานครและเมืองอื่น ๆ เพราะเป็นเมืองที่มีขนาดเล็กและเทคนิคด้านการคมนาคมขนส่งยังต่ำ แต่ก็ยังปรากฏมีชุมชนแออัดอยู่หลายบริเวณ จึงนับว่าเป็นสิ่งที่น่าสนใจและน่าศึกษาหาสาเหตุของการเกิดปรากฏการณ์ในพื้นที่ดังกล่าว

ดังนั้น การศึกษาถึงการใช้ที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยในบริเวณชุมชนแออัด ด้านรูปแบบการกระจายตัว การก่อตัว การขยายตัว และแนวโน้มการเพิ่มขึ้นในอนาคต ตลอดจนปัจจัยดึงดูดที่ทำให้ผู้อาศัยอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณชุมชนแออัด ภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัย สถานภาพ

ของผู้อาศัย และที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด จะเป็นสิ่งที่ทำให้ทราบข้อเท็จจริงเกี่ยวกับชุมชนแออัด เพื่อเป็นแนวทางในการป้องกันการเกิดสภาพเสื่อมโทรม และการแก้ปัญหาสภาพที่อยู่อาศัยไม่เหมาะสมที่ประสบอยู่ในปัจจุบันและอาจจะขยายตัวขึ้นอีกในอนาคต

<u>จุดมุ่งหมายของการศึกษา</u>

1. เพื่อศึกษารูปแบบการกระจายของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี
2. เพื่อศึกษาการก่อตัว การขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี
3. เพื่อศึกษาแนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี
4. เพื่อศึกษาภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยก่อนที่จะอพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี
5. เพื่อศึกษาปัจจัยดึงดูดที่ทำให้ผู้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี
6. เพื่อศึกษาสถานภาพของผู้อาศัย และที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

<u>สมมติฐานของการศึกษา</u>

1. ชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี น่าจะกระจายตัวอยู่ใกล้ชิดกับศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมืองอุดรธานี
2. การก่อตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด น่าจะอยู่ในช่วงเวลามากกว่า 20 ปี
3. ที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี น่าจะมีแนวโน้มการขยายตัวเพิ่มขึ้นในบริเวณที่ดินสาธารณประโยชน์ และพื้นที่ว่างเปล่าของหน่วยงานราชการ
4. ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ส่วนใหญ่น่าจะมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี
5. เหตุผลทางเศรษฐกิจ น่าจะเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้เกิดชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี
6. ที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ส่วนใหญ่น่าจะก่อสร้างบุกรุกที่สาธารณะที่ทางราชการและศาสนสมบัติ
7. ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ส่วนใหญ่น่าจะประกอบอาชีพรับจ้าง

ความสำคัญของการศึกษา

1. ทำให้ทราบถึงภาวะการใช้ที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดด้านรูปแบบการกระจายตลอดจนการก่อตัว การขยายตัวและแนวโน้มการเพิ่มขึ้นของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด

2. ทำให้ทราบภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยก่อนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนแออัด

3. ทำให้ทราบถึงปัจจัยดึงดูดที่ทำให้ผู้อาศัยอพยพเข้ามาอาศัยในชุมชนจนทำให้มีสภาพเป็นชุมชนแออัด

4. ทำให้ทราบถึงสภานภาพของผู้อาศัยและที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด

5. เป็นข้อมูลเบื้องต้นสำหรับผู้รับผิดชอบ หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการนำไปแก้ปัญหาและวางแผนปรับปรุงชุมชนเมืองอุดรธานีในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ขอบเขตของการศึกษา

1. พื้นที่ที่ทำการศึกษาครั้งนี้ ครอบคลุมพื้นที่ของชุมชนเมืองอุดรธานี ที่มีการตั้งถิ่นฐานต่อเนื่อง โดยมีขอบเขตรวมถึงเทศบาลเมือง สุขาภิบาลหนองบัว และสุขาภิบาลไพธิ์สว่าง

2. ชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี จะพิจารณาจากการเป็นชุมชนแออัดตามเกณฑ์ของการเคหะแห่งชาติ ดังนี้คือ เป็นแหล่งที่มีอาคารหนาแน่นขนาด 15 หลังคาเรือน ต่อไร่ และความหนาแน่นของผู้อาศัยในชุมชนส่วนใหญ่ (Mode) อยู่ระหว่าง 50 - 90 คน/ไร่ และตามเกณฑ์อื่น ๆ ดังที่ปรากฏในนิยามศัพท์เฉพาะ ข้อ 1

3. ชุมชนแออัดที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ จะศึกษาและวิเคราะห์ในส่วนที่เป็นลักษณะของชุมชน ดังต่อไปนี้

.3.1 ศึกษารูปแบบการกระจายของชุมชนแออัด

3.2 ศึกษาเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย ได้แก่

3.2.1 การก่อตัว การขยายตัวของที่อยู่อาศัยที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัด

3.2.2 แนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัด

3.2.3 สถานภาพของที่อยู่อาศัยที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัด

3.3 ศึกษาเกี่ยวกับผู้อาศัย ได้แก่

3.3.1 ภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในชุมชนแออัด

3.3.2 ปัจจัยดึงดูดที่ทำให้ผู้อาศัยอพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนแออัด

3.3.3 สถานภาพของผู้อาศัยในชุมชนแออัด

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. ผลของการศึกษาครั้งนี้ได้จากการสัมภาษณ์และสำรวจข้อมูลของชุมชนแออัดใน พ.ศ. 2534 เท่านั้น

2. คำว่า สลัม แหล่งเสื่อมโทรม ที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย ที่ปรากฏอยู่ในการศึกษาครั้งนี้ ตลอดจนเอกสารการวิจัยของนักการศึกษาที่ใช้อ้างถึงให้ถือว่ามีความหมายเดียวกับคำว่า "ชุมชนแออัด"

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. ชุมชนแออัด หมายถึง แหล่งชุมชนที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย ที่มีลักษณะทางกายภาพ ดังนี้

1.1 เป็นแหล่งที่มีอาคารหนาแน่นขนาด 15 หลังคาเรือน/ไร่ และความหนาแน่นของผู้อาศัยในชุมชนส่วนใหญ่ (Mode) อยู่ระหว่าง 50 - 90 คน/ไร่

1.2 ที่ตั้งอาคารสับสนไม่เป็นระเบียบ ไม่มีการแบ่งแปลงที่ดินอย่างชัดแจ้ง การปลูกบ้านเป็นไปตามความพอใจ ไม่มีผังที่เป็นระเบียบ

1.3 สภาพของอาคารทรุดโทรม เนื่องจากมีอายุเก่าหรืออาจจะมีการต่อเติมอย่างไม่เป็นระเบียบ

1.4 อาคารที่พักอาศัยไม่ได้สร้างตามแบบแผน ผิดแผกไปจากบ้านทั่วไป หรือจะจะมีรูปทรงตามแบบแผนทั่วไป แต่การก่อสร้างอย่างง่าย ๆ ใช้วัสดุไม่เหมาะสม เช่น วัสดุเก่า วัสดุผิดประเภท ได้แก่ ใช้ลังไม้ใส่ของ กระดาษแข็ง ใช้ทำฝาผนัง เป็นต้น

1.5 สภาพแวดล้อมไม่เหมาะสม เช่น เกิดสภาพอับชื้น มืดผิดสุขลักษณะ น้ำเน่าและอากาศไม่บริสุทธิ์ ทำให้เป็นอันตรายต่อสุขภาพและอนามัย

1.6 มีลักษณะที่เป็นอันตรายต่อสวัสดิภาพของผู้อาศัย เช่น เป็นแหล่งเชื้อเพลิงของอัคคีภัย

1.7 ขาดสิ่งอำนวยความสะดวกด้านสาธารณูปโภค ซึ่งคนทั่วไปพึงได้รับบริการจากรัฐ เช่น ไฟฟ้า น้ำประปา การระบายน้ำ การกำจัดขยะ ถนน ตลอดจนที่ว่างสาธารณะเพื่อสันทนาการ เป็นต้น

1.8 มีการใช้ที่ดินหลายประเภทปะปนกัน ทั้งพาณิชยกรรมและที่อยู่อาศัย

1.9 ผู้อยู่อาศัยส่วนมากไม่เป็นเจ้าของที่ดินเอง

2. ชุมชนเมืองอุดรธานี หมายถึง ชุมชนที่มีความต่อเนื่องของการตั้งถิ่นฐาน เป็นที่ตั้งของศาลากลางจังหวัด กองกำกับการตำรวจภูธรจังหวัด และบริเวณที่มีการใช้ที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยและประกอบกิจกรรมการค้าอย่างหนาแน่น ซึ่งรวมอยู่ในเขตเทศบาลเมืองอุดรธานี เขตสุขาภิบาลไพธิ์สว่าง เขตสุขาภิบาลหนองบัว

3. รูปแบบการกระจายของชุมชนเออัด หมายถึง ลักษณะการกระจายของชุมชนเออัดที่แสดงให้เห็นที่ตั้งอย่างเด่นชัดในพื้นที่ชุมชนเมืองอุดรธานี โดยที่ตั้งของชุมชนจะสัมพันธ์กับศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมือง (CBD) สิทธิในการเป็นเจ้าของที่ดิน ความสะดวกในการเข้า - ออก (จำนวนเส้นทาง) และแหล่งงาน

4. ศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมือง หมายถึง ศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมืองอุดรธานี อันได้แก่ บริเวณที่มีการใช้ที่ดินเพื่อการค้าเด่นชัดรอบวงเวียนห้าแยก ซึ่งเป็นบริเวณบรรจบกันของถนนสายหลัก คือ ถนนไพธิ์ศรี ถนนอุดรดุษฎี ถนนอดุลยเดช และถนนทหาร

5. การก่อตัว หมายถึง เวลาที่ผู้อาศัยเริ่มเข้ามาอาศัยอยู่ในบริเวณชุมชนเออัดนับตามปี พ.ศ.

6. การขยายตัว หมายถึง การเพิ่มจำนวนที่อยู่อาศัยในชุมชนเออัดโดยนับระยะตั้งแต่เริ่มก่อตัว ถึงช่วงระยะเวลาหนึ่ง โดยกำหนดไว้ดังนี้ คือช่วงระยะเวลาก่อนปี 2514, 2515 - 2519, 2520 - 2524, 2525 - 2529, 2530 - ปัจจุบัน

7. แนวโน้มการขยายตัว หมายถึง อัตราการขยายตัวของจำนวนที่อยู่อาศัย ที่มีสภาพเป็นชุมชนเออัดในการศึกษาพิจารณาดังต่อไปนี้

7.1 พื้นที่ที่ปรากฏที่อยู่อาศัยที่มีสภาพเป็นชุมชนเออัด

7.2 จำนวนของที่อยู่อาศัยที่สภาพเป็นชุมชนแออัด

8. ปัจจัยดึงดูดที่ทำให้ผู้อาศัยอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานในชุมชนแออัด หมายถึง ปัจจัยดึงดูดต่อไปนี้

8.1 ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ บ้านเช่า และค่าเช่าที่ดินราคาถูก

8.2 ปัจจัยด้านระยะทาง ได้แก่ ใกล้แหล่งงาน

8.3 ปัจจัยด้านความสัมพันธ์ระหว่างญาติมิตร ได้แก่ การชักจูงจากญาติมิตร

8.4 ปัจจัยด้านพื้นที่ ได้แก่ เป็นที่สาธารณะ ที่ว่างเปล่า

9. ภูมิลำเนาเดิม หมายถึง แหล่งที่อยู่อาศัยสุดท้ายก่อนที่ผู้อาศัยจะตัดสินใจอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนแออัดภายในชุมชนเมืองอุดรธานี ในการศึกษาพิจารณาจากพื้นที่ดังต่อไปนี้

9.1 ที่ตั้งของภูมิลำเนาเดิม ได้แก่

9.1.1 ภูมิลำเนาเดิมในจังหวัดอุดรธานี

9.1.2 จังหวัดที่รายล้อมจังหวัดอุดรธานี

9.1.3 จังหวัดที่ห่างไกลจากจังหวัดอุดรธานี

9.2 สถานภาพของภูมิลำเนาเดิม ได้แก่

9.2.1 ภูมิลำเนาเดิมจากชุมชนเมือง

9.2.2 ภูมิลำเนาเดิมจากชนบท

10. สถานภาพของผู้อาศัย หมายถึง สถานภาพทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของผู้อาศัยในชุมชนแออัด ในการศึกษากำหนดไว้ดังนี้ เพศ อายุ การศึกษา อาชีพ จำนวนสมาชิกในครอบครัว อาชีพของจำนวนมาชิกในครอบครัวที่มีงานทำ รายได้เฉลี่ยต่อเดือนของครอบครัว

11. สถานภาพของที่อยู่อาศัย หมายถึง สถานภาพทางด้านกฎหมายและเศรษฐกิจของที่อยู่อาศัยของผู้ให้สัมภาษณ์ ในการศึกษากำหนดไว้ ดังนี้ ลักษณะของบ้านเรือน การมีสำเนาทะเบียนบ้าน การมีสิทธิในบ้านเรือน ขนาดพื้นที่ของที่อยู่อาศัย การรับบริการสาธารณูปโภคจากรัฐ

12. ผู้บุกรุก หมายถึง ผู้ที่เข้าไปปลูกสร้างบ้านเรือนหรือที่อยู่อาศัยในที่ดินของผู้อื่น อันได้แก่ ที่ดินสาธารณประโยชน์ ที่ดินของวัด ที่ดินของทางราชการ หรือที่ดินเอกชน โดยผู้บุกรุกไม่ได้รับอนุญาติจากเจ้าของและไม่มีสิทธิในการถือครองที่ดินดังกล่าว

13. สิทธิในการถือครอง หมายถึง การที่ผู้อาศัยสามารถเข้าไปครอบครองในบ้านเรือน หรือที่ดิน โดยมีสถานภาพแตกต่างกัน เช่น เป็นผู้เช่าห้อง เช่าบ้าน เช่าที่ดินแล้วสร้างบ้านของตน สร้างบ้านของตนเองบนที่ดินสาธารณะ มีกรรมสิทธิ์ในบ้านและที่ดินเป็นของตนเอง

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ชุมชนแออัดหรืออาจจะมีคำที่ใช้เรียกแตกต่างกันออกไป เช่นคำว่าสลัม เหล่งเสื่อมโทรม ที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย ชุมชนยากจน ชุมชนรายได้ต่ำ ชุมชนกลุ่มคนชั้นต่ำ พื้นที่สีดำ พื้นที่สีเทา และอื่น ๆ ไม่ว่าจะมีการเรียกที่แตกต่างกันออกไป อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาถึงสภาพที่เป็นอยู่ก็จะมีลักษณะที่ไม่แตกต่างกันทั้งสภาพภายนอกและสภาพภายใน กล่าวคือ สภาพภายนอกพิจารณาลักษณะอาคารบ้านเรือน และสภาพภายในพิจารณาจากลักษณะของสังคมที่คนอาศัยอยู่ในการศึกษาเกี่ยวกับชุมชนแออัด นักวิชาการให้ความเห็นแตกต่างไปหลายด้าน แต่ในที่นี้จะขอแยกออกเป็น 2 ด้าน คือกลุ่มที่เห็นปรากฏการณ์ของชุมชนแออัดที่เกิดขึ้นในเมืองเป็นสิ่งที่ดี และกลุ่มที่เห็นชุมชนแออัดในเมืองเป็นสิ่งไม่ดี กล่าวคือกลุ่มที่ให้ความเห็นไปในทางที่ดีนั้นได้พิจารณาถึงหน้าที่ของชุมชนแออัดว่า เป็นแหล่งที่ช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนที่อยู่อาศัยของคนจนในเมือง ถ้าปราศจากที่อยู่อาศัยของคนจนเหล่านี้แล้ว เราอาจจะเห็นคนจนออกมาเร่ร่อนตามถนนและทุกหนทุกแหล่งของเมือง ซึ่งเป็นภาพที่ไม่น่าดู (Clinard. 1966 : 126) นอกจากนี้ชุมชนแออัดยังเป็นแหล่งบริการสำคัญของเมือง คือเป็นบริการแรงงานราคาถูกและบริการสินค้าพื้นฐาน สำหรับคนยากจนด้วยกันและชนชั้นกลาง แต่รายได้น้อย (โสภณ พรโชคชัย. 2528 : 11)

กลุ่มที่ให้ความเห็นชุมชนแออัดไปในทางไม่ดี ให้เหตุผลว่า ชุมชนแออัดเป็นแหล่งสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาหลายด้าน ได้แก่ ปัญหาสภาพแวดล้อมในเมืองและปัญหาสังคมอื่น ๆ อีกมาก สำหรับการศึกษาครั้งนี้มิได้เป็นการค้นหาคำตอบเกี่ยวกับข้อดีหรือข้อเสียของชุมชนแออัดแต่ประการใด แต่เป็นการค้นหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับภาวะด้านต่าง ๆ ที่ชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีเป็นอยู่ทั้งทางด้านกายภาพ และทางด้านสังคมเศรษฐกิจ

<u>ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบชุมชนแออัด</u>

การอพยพเข้าสู่เมืองของประชากร มีจุดมุ่งหมายพื้นฐานของแต่ละครอบครัวคือจะต้องให้ได้มาซึ่งที่อยู่อาศัยอย่างใดอย่างหนึ่ง ภายในเมืองแต่ละแห่งจะพบระบบการจัดหาที่อยู่อาศัยหลากหลายสำหรับสมาชิกในสังคมเมืองหนึ่ง ๆ ดังที่ อภิชาติ พุทธวงศ์ อ้างจากการศึกษาของสถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย ได้แก่ มนิลา ไทเป บอมเบย์ โคลัมโบ และกรุงเทพฯ พบว่า ภายในเมืองเหล่านั้นล้วนมีระบบการจัดหาที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย ซึ่งตั้งถิ่นฐานในเขตเมืองหลายแบบด้วยกัน คือ

1. ระบบของชุมชนผู้บุกรุก (Squatter Settlements) เป็นระบบใหม่และซับซ้อน ลักษณะการบุกรุกมีหลายแบบ ทั้งแบบชั่วคราวและถาวร เป็นชุมชนขนาดใหญ่หรือเล็ก บ้างก็เป็นเรือนแพ บ้างก็เป็นพวกอาศัยอยู่กับพื้นถนนจนกระทั่งอยู่ตามอาคารเก่าที่ถูกละทิ้ง

2. ระบบการเช่าที่ดินชั่วคราว (Temporary Tenure Settlements) เป็นกรณีที่ผู้มีรายได้น้อยสร้างบ้านบนที่ดินที่ไม่ได้เป็นของตนเอง แต่ทำข้อตกลงกับเจ้าของที่ดิน พบว่าระบบนี้สามารถจัดที่อยู่อาศัยให้แก่คนในกรุงเทพฯ ได้ประมาณ 1 ล้านคน

3. ระบบผู้สัญจรชาวชนบท (Rural Commuter System) คือประชาชนซึ่งยังคงอาศัยอยู่ในชนบท แต่เดินทางมาทำงานในเมือง พักอยู่กับญาติพี่น้อง อยู่กับที่ทำงาน หรือเช่าห้องเล็ก ๆ อยู่เฉพาะช่วงเวลาเท่านั้น

4. ระบบที่อยู่อาศัยของลูกจ้าง (Employee Housing) ลูกจ้างบางส่วนได้รับการช่วยเหลือจากนายจ้างหรือหน่วยราชการในรูปแบบต่าง ๆ เช่น อยู่อาศัยภายในร้านค้าที่ทำงานหรือคนใช้ คนสวนที่พักอยู่กับนายจ้าง เป็นต้น

5. ระบบที่อยู่อาศัยที่รัฐจัดสร้าง (Public Construction) เป็นที่อยู่อาศัยแบบอาคารสำเร็จรูป (Complete Housing Units) เป็นการช่วยเหลือแก่ผู้มีรายได้น้อย

6. ระบบที่รัฐให้การสนับสนุน (Public Assistance for Housing) คือรัฐไม่ได้จัดสร้างให้โดยตรง แต่เป็นฝ่ายสนับสนุนการดำเนินงานเพื่อที่อยู่อาศัยของชาวบ้านในรูปแบบต่าง ๆ เช่น โครงการจัดที่ดินพร้อมบริการ (Sites and Services) โครงการปรับปรุงสลัม (Slum Upgrading) โครงการบ้านสร้างบางส่วน (Core Housing) โครงการให้กู้ยืมวัสดุก่อสร้าง (Material Loans) เป็นต้น

7. ระบบที่อยู่อาศัยภาคเอกชน (Private Housing) เป็นรูปธุรกิจที่อยู่อาศัย ซึ่งตอบสนองความต้องการของคนยากจนได้น้อยมาก

8. การจัดที่อยู่อาศัยโดยองค์กรนอกภาครัฐบาล (Non - Goverment Assistance) โดยกลุ่มดำเนินงานต่าง ๆ เพื่อจัดหาที่อยู่อาศัยแก่คนยากจนในหลายประเทศ ซึ่งมีข้อได้เปรียบคือ ไม่ถูกจำกัดด้วยระเบียบแบบแผนทางราชการ ทำให้องค์กรเหล่านี้สามารถจัดระบบที่อยู่อาศัย เพื่อคนยากจนในรูปแบบใหม่ได้หลากหลายยิ่งขึ้น (อภิชาติ พุทธวงศ์. 2527 : 4 - 7)

ในระบบการจัดหาที่อยู่อาศัยที่กล่าวมา ที่อยู่อาศัยที่คนจนสามารถจัดหาได้นั้นจะต้องมีระดับราคา หรือคุณลักษณะที่เหมาะสมกับฐานะและเศรษฐกิจของเขาเหล่านั้น ดังนั้น เรามักจะพบว่าลักษณะของความทรุดโทรม และเป็นแหล่งชุมชนแออัดอยู่ทั่วไปในระบบของที่อยู่อาศัยของชุมชนแออัด ระบบการเช่าที่ดินชั่วคราวระบบผู้สัญจรชาวชนบท และที่อยู่อาศัยระบบอื่นที่ปล่อยปละละเลย ซึ่งมีสาเหตุมาจากเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป

<u>ความหมายของชุมชนแออัด</u>

คำว่า "ชุมชนแออัด" "แหล่งเสื่อมโทรม" และ "สลัม" สามารถพบอยู่ทั่วไปในเอกสารหรือตำราที่กล่าวถึงที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้ต่ำที่มีสภาพทรุดโทรมโดยทั้ง 3 คำนี้เกือบจะแยกความหมายกันไม่ออกหรือบางครั้งก็ใช้ควบคู่กันไป เช่น สำนักงานปรับปรุงแหล่งเสื่อมโทรมในอดีตได้ให้ความหมายของคำทั้งสามว่า มีความหมายอันเดียวกัน หมายถึง ที่อยู่อาศัยอันชำรุดทรุดโทรมขาดการบริการที่ถูกต้องตามหลักอนามัย อาศัยอยู่กันอย่างยัดเยียด ทำให้ไม่อาจใช้เป็นที่อยู่อาศัยเพื่อการดำรงชีวิตในครอบครัวให้มีความสุขกายสบายใจได้ (สำนักงานปรับปรุงแหล่งเสื่อมโทรม. 2524 : 7 - 10) ต่อมาคณะรัฐมนตรีมีมติให้มีการปรับปรุงชุมชนแออัดโดยมอบให้การเคหะแห่งชาติเป็นผู้ดำเนินการ ซึ่งการเคหะแห่งชาติได้จัดตั้ง สำนักงานปรับปรุงแหล่งเสื่อมโทรมขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2520 เพื่อดำเนินการปรับปรุงแหล่งเสื่อมโทรมที่มีอยู่ให้มีสภาพแวดล้อมตลอดจนสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมให้ดีขึ้นถึงสมัยของผู้ว่าการ ดำรง ลัทธพิพัฒน์ ได้ขออนุมัติจากคณะรัฐมนตรีใช้คำว่า "ชุมชนแออัด" แทนคำว่า "แหล่งเสื่อมโทรม" อย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ. 2524 (ฝ่ายปรับปรุงชุมชนแออัด. 2527 : 17)

จากการศึกษาตำราและเอกสารที่เกี่ยวข้อง ได้มีผู้ให้ความหมายของคำว่า ชุมชนแออัด โดยใช้คำศัพท์ที่แตกต่างกันออกไป แต่โดยความหมายที่แท้จริงแล้ว มีความแตกต่างกันน้อยมาก ดังนั้นการศึกษาในครั้งนี้ได้ทำข้อตกลงไว้ว่าคำศัพท์ที่มีความหมายใกล้เคียงกับชุมชนแออัดให้ถือว่ามีความหมายเดียวกันกับ "ชุมชนแออัด" ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เกิดความสับสน

องค์การสหประชาชาติได้ให้คำนิยาม ชุมชนแออัด ว่าหมายถึงอาคารหรือกลุ่มอาคารที่อยู่กันอย่างแออัดยัดเยียด เสื่อมโทรม เป็นบริเวณที่การอนามัยไม่ดี ไม่มีสิ่งอำนวยความสะดวกหรือเป็นที่ซึ่งเป็นอันตรายต่อสุขภาพ ไม่มีความปลอดภัยเสื่อมทรามทางศีลธรรม มีการบุกรุกเข้าไปครอบครองพื้นที่หรืออาคารโดยไม่ได้รับคำยินยอมจากผู้เป็นเจ้าของ (มารุต คำชะอม. 2532 : 5 ; อ้างอิงมาจาก United Nation. 1952) และกระทรวงมหาดไทยได้ให้คำจำกัดความของแหล่งเสื่อมโทรมว่า หมายถึง สภาพเคหะสถานหรือบริเวณที่พักอาศัยที่ประกอบด้วยอาคารเก่าแก่ชำรุดทรุดโทรม มีบริเวณสกปรกรกรุงรัง ประชาชนอยู่กันอย่างแออัด ผิดสุขลักษณะต่ำกว่ามาตรฐานสมควร จนไม่อาจอยู่อย่างครอบครัวตามปกติวิสัย ทำให้ไม่ปลอดภัยในด้านสุขวิทยาและอนามัย (สุจินต์ ไชยอุดมศักดิ์. 2529 : 6)

ชุมชนแออัดตามความหมายของคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ซึ่งอ้างจาก Encyclopedia Britanica หมายถึง ที่อยู่อาศัยที่ไม่มีที่ว่างชำรุดทรุดโทรม ขาดหลักอนามัย มีความแออัดยัดเยียด ไม่อาจจะใช้เป็นที่อยู่อาศัยเพื่อดำเนินชีวิต ให้มีความสุขกายสบายใจได้ และสามารถแบ่งลักษณะที่อยู่อาศัยดังกล่าวมาออกเป็น 2 ลักษณะ คือบริเวณที่กำลังเสื่อมโทรม (Blight Area) เนื่องจากบริเวณนี้มีปัญหาต่าง ๆ มากมาย ถ้าไม่มีการปรับปรุงจะเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว และบริเวณเสื่อมโทรม (Slum Area) เนื่องจากเป็นบริเวณเสื่อมโทรมถึงที่สุดจนยากที่จะปรับปรุงให้ดีขึ้นในสภาพเดิม เว้นแต่จะทำการรื้อถอนหรือโยกย้ายอาคารและผู้คนออกไปแล้วจัดโครงการปฏิรูปและปลูกสร้างขึ้นใหม่ (คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. ม.ป.ป. :6)

นอกจากนี้นักวิชาการทั้งในและต่างประเทศ ให้ได้ความหมายของที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยกันหลาย ๆ แนวคิด ดังจะได้รวบรวมไว้เป็นลำดับต่อไปนี้

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร กล่าวว่า แหล่งเสื่อมโทรม หมายถึง กลุ่มชนและส่วนหนึ่งของเมืองที่เต็มไปด้วยปัญหาสังคม เช่น เป็นที่อยู่อาศัยพวกติดเหล้า พวกครอบครัวแตกแยก

ไสเภณี และอื่น ๆ นอกจากนี้โครงสร้างทางกายภาพก็บอกถึงความคร่ำคร่า ค่าเช่าถูก ความหนาแน่นของผู้อาศัยต่อบ้านหนึ่งหลัง มีอัตราสูง (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. 2527 : 105) จากความหมายดังกล่าวสอดคล้องกับคนอื่น ๆ ดังนี้

สมชาย เดชะพรหมพันธุ์ กล่าวว่า ที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยเป็นบริเวณที่อยู่อาศัยคุณภาพต่ำสร้างจากเศษวัสดุ อาคารหรือบ้านเล็ก ๆ เหล่านี้ตั้งอยู่ติดต่อกันอย่างหนาแน่น การก่อสร้างขาดการวางแผน ขาดระบบระบายน้ำทิ้งและน้ำเสีย ขาดเส้นทางหรือโครงข่ายของถนนในเขตที่อยู่อาศัย ทำให้บริเวณแหล่งเสื่อมโทรมมีทางเข้า - ออกแคบ และมีจำนวนน้อยยากต่อการเข้า - ออก (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. 2522 : 75) และอัน นิมมานเหมินทร์ กล่าวถึง ชุมชนแออัดว่าเป็นสภาพของย่านเคหะสถานหรือบริเวณที่อยู่อาศัยในเมืองที่ประกอบด้วยอาคารที่มีอายุมาก ชำรุดทรุดโทรม มีบริเวณสกปรก รกรุงรัง ประชาชนอยู่กันอย่างแออัด (อันนิมมานเหมินทร์. 2510) ซึ่งสอดคล้องกับ ทองสุข ขันทอง กล่าวว่า ชุมชนแออัด เป็นลักษณะของสิ่งก่อสร้างหรือพื้นที่ที่มีผู้อยู่อาศัยหนาแน่นเกินไป เกิดความเสื่อมโทรมลง มีสภาพที่อยู่ไม่ถูกสุขลักษณะ ขาดสิ่งอำนวยความสะดวกอันอาจทำให้เป็นอันตรายต่อสุขภาพ ความปลอดภัยและศีลธรรมอันดีงามของผู้อยู่อาศัย หรือชุมชนนั้น ๆ (ทองสุข ขันทอง. 2520 : 45)

สำหรับนักวิชาการชาวต่างประเทศ ได้มีผู้ได้ศึกษาเกี่ยวกับชุมชนแออัดไว้หลายท่านและได้ให้ความหมายของชุมชนแออัดเหมือนกัน ในที่นี้จะขอกล่าวถึงสามท่าน คือ

คลีนาร์ด (Clinard) ได้ให้ความหมายของสลัม ไว้ว่า เป็นที่อยู่อาศัยสภาพไม่ดีอยู่กันอย่างหนาแน่น สับสนไม่เป็นระเบียบ ขาดสิ่งอำนวยความสะดวก (Facilities) ในชุมชนด้านสุขาภิบาลและสุขอนามัยไม่ดี ประชากรที่อาศัยอยู่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบน (Deviant Behavier) มีวัฒนธรรมในกลุ่มเป็นของตนเอง (Subculture of Slum) มีความเพิกเฉยและแยกตัวจากสังคม (Supathy and Social Isolation) (Clinard. 1966 : 4)

วีตัน (Weaton) ได้กล่าวถึงแหล่งเสื่อมโทรมไว้ว่า เป็นที่อยู่อาศัยที่มีความทรุดโทรมต้องปรับปรุงมาก มีความเสื่อมโทรมหรือขาดความสะดวกต่าง ๆ ที่เป็นสาธารณูปโภคและบริการอื่น ๆ ที่จำเป็นส่วนใหญ่ เป็นลักษณะกึ่งมาตรฐานหรือไม่ได้มาตรฐาน (Weaton. 1978 : 804)

วิลเลียม (William) ได้สรุปลักษณะทั่วไปของสลัมไว้ดังนี้ คือเป็นที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย ระดับการศึกษาต่ำ สุขภาพอนามัยไม่ดี มีอาชญากรรมสูง ครอบครัวหย่าร้างกัน รวมกันอยู่หนาแน่นในพื้นที่จำกัด ส่วนใหญ่เป็นพวกอพยพมาจากชนบทหรือเมืองอื่น ๆ การใช้ที่ดินมีหลายประเภท ขาดสิ่งที่ก่อให้เกิดคุณค่า (Amenities) และขาดสิ่งอำนวยความสะดวก (William. 1980 : 31)

นอกจากความหมายของชุมชนแออัดแล้ว นักวิชาการยังพิจารณาแบ่งประเภทหรือชนิดของชุมชนแออัดได้ดังต่อไปนี้

สุพจน์ บุรพกุศลศรี กล่าวถึงชุมชนแออัดว่า สามารถแบ่งตามลักษณะการตั้งถิ่นฐานออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. ชุมชนดั้งเดิม หมายถึง ชุมชนเก่าที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานมานานแล้วเกิดขึ้นพร้อมกับเมือง และมีความเสื่อมโทรมถึงระดับที่สมควรจะทำการปรับปรุงใหม่ให้มีสภาพดีขึ้น โดยการเคหะแห่งชาติถือเอาชุมชนที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานมานาน 15 ปี เป็นเกณฑ์

2. ชุมชนใหม่ หมายถึง ชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ที่มีอายุการตั้งถิ่นฐานต่ำกว่า 15 ปี จัดตั้งโดยไม่มีระเบียบ มีความเสื่อมโทรมและแนวโน้มว่าจะเสื่อมโทรมในอนาคต

3. ชุมชนประเภทบุกรุก หมายถึง ชุมชนที่มีที่อยู่อาศัยเข้าไปครอบครองปลูกสร้างอาคารโดยไม่ได้รับคำยินยอม หรือการรับรู้ใด ๆ จากเจ้าของที่ดิน หรืออยู่ระหว่างการไล่ที่จากเจ้าของที่ดินหรือชุมชนที่เข้าไปตั้งอยู่ในบริเวณที่สาธารณประโยชน์

4. ชุมชนรื้อร้าง หมายถึง ชุมชนที่ถูกกำหนดว่าถูกรื้อร้าง เพื่อที่จะพัฒนาเป็นอย่างอื่น เช่น ชุมชนที่อยู่ในพื้นที่แผนการสร้างทางหลวงแผ่นดิน หรือทางด่วน เป็นต้น

(สุพจน์ บุรพกุศลศรี. 2531 : 96)

โสภณ พรโชคชัย ได้ศึกษาสลัมในเขตกรุงเทพมหานคร และได้แบ่งประเภทสลัมตามลักษณะของกฎหมายดังนี้

1. Slum คือชุมชนประเภทเช่าที่ปลูกบ้านอย่างสลัม ประกอบด้วย

   1.1 ชุมชนเช่าที่ปลูกบ้าน (Land - Rented Slum)

   1.2 บ้านพักของราชการที่เสื่อมโทรมลง (Rundown Institulional Housing)

1.3 อาคารสงเคราะห์ที่เสื่อมโทรมลง (Rundown Public Housing)

1.4 อาคารเก่าแก่ในเขตใจกลางเมือง (Inner City Slum)

2. Squatter Settlement คือชุมชนที่มีการครอบครองที่ดิน โดยมิชอบด้วยกฎหมาย ประกอบด้วย

2.1 ชุมชนเช่าที่ปลูกบ้าน (Land - Rented Slum)

2.2 บ้านพักของข้าราชการที่เสื่อมลง

2.3 ชาวเรือ (Boat Housing)

2.4 สลัมที่อยู่ระหว่างการไล่รื้อ (Under Eriction Sulum)

(ไสภณ พรไชคชัย. 2528 : 91)

จากการศึกษาเกี่ยวกับชุมชนแออัดที่ได้อ้างอิงมาจากบุคคลต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปความหมายของชุมชนแออัดได้ดังนี้

ชุมชนแออัด หมายถึง บริเวณซึ่งเป็นที่ตั้งของเคหะสถานหรืออาคาร ซึ่งกำลังใช้เป็นที่อยู่อาศัย มีความหนาแน่นไม่เป็นระเบียบ ขาดระบบถนนเข้า - ออก บริเวณที่ตั้งอาคารสกปรกรกรุงรัง ขาดระบบกำจัดขยะ และระบบระบายน้ำเสียเป็นบ่อเกิดของเชื้อโรคต่าง ๆ ตัวอาคารชำรุดทรุดโทรมไม่ถูกหลักการก่อสร้าง ขาดการระบายหรือถ่ายเทอากาศ สมาชิกอยู่กันอย่างแออัด ขาดความสุขสบายในการดำเนินชีวิต ขาดการบริการทางด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานจากรัฐ เป็นบ่อเกิดของปัญหาต่าง ๆ ทั้งทางสภาพแวดล้อมและปัญหาสังคม นอกจากนี้ชุมชนแออัดยังสามารถแบ่งประเภทออกเป็น 2 ลักษณะ โดยพิจารณาจากลักษณะการเข้าครอบครองที่ดินเพื่อปลูกสร้างที่อยู่อาศัย คือ

1. ชุมชนแบบถาวร เป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่มีผู้มีรายได้น้อยอพยพเข้าไปปลูกสร้างอาคารบ้านเรือน หรือเช่าที่อยู่อาศัยโดยเจ้าของที่ดินหรือเจ้าของบ้านรับรู้และยอมให้อยู่อาศัยโดยชำระค่าตอบแทนหรือค่าเช่าตามที่ตกลงกัน เป็นลักษณะที่อยู่อาศัยที่มั่นคงปลอดภัยจากการถูกรื้อ

2. ชุมชนแบบชั่วคราว เป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยบุกรุกเข้าไปปลูกสร้างอาคารบ้านเรือนโดยเจ้าของที่ดินไม่ได้รับรู้หรือไม่อนุญาต ผู้อาศัยตระหนักดีว่าอาจจะถูกไล่รื้ออยู่ตลอดเวลา

เมื่อพิจารณาจากความหมายของชุมชนแออัดแล้ว ในเมืองอุดรธานี พบว่า มีการตั้งถิ่นฐานในลักษณะของชุมชนแออัดอยู่เป็นจำนวนมาก ดังเช่นเทศบาลเมืองอุดรธานีได้กำหนดให้บริเวณชุมชนทางรถไฟ (ทุ่งสว่าง) ชุมชนสร้างแก้ว ชุมชนวัดไพธิ์ - สร้างแก้ว เป็นชุมชนแออัดที่จะต้องทำการปรับปรุงอย่างเร่งด่วน (แผนที่เทศบาลเมืองอุดรธานี. (แผนที่) : ม.ป.ป.) นอกจากนี้ยังพบชุมชนแออัดอยู่ในพื้นที่รอบ ๆ เขตเทศบาลอีกเช่นกัน ดังนั้นการศึกษาเพื่อให้ทราบข้อเท็จจริงทางด้านต่าง ๆ ตามจุดมุ่งหมายของการศึกษาที่วางไว้ จะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการพิจารณาแก้ไขปัญหาของชุมชนแออัดเหล่านั้นได้เป็นอย่างดี

<u>รูปแบบการกระจายของชุมชนแออัด</u>

การจะเข้าถึงธรรมชาติการกระจายของชุมชนแออัด เราควรจะต้องเข้าใจทฤษฎีหรือผังจำลองทางด้านโครงสร้างของเมืองเสียก่อน ซึ่งนักวิชาการได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบการใช้ที่ดินในเมือง ที่รู้จักกันดีมีอยู่ 3 ทฤษฎี คือ

1. ทฤษฎีแบบวงกลม (Concentric Zone Theory) ของ อี. ดับบลิว เบอร์เจสส์ (E.W.Burgess)

2. ทฤษฎีการจัดตัวเป็นแถบ (Sector Theory) ของ โฮเมอร์ ฮอยท์ (Homer Hoyt)

3. ทฤษฎีหลายศูนย์กลาง (Multiple Nuclei Theory) ของ ฌอนซี่ ดี แฮริส (Chauncy D. Harris) และ เอ็ดวาร์ด แอล อัลแมน (Edward L. Ullman)

ทฤษฎีแบบวงกลม

(Concentric Zone Theory)

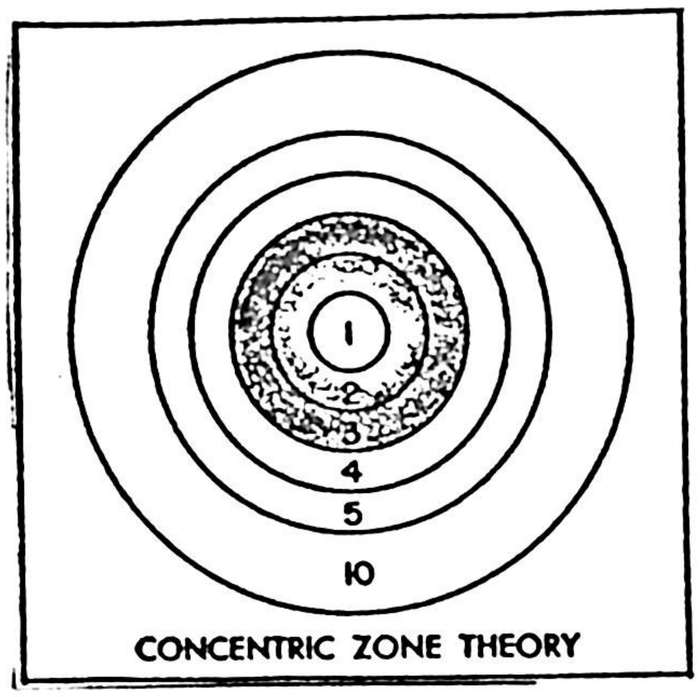

ทฤษฎีแบบการจัดตัวเป็นแถบ

(Sector Theory)

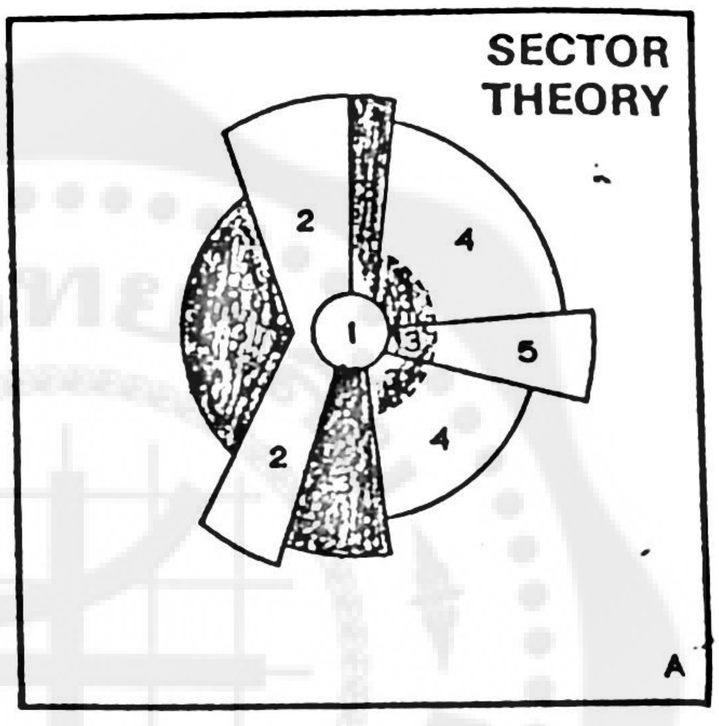

ทฤษฎีหลายศูนย์กลาง

(Multiple Nuclei Theory)

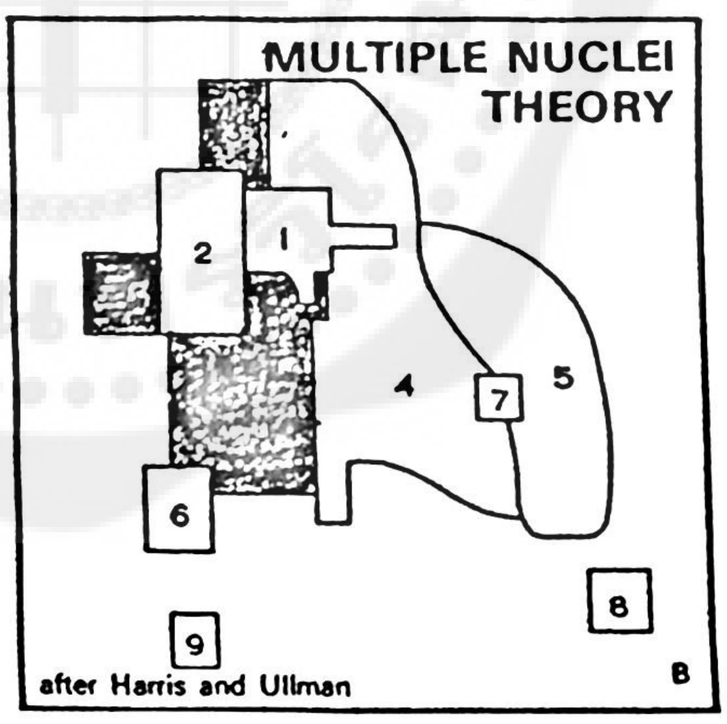

ย่านที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย (Low Class Residential Area)

ภาพประกอบ 1 แสดงการกระจายของการใช้ที่ดิน เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยตามทฤษฎีโครงสร้างของเมืองทั้งสามแบบ

ทั้ง 3 ทฤษฎีดังกล่าว ได้แบ่งเขตที่อยู่อาศัยภายในเมืองเป็น 3 ระดับ ดังต่อไปนี้

1. เขตที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย (Low - Class Residential Area)

2. เขตที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้ปานกลาง (Medium - Class Residential Area)

3. เขตที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้สูง (Hight - Class Residential Area)

และทั้งสามทฤษฎีดังกล่าว ได้กล่าวถึงพื้นที่ที่เป็นชุมชนเออัดไว้เหมือนกันดังนี้

1. สภาวะเศรษฐกิจและสังคมในชุมชนเมืองทำให้ประชากรแบ่งแยกกลุ่มสังคมตามฐานะทางเศรษฐกิจและรายได้ เป็นกลุ่มผู้มีรายได้น้อย ผู้มีรายได้ปานกลาง ผู้มีรายได้สูง การคบค้าสมาคมจะมีมากในกลุ่มระดับเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ การแยกกลุ่มสังคม มีผลถึงการแยกพื้นที่ของการตั้งถิ่นฐานในเขตชุมชนเมืองด้วย ทำให้เกิดย่านที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย แยกกันต่างหากกับที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้ปานกลางและมั่งมี

2. การกระจายของที่อยู่อาศัย โดยเฉพาะที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยจะเกาะกลุ่มกันหนาแน่นกระจายตัวเป็นแถบ หรือวงกลมรายล้อมหรือติดกับศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมือง โดยเป็นที่อยู่อาศัยที่อยู่ใกล้ชิดกับศูนย์กลางเมืองมากที่สุด

(สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. ม.ป.ป. : 12)

นอกจากนี้ แมคกี (McGee) ยังได้เสนอทฤษฎีเกี่ยวกับการใช้ที่ดินเฉพาะเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเขาได้สร้างแบบจำลองขึ้นหลังจากได้ศึกษากับเมืองใหญ่ ๆ ในภูมิภาคนี้ รวมทั้งกรุงเทพมหานครด้วย (ภาพประกอบ 2)

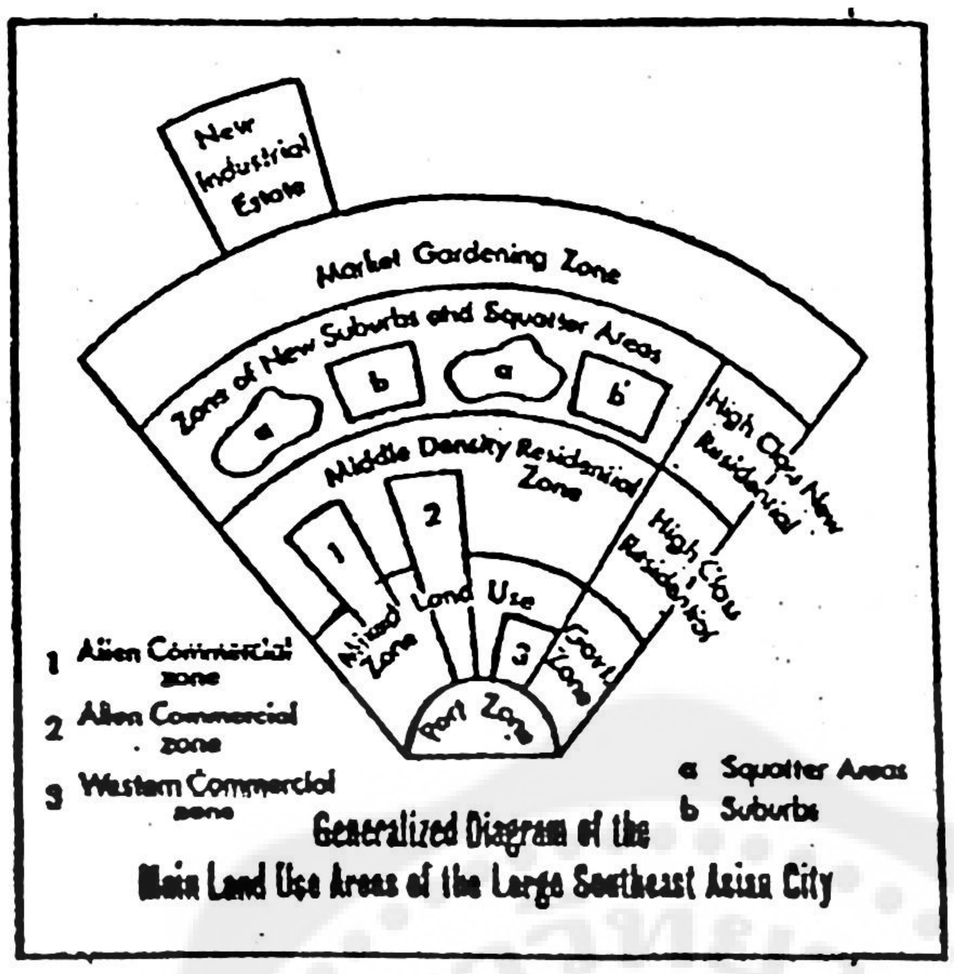

Generalized Diagram of the
Main Land Use Areas of the Large Southeast Asian City

ภาพประกอบ 2 แบบจำลองเกี่ยวกับการใช้ที่ดินเฉพาะเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันตกเฉียงใต้ของแมคกี (Mcgee)

แบบจำลองของแมคกี ได้กล่าวถึงการใช้ที่ดินบริเวณชุมชนแออัดไว้ว่า ย่านที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยจะรวมกลุ่มกันตามส่วนต่าง ๆ ของเมือง ที่หาเจ้าของไม่หรือเจ้าของไม่เข้มงวดนักเป็นการใช้ที่ดินเพื่อตั้งบ้านเรือนโดยที่ตนไม่มีสิทธิในที่ดินนั้นอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งลักษณะการตั้งบ้านเรือนโดยที่ตนไม่มีสิทธิในที่ดินนั้นอย่างถูกต้องตามกฎหมาย เช่นนี้มีชื่อเรียกเฉพาะว่า สควอตเตอร์ (Squatter) (วันทนีย์ ศรีรัฐ และคนอื่น ๆ. 2529 : 137 - 140)

นอกจากนี้ได้มีนักวิชาการทำการศึกษาถึงที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย โดยกล่าวถึงชุมชนแออัดและรูปแบบการกระจายของชุมชนแออัดดังต่อไปนี้

สมชาย เดชะพรหมพันธุ์ ได้อ้างถึงการศึกษาของ ไฮเมอร์ ฮอยท์ ที่ได้ทำการศึกษาบริเวณที่อยู่อาศัยของเมืองต่าง ๆ ในอเมริกาเหนือ จำนวน 142 เมือง ได้สรุปรูปแบบการกระจายของที่อยู่อาศัยว่า ราคาที่ดินและราคาค่าเช่าที่ดินจะมีผลต่อการเลือกที่อยู่อาศัยโดยราคาที่ดินและราคาค่าเช่าในระดับต่าง ๆ กันส่วนมากแสดงรูปแบบของการจัดตัวเป็นแถบในส่วนใดส่วนหนึ่งของเมืองและมักจะแยกจากกัน คือบริเวณที่ราคาที่ดินราคาต่ำ และเป็นแถบที่อับเส้นทางคมนาคม จะมีโอกาสพัฒนาแถบของที่อยู่อาศัยชั้นต่ำหรือชุมชนแออัดได้ (สมชาย เดชะพรหมพันธ์. ม.ป.ป. : 76)

ชอร์ท (Short) กล่าวว่า พื้นที่ที่มีความสะดวกในการเข้าถึง อยู่ในเกณฑ์สูงสามารถคาดการณ์ได้ว่า มีความต้องการสูงขึ้น กิจกรรมต่าง ๆ จะรวมกันหนาแน่นในบริเวณศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักและส่วนหนึ่งคือที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยจะแทรกอยู่ในส่วนนี้ด้วย (Short. 1980 : 125) และสอดคล้องกับแครบคิน (Drabkin) เขากล่าวว่าบริเวณใจกลางเมืองที่ดินมีราคาแพง ถ้าจะสร้างอาคารใหม่แทนอาคารเดิมจะทำให้ที่อยู่อาศัยแพงขึ้น ดังนั้นจึงพบว่าบ้านที่เก่าและทรุดในบริเวณใจกลางเมืองซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของพวกแรงงานและผู้มีรายได้น้อยก็จะอาศัยอยู่ในบริเวณเสื่อมโทรมรอบ ๆ ศูนย์กลางเก่าของเมือง (Drakbin. 1977 : 19 - 21)

ไวท์ (White) กล่าวว่า บริเวณชุมชนแออัดจะเป็นจุดอับการเข้าถึงไม่สะดวก ทั้ง ๆ ที่พื้นเหล่านี้จะอยู่ใกล้บริเวณใจกลางเมือง ซึ่งถือว่ามีความสะดวกในการเข้าถึงอยู่ในเกณฑ์สูงที่จะไปใช้บริการสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ และที่สำคัญคือ อยู่ใกล้แหล่งงาน (White. 1979 : 22 - 23) และคาร์เตอร์ (Carter) ยังกล่าวว่าปัจจัยด้านระยะทางไปยังแหล่งงานมีผลต่อที่ตั้งของที่อยู่อาศัยเพราะมีความสัมพันธ์กับรายได้ กล่าวคือ ผู้มีรายได้ต่ำจะเดินทางไปทำงานในระยะสั้นกว่าและอยู่อาศัยในบริเวณแหล่งงาน โดยไม่คำนึงถึงว่าแหล่งงานนั้นจะอยู่ที่ใด (Carter. 1975 : 260)

ไฮลสไตเนอร์ (Hollsteiner) ได้กล่าวถึงการกระจายของชุมชนแออัดไว้ดังนี้ คือ เป็นที่อยู่อาศัยที่กระจายอยู่ในที่ดินของรัฐและที่ดินของเอกชน โดยมีทั้งผู้ที่เจ้าของที่ดินอนุญาตและไม่อนุญาตให้ครอบครอง เป็นที่อยู่อาศัยที่กระจายอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ถนน ทางรถไฟ หรือที่อื่น ๆ ซึ่งเป็นอันตรายต่อชีวิต ผิดหลักอนามัยหรือทำอาชีพที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพอนามัยของตนและ

ชุมชนใหญ่ (Hollsteiner. 1973 : 5 - 13) และชลิตภากร วีรพลิน และอรุณี บุญประเสริฐ กล่าวใน ทำนองเดียวกันว่าชุมชนแออัดจะอยู่ใกล้ใจกลางเมือง ใกล้ที่ทำงานและจะพบอยู่ในตรอกหรือซอย หลังตึกที่เป็นร้านค้า ศูนย์การค้า นานไปสถานที่เหล่านี้จะกลายเป็นแหล่งเสื่อมโทรม (ชลิตภากร วีรพลิน และอรุณี บุญประเสริฐ. 2518 : 14 - 28)

ผลการศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวกับข้องกับชุมชนแออัด โดยตรงนั้นมีปรากฏดังนี้

จันทิมา ฉัตรไชยสิทธิกุล ได้ทำการศึกษารูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัดในกรุงเทพมหานคร พบว่า ลักษณะทั่วไปของชุมชนแออัดในกรุงเทพมหานครกระจายอยู่ในพื้นที่ 21 เขต และลักษณะการกระจายตัว แบ่งตามพื้นที่เขตชั้นใน ชั้นกลาง และชั้นนอก คิดเป็นร้อยละ 45, 49 และ 5 ตามลำดับ (จันทิมา ฉัตรไชยสิทธิกุล. 2529 : 311)

พิสันต์ ด่านไพบูลย์ ได้ทำการศึกษาบริเวณที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ พบว่า ปัจจุบันบริเวณที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยมีลักษณะกระจายตัวแบบจับกลุ่มอยู่ทางด้านตะวันตกของแม่น้ำปิง และมีรูปแบบที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ว่างเปล่าของหน่วยราชการ บริเวณที่มีที่ดินราคาประเมินต่ำ บริเวณที่มีค่าเช่าที่ดินราคาต่ำและใกล้เคียงกับศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมือง (พิสันต์ ด่านไพบูลย์. 2529 : 147)

แมกซ์เวล (Maxwell) ได้ศึกษาเมืองในสหรัฐอเมริกา พบว่า ประชากรที่มีรายได้น้อยและมีที่อยู่อาศัยคุณภาพต่ำ จะมีรูปแบบจำกัดบริเวณเป็นแบบวงกลม อยู่รอบ ๆ ศูนย์กลางธุรกิจหลักของเมือง (Maxwell. 1972 : 1610 - B)

จากการศึกษาเกี่ยวกับ รูปแบบการกระจายของชุมชมแออัด ในเขตชุมชนเมืองดังที่ได้อ้างอิงมาข้างต้น พอสรุปได้ดังนี้

1. ชุมชนแออัด จะกระจายหรือจับกลุ่มอยู่ใกล้ศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมืองซึ่งมีความสำคัญต่อผู้มีรายได้น้อย คือเป็นแหล่งหารายได้ของพวกเขา

2. บริเวณที่มีราคาที่ดินต่ำ ยากแก่การเข้าถึง มีน้ำขังเป็นที่ราบลุ่มหรืออยู่ในที่เสื่อมสภาพ จะเป็นบริเวณที่ผู้มีรายได้น้อยอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก จนทำให้มีสภาพแออัด

3. ผู้มีรายได้น้อย จะนิยมตั้งถิ่นฐานใกล้กับเส้นทางคมนาคม เพื่อความสะดวกในการเดินทางไปสู่แหล่งงาน เช่น ตามแนวลำคลอง แนวถนน และทางรถไฟ

4. ชุมชนแออัด จะบุกรุกที่ดินที่ปล่อยให้ว่างเปล่า ซึ่งอาจจะเป็นของรัฐหรือเอกชนก็ได้ เมื่อเวลาผ่านไปจะทำให้ความหนาแน่นเพิ่มมากขึ้น จนผนึกเป็นกำลังต่อรอง ซึ่งยากต่อการรื้อถอนหรือย้ายไปอยู่แห่งอื่น

ดังนั้น เพื่อเป็นการพิสูจน์ให้เห็นว่ารูปแบบการกระจายของชุมชมแออัดในเมืองอุดรธานีจะมีความแตกต่างหรือสอดคล้องกับทฤษฎีและผลงานวิจัยดังที่กล่าวมาข้างต้นหรือไม่ และถ้าแตกต่างกันหรือสอดคล้องมีลักษณะเป็นอย่างไร จึงทำให้ผู้สนใจการศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบการกระจายชุมชนแออัดอีกประเด็นหนึ่งด้วย

<u>การก่อตัว การขยายตัว ที่อยู่อาศัยที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัด</u>

การก่อตัวและขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด จะมีระยะเวลาที่แตกต่างกันอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เอื้อต่อการตั้งถิ่นฐานและประวัติการตั้งถิ่นฐานในแต่ละแห่งดังเช่น ฉัตรชัย พงศ์ประยูร กล่าวว่า ในชุมชนเมือง ครอบครัวที่เข้ามาอยู่ใหม่ อาจจะไม่สนใจต่อสภาพตัวบ้านและสภาพแวดล้อม ครั้นนานเข้าทำให้ราคาที่ดินและทรัพย์สินในบริเวณนั้นลดลงหรือเสื่อมค่า ผู้มีฐานะดีจะย้ายออกมาและผู้มีฐานะด้อยจะย้ายเข้าไปแทนมากขึ้น เกิดกระบวนการเสื่อมค่า (Filtering Down Process) นานเข้าบริเวณดังกล่าวอาจจะกลายเป็นแหล่งเสื่อมโทรมหรือชุมชนแออัดได้ (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. 2527 : 135) และเมื่อพิจารณาในแง่เศรษฐกิจของผู้มีรายได้ต่ำ เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า ตำแหน่งที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้ต่ำจะขึ้นอยู่กับรายได้เป็นตัวกำหนด ดังนั้นเรามักพบว่าผู้มีรายได้ต่ำจะสร้างบ้านเรือนอยู่ในบริเวณที่มีค่าเช่าที่ดินราคาถูก บริเวณที่มีการคมนาคมขนส่งสาธารณะสะดวกและเป็นพื้นที่ที่อยู่ไม่ห่างจากที่ทำงาน ซึ่งเหตุผลในการเลือกที่ตั้งของบ้านเรือนในบริเวณดังกล่าวมาข้างต้นก็เพื่อจะลดภาระค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปทำงานและลดค่าใช้จ่ายในด้านต่าง ๆ เพราะข้อจำกัดทางด้านรายได้เป็นสำคัญ

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาถึง การก่อตัวและการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดโดยตรงจากผลการศึกษาของบุคคลต่าง ๆ ปรากฏดังนี้

พิสันต์ ด่านไพบูลย์ ได้ศึกษาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย ในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ พบว่า ผู้มีรายได้น้อยของเมืองเชียงใหม่ในปัจจุบันส่วนใหญ่เข้ามาอยู่อาศัยในช่วงระยะเวลา

ไม่เกิน 10 ปี ที่ผ่านมา (พ.ศ. 2519 - 2528) และการก่อตัวของที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยในกลุ่มแรก เริ่มก่อนปี 2514 มีอยู่ 6 แห่ง ต่อมาได้ขยายตัวเพิ่มขึ้นในช่วงหลังปี 2514 ถึงปัจจุบันอีก 10 แห่ง (พิสันต์ ด่านไพบูลย์. 2529 : 147)

สมชาย เดชะพรหมพันธุ์ ได้ศึกษาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในชุมชนเมืองชลบุรี พบว่า ระยะเวลาของการก่อตัว และการขยายตัวของแหล่งชุมชน มีการก่อตัวมาแล้วก่อนปี พ.ศ. 2510 การขยายตัวมีมากขึ้นชัดเจนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2515 เป็นต้นมา และมีระยะที่มีการขยายตัวมากคือช่วงปี พ.ศ. 2515 ถึง 2530 (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. ม.ป.ป. : 70)

สันติ พลเกษร ศึกษาบริเวณที่อยู่อาศัยในชมชนแออัดที่ชมชนบางแคในด้านการก่อตัว พบว่า ผู้มีรายได้น้อยมีระยะเวลาเข้ามาอยู่อาศัยในช่วง 1 - 5 ปี จำนวนมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 78.10 นอกนั้นอยู่ในช่วงเวลา 6 - 8 ปี คิดเป็นร้อยละ 12.38 และที่มาอยู่แล้ว 10 ปีขึ้นไป ร้อยละ 9.52 (สันติ พูลเกษร. 2523 : 43)

สมพงษ์ พัดปุย ได้ศึกษาแหล่งเสื่อมโทรมในกรุงเทพมหานคร พบว่า แหล่งเสื่อมโทรมของกรุงเทพมหานครเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับแนวคิดการพัฒนาประเทศที่มุ่งให้เป็นแบบอุตสาหกรรมซึ่งเป็นระยะเวลากว่า 30 ปีล่วงมาแล้ว (สมพงษ์ พัดปุย. 2527 : 1)

การศึกษาการพัฒนาที่ดินและที่อยู่อาศัยในอำเภอรังสิตของเซียอัดดิน อาเหม็ด (Ziauddin Ahmed) พบว่า สิ่งสำคัญที่ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินเดิมจากการแปลงเกษตรกรรมมาเป็นที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย เพราะว่าแถบนี้มีการสร้างถนนซุปเปอร์ไฮเวย์และมีโรงงานอุตสาหกรรมอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นโอกาสที่จะทำให้ผู้มีรายได้น้อยเข้ามาหางานทำและตั้งถิ่นฐานอยู่ด้วยในขณะเดียวกัน โดยเฉพาะตามแนวยาวของลำคลอง ถนน (ซอย) ทางรถไฟ เป็นต้น (Ahmed. 1983 : 50)

จากการศึกษาที่กล่าวมาข้างต้น พอสรุปเกี่ยวกับการก่อตัวและการขยายตัวของที่อยู่อาศัยที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัด ได้ดังนี้

การก่อตัวของที่อยู่อาศัยที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัด จะก่อตัวขึ้นในช่วงที่เริ่มมีการพัฒนาความเป็นเมือง ซึ่งอาจจะมีความแตกต่างกันไปในแต่ละเมือง ต่อจากนั้นจะขยายตัวขึ้นทุกทีเมื่อเมืองมีความเจริญและได้รับการพัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็ว กรณีเมืองอุดรธานี ซึ่งมีการเติบโต

ขึ้นมาจากการพัฒนาเพื่อเป็นศูนย์กลางความเจริญของภูมิภาคแถบนั้น จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่อาจจะทำให้ที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด ซึ่งก่อตัวมานานแล้วเริ่มขยายตัวเพิ่มขึ้นตามความเจริญของเมืองดังกล่าว ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้ตั้งสมมติฐานว่า การก่อตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดน่าจะอยู่ในช่วงเวลามากกว่า 20 ปี เพื่อเป็นการค้นหาคำตอบต่อไป

<u>แนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัด</u>

ที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยส่วนใหญ่จะมีลักษณะเหมือนกับที่อยู่อาศัยภายในเมืองในระดับอื่น ๆ คือมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยการเปลี่ยนแปลงนี้จะเป็นลักษณะของพื้นที่และจำนวนบ้านเรือน ซึ่งอาจจะมีทั้งเพิ่มขึ้นและลดลง ในที่นี้จะพิจารณาเฉพาะการเปลี่ยนแปลงในลักษณะเพิ่มขึ้น ซึ่งเรียกว่า แนวโน้มการขยายตัว

ในอดีตการอ้างถึงการอพยพของชาวชนบทเข้าสู่เมือง นับว่าเป็นสาเหตุหลักของการเกิดและการขยายตัวของชุมชนแออัดหรือสลัม (Sopon Pornchockchai. 1985 : 10) แต่ในความเป็นจริงแล้วยังมีสาเหตุอีกมากที่สนับสนุนให้เกิดชุมชนแออัดขึ้นในเมือง ดังเช่น บุญเทียม เขมาภิรักษ์ กล่าวว่า สมมติฐานที่เหมาะสมที่สุดของการเกิดสลัมและสลัมขยายตัวเพิ่มขึ้นคือปัจจัยทางด้านการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดินในเขตเมือง ซึ่งมีสาเหตุใหญ่ 2 ประการ คือ

1. การขยายตัวของการใช้ที่ดินเพื่อธุรกิจการค้า อุตสาหกรรมจะทำให้ที่ดินราคาแพงขึ้น เจ้าของที่ดินเดิมจะขายทอดตลาด ไปยังนักวางแผนเก็งผลกำไรที่จะได้จากการขยายเมืองและความต้องการที่ดินที่มีมากขึ้น แต่ก็จะทิ้งให้ว่างเปล่าไม่ได้ทำประโยชน์หรือปลูกสร้างอาคารทำให้กลุ่มคนงานยากจนเข้าครอบครองยึดพื้นที่หรือที่อยู่อาศัยโดยเสียค่าเช่าราคาถูก

2. บางเมืองจะมีการขยายตัว ตามสองข้างทางคมนาคม เช่น ทางน้ำ ทางรถไฟ และศูนย์กลางขนส่ง คนงานที่ทำงานส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับแหล่งอาชีพเหล่านั้น จะไปตั้งบ้านเรือนอยู่อย่างแออัดสองข้างทาง เพื่อความสะดวกในการเดินทางไปทำงาน และเสียค่าใช้จ่ายต่ำจะเกิดเป็นสลัมขึ้นบนสองข้างทางถนน (บุญเทียม เขมาภิรักษ์ และคนอื่น ๆ. ม.ป.ป. : 5)

นอกจากนี้ยังมีผู้ได้ศึกษาถึงแนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดไว้ดังนี้

จันทิมา ฉัตรชัยสิทธิกุล ได้ศึกษารูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัดในกรุงเทพมหานคร พบว่า แนวโน้มการขยายตัวของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัด ส่วนใหญ่จะขยายตัว

ในพื้นที่ส่วนใหญ่ของเขตชั้นกลางเป็นอันดับแรก ต่อมาคือเขตชั้นนอก ส่วนเขตชั้นในสุดจะมีแนวโน้มการขยายตัวของชุมชนแออัดต่ำ (จันทิมา ฉัตรไชยสิทธิกุล. 2529 : 317)

จากการศึกษาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในชุมชนเมืองชลบุรีของ สมชาย เดชะพรหมพันธุ์ พบว่า แหล่งชุมชนที่มีแนวโน้มการขยายตัวเพิ่มมาก เนื่องจากมีปัจจัยชี้นำดังต่อไปนี้

1. มีความต่อเนื่องทางความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบเครือญาติและมิตรสหายของผู้อพยพเข้ามาอยู่รุ่นแรกจะชักนำให้ผู้อพยพรุ่นใหม่ ๆ มุ่งเข้ามาอยู่ร่วมกันในพื้นที่ดังกล่าวมากยิ่งขึ้น

2. ยังคงมีที่ดินแบ่งให้เช่าราคาถูก รองรับผู้มีรายได้น้อยที่จะอพยพเข้าไปในอนาคต

3. ยังมีพื้นที่ว่างเปล่าที่ติดต่อเนื่องกับแหล่งชุมชนผู้มีรายได้น้อยมากพอที่จะเข้าไปตั้งถิ่นฐาน

4. สภาพพื้นที่เป็นที่ราบ พัฒนาง่ายและลงทุนไม่มากเพื่อสร้างที่อยู่อาศัย

5. มีแนวโน้มการขยายโครงข่าย สาธารณูปโภคเข้ามาในพื้นที่มากขึ้น

6. ไม่มีการใช้ที่ดินประเภทอื่น ๆ บีบหรือจำกัดให้เกิดการอุปสรรคต่อการขยายตัวในการใช้ที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย

(สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. ม.ป.ป. : 88 - 89)

สำหรับแนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดของเมืองเชียงใหม่ พบว่า บริเวณที่เหมาะสมต่อการขยายตัวของที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในอนาคต ได้แก่ บริเวณพื้นที่ว่างเปล่าของหน่วยงานราชการ วัด และเอกชน บริเวณที่อยู่ใกล้แหล่งงาน ใกล้ศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมือง บริเวณที่มีราคาที่ดินประเมินในราคาต่ำ และมีบ้านเช่า หรือที่ดินให้เช่าในราคาต่ำ บริเวณที่เป็นที่ว่างในชุมชน แต่ละแห่งที่มีในปัจจุบัน (พิสันต์ ด่านไพบูลย์. 2529 : 124 - 125)

จากการศึกษาที่กล่าวมาข้างต้น สามารถสรุปถึงแนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัด ได้ดังนี้

ที่อยู่อาศัยที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัด จะมีแนวโน้มการขยายตัวเพิ่มขึ้นในพื้นที่ใด ๆ จะมีเงื่อนไข ดังนี้

1. สภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการอยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย เช่น ที่ว่างตามแนวของลำคลอง ถนน ทางรถไฟ และสภาพที่ไม่เหมาะสมต่อการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ และปล่อยให้ว่างเอาไว้

2. สภาพทางเศรษฐกิจของผู้มีรายได้น้อยที่แตกต่างจากคนรวย ทำให้คนยากจนไม่มีกำลังทรัพย์พอที่จะหาที่พักอาศัยที่ดีได้ จึงมองหาพื้นที่ที่จะเสียค่าตอบแทนน้อยที่สุด

3. สภาพสังคมและวัฒนธรรม มีการอพยพเข้าสู่เมืองของคนยากจนและบุคคลเหล่านี้นิยมจะมุ่งเข้าไปอาศัยอยู่ในที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในขั้นแรกเพราะทำให้รู้สึกอบอุ่นในการได้อยู่กับบุคคลในระดับเดียวกันและอยู่ใกล้ชิดญาติพี่น้อง เมื่อคุ้นเคยดีแล้วก็จะมองหาพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการตั้งบ้านเรือนต่อไป ซึ่งก็ไม่แตกต่างจากเดิม

จากสภาพเงื่อนไขดังกล่าวมาข้างต้น จะทำให้ที่อยู่อาศัยที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัดมีแนวโน้มการขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ถ้าไม่มีการควบคุมซึ่งทิศทางที่มีการขยายตัวนั้นจะมุ่งไปในพื้นที่ใกล้แหล่งงาน และอยู่กับเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก แต่ในบริเวณนั้นจะต้องเหลือที่ว่างพอสำหรับให้บุกรุกเข้าไปตั้งบ้านเรือน

การบุกรุกพื้นที่ว่างเปล่าภายในเมืองนับว่าเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาหรือปรับปรุงสภาพแวดล้อมในเมืองเป็นอย่างยิ่ง ถ้าผู้บุกรุกเข้าไปตั้งถิ่นฐานเป็นเวลานานก็จะทวีปัญหารุนแรงยิ่งขึ้น เช่น ปัญหาแหล่งเสื่อมโทรม ปัญหาการให้บริการสาธารณูปโภคของรัฐ เพราะบ้านเรือนมีสภาพแออัดเกินไป สำหรับกรณีเมืองอุดรธานี ซึ่งเป็นเมืองหลักแห่งหนึ่ง กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หนาแน่นในตัวเมืองส่งผลให้มีความผันแปรในเรื่องราคาที่ดินและความต้องการ การใช้ที่ดินภายในเมืองเพื่อพัฒนาด้านต่าง ๆ อันเป็นผลกระทบมาจากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศ นับว่ามีอิทธิพลต่อการขยายตัวของกิจกรรมการใช้ที่ดินในเมืองพอสมควร การใช้ที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยย่อมได้รับผลกระทบไปด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย ย่อมจะต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในทางเพิ่มจำนวนของที่อยู่อาศัยที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัดนั้น จะก่อให้เกิดปัญหาทางสภาพแวดล้อมให้แก่ตัวเมืองอย่างแน่นอน ดังนั้นผู้ศึกษาจึงตั้งสมมติฐานเพื่อค้นหาคำตอบที่แท้จริงต่อไปว่า "ที่อยู่อาศัยที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัด น่าจะมีแนวโน้มขยายตัวมากขึ้นในบริเวณที่ดินสาธาณะและที่ทางราชการ"

<u>ภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในชุมชนแออัด</u>

เมื่อมีการขยายตัวของที่อยู่อาศัยเพิ่มขึ้น หรือเกิดชุมชนใหม่ ๆ ขึ้นก็ตาม องค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือการอพยพและพื้นเดิมของการอพยพ หรือภูมิลำเนาเดิมของประชากรที่อพยพเข้ามาอยู่ ย่อมเป็นสิ่งที่น่าพิจารณา เพราะการทราบภูมิลำเนาเดิมของประชากรที่จะทำการศึกษานั้นจะทำให้ทราบข้อมูลที่เป็นประโยชน์ ต่อการวางแผนเพื่อแก้ปัญหา และการพัฒนาที่อยู่อาศัยให้ดีขึ้น ดังตัวอย่างของการพัฒนาชุมชนในอิสราเอล ซึ่งเป็นชุมชนที่เกิดใหม่ รวมคนที่อพยพมาจากภูมิภาค และวัฒนธรรมสังคมที่แตกต่างกัน การดำเนินการให้คนเหล่านี้มาอยู่รวมกัน ทำให้การพัฒนาล้มเหลว เพราะบุคคลไม่สามารถปรับความรู้สึกที่จะอยู่ร่วมกับคนแปลกหน้าได้ ดังนั้นในปัจจุบันจึงมีการให้ประชากรที่อพยพมาจากแหล่งเดียวกัน หรือเป็นพวกที่มีภูมิลำเนาคล้ายกันเข้าไว้ในชุมชนเดียวกัน เพื่อให้เกิดความรู้สึกคุ้นเคย มีความรู้สึกในชุมชนร่วมกัน มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (สมหวัง ตรงพิพัฒน์. 2518 : 31)

จะเห็นว่าการทราบภูมิลำเนาเดิมของผู้มีรายได้น้อย จะเกิดประโยชน์และทำให้ ผู้ศึกษาพิจารณาถึงปัญหาได้อย่างลึกซึ้ง และในทางภูมิศาสตร์ จะทำให้ทราบถึงการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเมืองที่มีผู้อพยพเข้ามาอยู่ใหม่กับพื้นที่เดิม ดังเช่น สมชาย เดชะพรหมพันธุ์ ศึกษาเกี่ยวกับภูมิลำเนาเดิมของผู้มีรายได้น้อย ก่อนที่จะอพยพเข้าสู่เมืองของชุมชนเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก พบว่า ชุมชนเมืองใหญ่ในภาคตะวันออกทั้งชุมชนเมืองจันทบุรี ระยอง และพัทยา สามารถดึงดูดประชากรจากพื้นที่จังหวัดใกล้เคียงได้จำนวนน้อย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะจังหวัดใกล้เคียง ที่รายล้อมจังหวัดที่ชุมชนเมืองทั้งสามตั้งอยู่นั้น มีทำเลที่ตั้งใกล้เคียงกับกรุงเทพมหานคร จึงถูกแรงดึงดูดของกรุงเทพมหานคร ดึงให้อพยพเข้าสู่กรุงเทพฯ โดยมีจำนวนน้อยที่มุ่งเข้าสู่ชุมชนเมืองใหญ่ของภาคตะวันออก (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. ม.ป.ป. : 104) และผู้ศึกษาคนเดียวกันนี้ยังได้ศึกษาถึงภูมิลำเนาเดิมของผู้อพยพเข้าสู่ชุมชนแออัดในเมืองชลบุรี พบว่า ผู้มีรายได้ต่ำอพยพมาจากพื้นที่ภายในจังหวัดชลบุรีเอง คิดเป็นร้อยละ 48.03 พื้นที่จังหวัดอื่น ๆ ร้อยละ 51.97 และเมื่อพิจารณาระหว่างจังหวัดที่รายล้อมจังหวัดชลบุรีกับจังหวัดที่ห่างไกลจากชลบุรี คิดเป็นร้อยละ 43 และ 56 ตามลำดับ นอกจากนี้ยังพิจารณาถึงภูมิลำเนาเดิมของผู้อพยพเข้ามาสู่ชุมชนแออัดในเมืองกับชนบท มีผู้อพยพมาจากพื้นที่ดังกล่าวคิดเป็นร้อยละ 58.86 และ 41.14 ตามลำดับ (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. ม.ป.ป. : 33 - 37)

นอกจากนี้ได้มีบุคคลหลายท่านได้ทำการศึกษา เกี่ยวกับภูมิลำเนาเดิมของผู้มีรายได้น้อย ดังนั้นจะได้นำเสนอเป็นลำดับดังนี้

ไมเออร์ (Maier) ได้ทำการศึกษากระบวนการก่อตัวของแหล่งเสื่อมโทรมแห่งใหม่ในกรุงเทพมหานคร ในส่วนที่เกี่ยวกับภูมิลำเนาเดิมของผู้ที่อาศัยในแหล่งเสื่อมโทรม พบว่า ผู้มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในชนบทมาก่อน มี 26 ราย จากกลุ่มตัวอย่าง 96 ราย และจากในเมืองซึ่งเข้ามาอยู่อาศัยด้วยเหตุผลต่างกัน ถึง 70 ราย จากกลุ่มตัวอย่าง 96 ราย (Maier. 1981 : 44)

แอกราวัล (Agrawal) ได้ศึกษาโครงสร้าง หน้าที่และความสำคัญของชุมชนบุกรุกขนาดเล็กในกรุงเทพมหานคร พบว่า ภูมิลำเนาเดิมของผู้มีรายได้น้อย อพยพมาจากพื้นที่กรุงเทพมหานครและบริเวณใกล้เคียง คิดเป็นร้อยละ 51.1 อพยพมาจากชนบท คิดเป็นร้อยละ 46.6 (Agrawal. 1975 : 68)

ไสภณ พรไชคชัย ได้ศึกษาเกี่ยวกับสลัมทั้งหมดของกรุงเทพมหานคร ในส่วนของผู้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในสลัม พบว่า สลัมใหม่ที่เกิดขึ้นในเขตชานเมืองกรุงเทพมหานคร มีเพียง 1 ใน 3 ที่อพยพมาจากชนบทโดยเฉพาะ นอกจากนั้นเป็นพวกที่อพยพมาจากในเมืองด้วยสาเหตุการถูกไล่รื้อในเขตชั้นในและเหตุผลอื่น ๆ (ไสภณ พรไชคชัย. 1985 : 11)

มารุต คำชะอม ศึกษาปัญหาและความต้องการของชุมชนแออัดในเขตเทศบาลเมืองสงขลาและหาดใหญ่ พบว่า ผู้มีรายได้น้อยมีภูมิลำเนาก่อนย้ายเข้ามามากกว่าครึ่งหนึ่ง คิดเป็นร้อยละ 58.52 มาจากเมืองสงขลา และนอกจากนั้นมาจากจังหวัดใกล้เคียง (มารุต คำชะอม. 2532 : 8)

จากการอ้างอิงการศึกษาและงานวิจัยดังกล่าวมาแล้ว ทำให้ทราบว่าในส่วนภูมิภาคที่เมืองหลักตั้งอยู่ได้มีผู้ทำการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะภูมิลำเนาเดิมของผู้อพยพเข้าสู่เมือง โดยเฉพาะผู้มีรายได้ต่ำไว้น้อยมาก คงมีแต่เมืองหลวง คือกรุงเทพมหานครเท่านั้น ซึ่งรูปแบบการอพยพเข้าไปยังชุมชนแออัดจะมีรูปแบบการอพยพภายในชุมชนเมืองด้วยกันเองเป็นส่วนใหญ่ กล่าวคือ ชุมชนแออัดที่เกิดขึ้นใหม่จะมีสาเหตุมาจากชุมชนเดิมที่ถูกไล่รื้อหรือย้ายออกไป เพราะความแออัดของชุมชนเมือง

สำหรับชุมชนแออัดในเมืองหลักไม่ว่าจะเป็นเมืองชลบุรี หรือเมืองสงขลานั้น ผู้มีรายได้ต่ำที่อพยพเข้าสู่เมืองมีความแตกต่างกัน ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะลักษณะที่ตั้งหรือตำแหน่งที่ตั้งของเมืองทั้งสองมีความแตกต่างกัน กล่าวคือเมืองชลบุรีตั้งอยู่กรุงเทพมหานครมากกว่าเมืองสงขลา ดังนั้น เมืองชลบุรีจึงดึงดูดผู้มีรายได้น้อยภายในจังหวัดต่ำกว่าเมืองสงขลา เพราะถูกแรงดึงดูดจากกรุงเทพมหานครซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีแหล่งงานมากกว่าชุมชนเมืองแห่งอื่นโดยรอบ

กรณีเมืองอุดรธานีซึ่งมีที่ตั้งอยู่ห่างไกลจากกรุงเทพมหานครคล้ายกับกรณีเมืองสงขลา ดังนั้นอิทธิพลของเมืองอุดรธานีที่มีต่อผู้มีรายได้ต่ำในพื้นที่ใกล้เคียงน่าจะมีมากกว่าพื้นที่อื่น ๆ ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงได้ตั้งสมมติฐานขึ้นมาเพื่อพิสูจน์และศึกษาข้อเท็จจริงในเรื่องนี้เพื่อพิสูจน์ว่า "ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี น่าจะมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี"

<u>ปัจจัยที่ดึงดูดให้ผู้มีรายได้ต่ำอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณชุมชนแออัด</u>

การอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานของผู้มีรายได้น้อยนั้นย่อมมีความแตกต่างกันตามแต่เหตุผลที่เป็นสิ่งจูงใจให้เข้ามา ดังเช่น สมชาย เดชะพรหมพันธุ์ กล่าวว่า การที่คนเราจะตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ตำแหน่งใดนั้นจะมีกระบวนการพิจารณาว่า ควรตั้งถิ่นฐานอยู่ในตำแหน่งนั้นหรือไม่ ในกรณีของผู้มีรายได้น้อยในชุมชนเมือง การจะเลือกอยู่ในตำแหน่งใดหรือบริเวณใดนั้นมีกระบวนการตัดสินใจที่มาจากปัจจัยในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. บริเวณนั้นเหมาะสมเพราะเป็นพื้นที่ว่างเปล่าของทางราชการ และยังไม่มีการใช้ประโยชน์อย่างชัดเจนแต่อย่างไร

2. การชักชวนและแนะนำจากญาติมิตร ตลอดจนผู้ใกล้ชิด

3. ระดับราคาเช่าบ้านหรือค่าเช่าที่ดินอยู่ในระดับต่ำ ราคาถูก

4. บริเวณนั้นมีระยะทางไม่ห่างไกลจากที่ทำงาน ทำให้สามารถประหยัดค่าใช้จ่ายในการเดินทางได้

5. ความสะดวกในการเดินทาง เนื่องจากใกล้ระบบขนส่งสาธารณะหลายสาย

6. เป็นที่ดินสาธารณะ เช่น ตามแนวลำคลอง ริมฝั่งทะเล หรือชายทะเล ซึ่งยังว่างเปล่า ไม่มีการใช้ประโยชน์ ถ้าเข้าไปตั้งบ้านเรือนจะประหยัดค่าเช่า (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. ม.ป.ป. : 16)

นอกจากนี้ได้มีแนวคิดของบุคคลหลายท่านเกี่ยวกับปัจจัยดึงดูดที่ทำให้ผู้มีรายได้น้อยอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณใด ๆ ที่เห็นว่าเหมาะสม ดังนี้

ลอชลิน (Loughlin) กล่าวว่า เหตุผลในการเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย เพราะราคาที่อยู่อาศัยต่ำ และพื้นที่นั้นมีความเป็นศูนย์กลางของเมืองในขณะที่บริเวณที่อยู่อาศัยในเขตเมืองจะมีราคาสูง ทำให้ประชาชนบางกลุ่มสนใจที่อยู่อาศัยภายในเมือง เนื่องจากเป็นย่านพานิชยกรรม อันเป็นแหล่งงานและมีระบบขนส่งที่ดี บริเวณที่ว่างระหว่างสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะมีโอกาสพัฒนาเป็นที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยเพราะเป็นตำแหน่งที่เหมาะสมมีความสะดวกในการเข้าถึงแหล่งอื่น ๆ ได้ง่าย (Loughlin and others. 1979 : 57) ซึ่งสอดคล้องกับ เฮิสท์ (Hurst) นอร์แธม (Northam) และแดร็บกิ้น (Drabkin) ที่กล่าวว่า บริเวณใดที่มีที่ตั้งที่ช่วยประหยัดค่าใช้จ่ายในการเดินทาง และติดต่อสัมพันธ์กับบริเวณอื่น ๆ ได้สะดวก รวมทั้งมีความสะดวกในการเข้าถึงอยู่ในเกณฑ์ดีเป็นที่รวมตัวของแหล่งจ้างงาน และมีกลุ่มคนที่เป็นเชื้อชาติเดียวกันอาศัยอยู่ บริเวณนั้นจะเป็นที่เหมาะสมสำหรับการตั้งถิ่นฐานผู้มีรายได้น้อย (Hurst. 1972 : 230 - 231 ; Northam. 197 : 334 ; Drabkin. 1977 : 18 - 19)

ชัชนี วายลี่ กล่าวว่าที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย ปกติจะขึ้นอยู่กับค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปทำงาน ค่าเดินทางเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในรายจ่ายของครอบครัวที่มีรายได้ต่ำ บุคคลเหล่านี้จะมองหาที่อยู่ใกล้แหล่งงาน หรือแหล่งที่มีโอกาสหางานทำในเมือง ที่อยู่ใกล้กับศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมือง (ชัชนี วายลี่. 2525 : 154)

ผู้ศึกษาได้รวบรวมงานวิจัยที่ศึกษาด้านปัจจัยที่ทำให้ผู้มีรายได้น้อยอพยพเข้าไปตั้งบ้านเรือน พบว่ามีผู้ศึกษาไว้หลายท่านดังต่อไปนี้

แผนกวิชาภูมิศาสตร์ วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร ได้ทำสำรวจแหล่งเสื่อมโทรม ชอยจารุรัตน์ มักกะสัน พบว่า ปัจจัยที่เสริมให้ผู้คนอพยพจากแหล่งต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดเข้ามาอาศัยอยู่ในบริเวณแหล่งเสื่อมโทรม คือทางคมนาคมบริเวณใกล้เคียงสะดวกใกล้แหล่งงานและบริเวณค้าขาย (วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร. 2509 : 8)

พิสันต์ ด่านไพบูลย์ ศึกษาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย มุ่งเข้าไปอาศัยอยู่ในบริเวณเมืองเชียงใหม่มีลำดับความสำคัญดังนี้ เพราะพื้นที่นั้นเป็นที่ว่างเปล่าของหน่วยงานราชการ

เพราะถูกญาติพี่น้องชักชวนเข้าไปในพื้นที่ เพราะพื้นที่นั้นอยู่ใกล้แหล่งงาน เป็นที่มีราคาเช่าบ้านถูกและราคาเช่าที่ดินต่ำด้วย (พิสันต์ ด่านไพบูลย์. 2529 : 113)

ศันสนีย์ ฉิมโฉม ได้ทำการศึกษาเรื่องแรงจูงใจในการย้ายถิ่นมาเมืองพัทยา พบว่ามีแรงจูงใจที่ทำให้ประชากรอพยพ คือแรงจูงใจด้านงานคิดเป็นร้อยละ 53.3 แรงจูงใจในด้านครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 40.9 คือสิ่งที่ทำให้ประชากรตัดสินใจเข้าสู่เมืองพัทยา (ศันสนีย์ ฉิมโฉม. 2529 : 103)

จันทิมา ฉัตรไชยสิทธิกุล ศึกษาลักษณะของชุมชนแออัดในกรุงเทพมหานครเกี่ยวกับปัจจัยดึงดูดที่ทำให้ผู้มีรายได้น้อย ตัดสินใจมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณดังกล่าว พบว่า มีสาเหตุมาจากอยู่ใกล้แหล่งงาน มีญาติและคนรู้จักในชุมชน ค่าเช่าบ้านและค่าเช่าที่ดินราคาถูก การคมนาคมสะดวก ตามลำดับ (จันทิมา ฉัตรไชยสิทธิกุล. 2529 : 313)

สมชาย เดชะพรหมพันธุ์ ศึกษาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย ในชุมชนเมืองชลบุรี พบว่าผู้มีรายได้น้อย ตัดสินใจเข้ามาอาศัยในบริเวณปัจจุบัน มีลำดับความสำคัญโดยคิดจากร้อยละ ดังนี้ ได้รับการแนะนำจากญาติมิตร (28.16) ใกล้ที่ทำงาน (24.32) บ้านเช่าราคาถูก (14.72) ที่ดินสาธารณะ (3.2) (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. ม.ป.ป. : 73)

จากการศึกษาของนักวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวกับปัจจัยดึงดูดให้ผู้มีรายได้น้อยอพยพเข้าไปอาศัยอยู่ในบริเวณชุมชนแออัดดังกล่าวมา พอสรุปได้ดังนี้

เพราะที่อยู่นั้นใกล้แหล่งงาน ได้รับคำแนะนำจากญาติมิตรหรือคนรู้จัก ค่าเช่าบ้านถูกกว่าราคาที่ดินถูกกว่าหรืออาจจะไม่ต้องซื้อเพราะใช้วิธีการบุกรุกเป็นที่ดินสาธารณะหรือที่ดินเอกชนที่ปล่อยให้ว่างเปล่า และปัจจัยอีกประการหนึ่งที่น่าจะพิจารณาด้วยคือ การผลักดันของปัญหาที่เกิดกับที่อยู่อาศัยแห่งเดิมเป็นเหตุให้ต้องเคลื่อนย้ายเข้ามาอาศัยอยู่ในที่อยู่ปัจจุบัน ปัญหาต่าง ๆ เหล่านั้นเช่น ถูกไล่ที่เดิม การทำมาหากินฝืดเคือง ขนาดของครอบครัวใหญ่ขึ้น

จากสภาพปัญหาต่าง ๆ ที่กล่าวมา ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีก็มีสภาพเช่นเดียวกัน จากการสังเกตและศึกษาขั้นต้น พบว่า ปริมาณของอาคารบ้านเรือนได้เพิ่มขึ้นทุกระยะเวลา ดังนั้นบริเวณที่เป็นที่ตั้งของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี น่าจะมีปัจจัยอะไรที่เป็นตัวดึงดูดให้ผู้มีรายได้น้อยตัดสินใจเข้าไปอาศัยอยู่ จึงนับว่าเป็นปัญหาที่น่าศึกษา และค้นหาข้อเท็จจริง

เป็นอย่างยิ่ง ผู้ศึกษาจึงได้ตั้งข้อสมมติฐานขึ้นมาเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษา และวิเคราะห์หาคำตอบไว้ดังนี้ "เหตุผลทางเศรษฐกิจ น่าจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี"

<u>สถานภาพของผู้อาศัยและที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด</u>

เมื่อเราพิจารณาชุมชนแออัด ว่าเป็นหน่วยทางสังคมที่มีสมาชิกอาศัยอยู่หนาแน่น การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก นับว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งและในธรรมชาติของสังคม การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างบุคคลนั้นจะเป็นไปตามสถานภาพและบทบาท (Status and Role) ที่แต่ละคนดำรงอยู่ โดยเฉพาะในสังคมเมืองซึ่งเป็นแบบทุติยภูมิ จะติดต่อกันตามสถานภาพหรือตำแหน่งที่บุคคลมีอยู่

คำว่า "สถานภาพ" สุพัตรา สุภาพ ให้ความหมายไว้ว่า คือตำแหน่งที่ได้จากการเป็นสมาชิกของกลุ่ม เป็นสิทธิและหน้าที่ทั้งหมดที่บุคคลมีอยู่เกี่ยวข้องกับผู้อื่นและสังคมส่วนรวม สถานภาพจะกำหนดว่า บุคคลนั้นมีหน้าที่จะต้องปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างไร มีหน้าที่รับผิดชอบอย่างไรในสังคม (สุพัตรา สุภาพ. 2521 : 46) อุบล เสถียรปฏิรูปกรณ์ ได้แบ่งประเภทสถานภาพออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ

1. สถานภาพที่ได้มาโดยกำเนิดหรือสถานภาพตามชาติวุฒิ (Ascribed Status) เช่น เพศ อายุ วรรณะ เชื้อชาติ สีผิว เป็นต้น

2. สถานภาพที่ได้มาด้วยความสามารถหรือสถานภาพโดยคุณวุฒิ (Achieved Status) เช่น ตำแหน่งในทางสังคมต่าง ๆ และสถานภาพโดยการกระทำ เช่น สถานภาพทางสมรส สถานภาพทางบิดา - มารดา สถานภาพทางการศึกษา สถานภาพทางอาชีพ สถานภาพทางการเมือง สถานภาพทางกฎหมาย เป็นต้น (อุบล เสถียรปฏิรูปกรณ์. 2522 : 35 - 36)

ผู้อาศัยในชุมชนแออัดนับว่าเป็นสมาชิกของชุมชนโดยตรง ดังนั้นการศึกษาถึงสถานภาพของผู้อาศัย จะพิจารณาทั้งสถานภาพที่ได้มาโดยกำเนิด คือ เพศ อายุ และสถานภาพที่ได้มาด้วยความสามารถ คือ ตำแหน่งทางสังคมและสถานภาพทางเศรษฐกิจ ในทางภูมิศาสตร์ สถานภาพของผู้อาศัยในพื้นที่ใด ๆ นั้นย่อมจะเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงลักษณะของกิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่

นั้น ๆ ได้มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับสภานภาพของผู้อาศัยในชุมชนแออัดพอจะนำมากล่าวเพื่อเป็นแนวทางในการวิเคราะห์หรือทำการศึกษา ดังต่อไปนี้

ชวนพิศ นวลพริ้ง ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะเศรษฐกิจและสังคมของแหล่งเสื่อมโทรมกับการวางแผนพัฒนาในกรุงเทพมหานคร พบว่า ขนาดของครอบครัวส่วนใหญ่ประกอบด้วยสมาชิก 6 - 7 คน คือประกอบด้วย พ่อ แม่ ลูก หัวหน้าครอบครัวเป็นผู้อพยพมาจากต่างจังหวัด มีการศึกษาน้อย ส่วนมากจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 งานหลักที่ทำจะเป็นงานที่ไม่ใช้ฝีมือมากนัก (ชวนพิศ นวลพริ้ง. 2516 : 300) ซึ่งสอดคล้องกับ เกอร์เรโร (Guerero) ที่ได้ทำการศึกษาสภาพชีวิตความเป็นอยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยในกรุงมนิลา จากประชากร 4 กลุ่ม พบว่า ขนาดครอบครัวมีจำนวนสมาชิก 5 - 7 คนต่อครอบครัว มีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว หัวหน้าครอบครัวอายุระหว่าง 34 - 42 ปี ได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษาเป็นส่วนใหญ่ มีอาชีพไม่แน่นอน รายได้ต่ำกว่าเฉลี่ยคือ 158 บาท ต่อสัปดาห์ (Grerero. 1975 : 229 - 315) และชลาทิพย์ ปุณณบุตร ได้ศึกษาครอบครัวในแหล่งเสื่อมโทรมคลองเตย พบว่า ลักษณะของหัวหน้าครอบครัว มีอายุเฉลี่ย 23 - 50 ปี มีอาชีพไม่มั่นคง ลักษณะอาชีพเป็นการใช้แรงงาน เป็นกรรมกรไร้ฝีมือและรับจ้างทั่วไป สถานที่ทำงานอยู่ในแหล่งเสื่อมโทรมประมาณครึ่งหนึ่ง รายได้เฉลี่ย 38 บาทต่อวัน ครอบครัวหนึ่งมีคนทำงาน 2 คน (ชลาทิพย์ ปุณณะบุตร. 2524 : 146) และไมเออร์ (Maier) ได้ศึกษากระบวนการก่อตัวของแหล่งเสื่อมโทรมแห่งใหม่ในกรุงเทพมหานคร ในส่วนที่เกี่ยวกับสถานภาพของผู้อาศัย พบว่า ขนาดครอบครัวมีจำนวนสมาชิกระหว่าง 4 - 6 คน รายได้เฉลี่ย 1,001 - 3,000 บาทต่อเดือน หัวหน้าครอบครัวมีอาชีพเป็นกรรมกร (Maier. 1981 : 49 - 51)

โดยสรุปแล้ว สถานภาพของผู้อาศัยรวมถึงสมาชิกในครอบครัวทั้งหมด จะมีสถานภาพทางเศรษฐกิจที่เด่นชัด คือเป็นผู้มีรายได้ต่ำ เมื่อพิจารณาถึงสมาชิกในครอบครัวค่อนข้างจะมีจำนวนมากแล้ว จะเป็นรายได้ที่ไม่น่าจะมีเงินเหลือเก็บออมที่เป็นเช่นนี้เพราะมีพื้นฐานทางการศึกษาต่ำ จึงเป็นผลให้อาชีพที่ประกอบนั้นมีรายได้ต่ำ เพราะเป็นลักษณะอาชีพที่ใช้แรงงานเป็นส่วนมาก เมื่อเศรษฐกิจไม่ดีก็ไม่สามารถจัดหาที่อยู่อาศัยที่ดีได้ ในที่สุดก็มุ่งเข้าสู่ชุมชนแออัด เพราะเป็นแหล่งที่สามารถจัดหาที่อยู่อาศัยได้ตามความเหมาะสมกับรายได้ ดังนั้นกรณีของผู้อาศัย

ในชุมชนแออัดแห่งอื่นอาจจะมีสถานภาพเช่นเดียวกันนี้ ผู้ศึกษาจึงตั้งสมมติฐานว่า "ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ส่วนใหญ่น่าจะประกอบอาชีพรับจ้าง"

ที่อยู่อาศัยในที่นี้มีความหมายรวมถึงบ้านเรือน หรืออาคารที่ใช้พักอาศัยอันเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐานสำหรับมนุษย์ และได้มีผู้ให้คำจำกัดความของที่อยู่อาศัยไว้ว่า ที่พักอาศัยเป็นที่หลบภัย ดังเช่นคำจำกัดความต่อไปนี้

ที่อยู่อาศัย คืออาคารที่พักอาศัยเป็นที่หลบภัย เป็นที่ทำให้ผู้อยู่อาศัยรู้สึกปลอดภัย เป็นอิสระ นอกจากนี้ยังให้ความหมายรวมถึงการจัดระเบียบของสภาพแวดล้อมในที่อยู่อาศัย บริการต่าง ๆ ตลอดจนการจัดการเงินของแต่ละครอบครัวด้วย ซึ่งพอสรุปความหมายของที่อยู่อาศัยว่า ประกอบด้วยสิ่งเหล่านี้คือ

1. โครงสร้าง คือสภาพตัวอาคาร ลักษณะของที่อยู่อาศัย รวมทั้งที่ดินที่เป็นที่ตั้งอยู่
2. บริการต่าง ๆ หรือสาธารณูปโภคที่ชุมชนให้แก่ผู้อยู่อาศัย
3. สิทธิต่าง ๆ ในแง่กฎหมาย ในการเป็นเจ้าของ รวมทั้งวิธีการที่จะได้สิทธิ
4. เขตเพื่อนบ้าน สภาพแวดล้อมของพื้นที่และที่อยู่อาศัยที่อยู่ใกล้เคียง

(อุบลวรรณ สืบอุบล. ม.ป.ป. ; อ้างอิงมาจาก Building Research Establisment. 1979 : 24)

นอกจากนี้ได้มีผู้ทำการศึกษาเกี่ยวกับสถานภาพที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยไว้เป็นจำนวนมาก แต่ละบุคคลวิเคราะห์ลักษณะครอบครัวไปตามการพิจารณาด้วยหลักการของตนเอง ดังได้เสนอไปตามลำดับดังนี้

สมสุข บุญญะบัญชา กล่าวว่า ลักษณะทางครอบครัวของผู้มีรายได้น้อยในกรุงเทพมหานครมีลักษณะเป็นปัญหา เป็นสภาวะ "ไร้ที่อยู่อาศัย" มีลักษณะดังต่อไปนี้

1. ไม่มีที่อยู่อาศัยและอยู่ไม่ได้คือ มีสภาพ เร่ร่อน ผิดกฎหมาย
2. ที่อยู่ไม่เพียงพอ เป็นบ้านขนาดเล็ก ทรุดโทรม ห่างจากที่ทำงาน สาธารณูปโภคไม่เพียงพอ มีสภาพแออัดยัดเยียด
3. ลักษณะไม่มั่นคง เช่น ไม่มีสิทธิในที่ดินและบ้าน

4. ไม่มีความสัมพันธ์ทางสังคมกับเมือง และไม่สัมพันธ์กับบริเวณแวดล้อมมีลักษณะโดดเดี่ยว ไม่มีสิทธิ์ ไม่ทีทะเบียน บุตรไม่ได้เรียนหนังสือ (สมสุข บุญญะบัญชา. 2532)

ในปี พ.ศ. 2518 การเคหะแห่งชาติได้ทำการสำรวจแหล่งเสื่อมโทรมจำนวน 108 แห่ง ในกรุงเทพมหานครได้สำรวจในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพที่อยู่อาศัย ดังนี้ สภาพทั่วไป มีความหนาแน่น อยู่ระหว่าง 10.7 - 27.0 คน/ไร่ จากจำนวนหลังคาเรือนในแต่ละชุมชนมีจำนวนระหว่าง 22 - 1,004 ครอบครัว จำนวนผู้อยู่อาศัยเฉลี่ย 8 คน ต่อ 1 ครอบครัว

ลักษณะการถือครองที่ดิน ผู้อาศัยเป็นเจ้าของที่ดินคิดเป็น 3.8% เอกชนเป็นเจ้าของที่ดินคิดเป็น 46.3% ราชการเป็นเจ้าของที่ดิน 44.9% ไม่ทราบเป็นที่ดินของใคร 5% เพราะเช่าช่วงจากผู้อื่น (การเคหะแห่งชาติ. ม.ป.ป. : 34 - 37)

นอกจากนี้ได้มีนักวิชาการศึกษาสถานภาพของที่อยู่อาศัยในที่ต่าง ๆ กัน และได้ข้อสรุปที่สอดคล้องกัน คือที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดส่วนใหญ่จะมีลักษณะภายนอกหรือสภาพแวดล้อมที่ไม่น่าดู ไม่ถูกสุขลักษณะ มีลักษณะทรุดโทรม ก่อสร้างด้วยเศษวัสดุ หรือวัสดุที่ไม่ถาวร สร้างอยู่บนพื้นที่ที่จำกัด คือเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 10 - 25 ตารางเมตร การได้รับบริการด้านสาธารณูปโภคไม่ทั่วถึง เช่น ไฟฟ้า น้ำประปา ถนน การกำจัดขยะ ระบบระบายน้ำ และมีสถานภาพทางด้านกฎหมายที่คล้ายกัน คือไม่มีกรรมสิทธิเป็นของตนเอง เพียงแต่เช่าบ้านเรือน หรือเช่าที่ดินแล้วปลูกบ้านหรือไม่ได้เช่าทั้งสองอย่างเพียงแต่ปลูกบ้านขึ้นเองตามความต้องการของตนเองในพื้นที่ของผู้อื่นโดยเจ้าของไม่ยินยอมหรืออนุญาตให้ปลูกสร้าง จัดอยู่ในประเภทบุกรุก (ชวนพิศ นวลพริ้ง. 2516 ; Guerrero. 1975 ; ชลาทิพย์ ปุณณะบุตร. 2524)

จากผลการศึกษาดังกล่าวมาพอสรุปได้ว่า สถานภาพของผู้อาศัยในชุมชนแออัดจะมีลักษณะเด่น ดังนี้

1. สถานภาพทางกายภาพและเศรษฐกิจ จะเป็นที่อยู่อาศัยที่ก่อสร้างขึ้นอย่างง่าย ใช้วัสดุตามแต่จะหาได้ โดยสร้างอยู่บนเนื้อที่อันจำกัด

2. สถานภาพทางด้านกฎหมาย ที่อยู่อาศัยในชุมชมแออัดส่วนมากจะไม่เป็นกรรมสิทธิของผู้อยู่อาศัย แต่จะเป็นการเช่าบ้านหรือเช่าที่ดินเพื่อปลูกบ้านหรือไม่ต้องเสีย ค่าใช้จ่ายใด ๆ เพียงแต่บุกรุกเข้าไปอยู่ในที่ดินของคนอื่นทั้งของรัฐและเอกชน

กรณีชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี จากการศึกษาและสังเกตขั้นต้น พบว่า จะมีลักษณะที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ของหน่วยงานราชการเป็นบางส่วน เช่น ที่ของการรถไฟ ที่สาธารณะว่างเปล่า และอื่น ๆ ดังนั้นสภาพภาพทางด้านกฎหมายของผู้อาศัยจึงเป็นประเด็นสำคัญอีกข้อหนึ่งที่น่าจะศึกษาเพื่อให้ทราบข้อเท็จจริงว่าที่อยู่อาศัยเหล่านั้นปลูกสร้างในลักษณะบุกรุกเข้าไปโดยพลการหรือไม่ ด้วยเหตุนี้ผู้ศึกษาจึงตั้งข้อสมมติฐานเพื่อเป็นแนวทางในการค้นหาคำตอบที่แท้จริงต่อไปว่า "ที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ส่วนใหญ่น่าจะก่อสร้างบุกรุกที่สาธารณะที่ทางราชการและศาสนสมบัติ" ผลการศึกษาจะได้เป็นข้อมูลสำหรับผู้เกี่ยวข้องจะได้นำไปวางแผนปรับปรุงแก้ไขต่อไป

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

เพื่อให้การศึกษาและวิเคราะห์ บรรลุจุดมุ่งหมายของการศึกษาที่ตั้งไว้ จึงมีขั้นตอนการดำเนินการศึกษาดังต่อไปนี้

1. แหล่งข้อมูลในการศึกษา
2. เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา
3. การเก็บและรวบรวมข้อมูล
4. การจัดกระทำข้อมูล
5. สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

<u>แหล่งข้อมูลในการศึกษา</u>

1. ตำรา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากหน่วยงานและสถานบันการศึกษาต่าง ๆ
2. ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณชุมชนเมืองอุดรธานี จากกรมแผนที่ทหาร
3. แผนที่ชุมชนเมืองอุดรธานีจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ
4. หัวหน้าครอบครัวผู้อาศัยอยู่ในชุมชนเออัดของเมืองอุดรธานี
5. สำนักงานที่ดินจังหวัดอุดรธานีและสำนักงานเทศบาลเมืองอุดรธานี

<u>เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา</u>

1. ภาพถ่ายทางอากาศของเมืองอุดรธานีจากกรมแผนที่ทหาร จำนวน 3 คาบเวลา คือ ปี พ.ศ. 2510, 2518 และ 2528 มาตราส่วน 1 : 10,000
2. แผนที่บริเวณชุมชนเมืองอุดรธานี ได้แก่
   2.1 แผนที่แสดงขอบเขตและถนนภายในชุมชนเมืองอุดรธานี มาตราส่วน 1 : 10,000 เพื่อใช้เป็น Base Map

2.2 แผนที่แสดงที่อยู่อาศัยในเขตชุมชนเมืองอุดรธานี มาตราส่วน 1 : 4,000 จากสำนักผังเมือง

3. แบบบันทึกข้อมูลที่ใช้ในการสำรวจภาคสนาม ได้แก่

3.1 แบบสำรวจพื้นที่เพื่อบันทึกที่ตั้ง ลักษณะของที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมของที่อยู่อาศัย

3.2 แบบสัมภาษณ์เพื่อเก็บข้อมูลละเอียดของผู้อาศัยคือ หัวหน้าครอบครัวและที่อยู่อาศัยภายในชุมชนแออัด

4. กล้องถ่ายรูปพร้อมฟิล์มและฟิล์มสไลด์

<u>การเก็บรวบรวมข้อมูล</u>

1. สำรวจและรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร แผนที่และภาพถ่ายทางอากาศ

2. จัดทำแผนที่แสดงบริเวณชุมชนแออัด

3. การเตรียมงานด้านพื้นที่และการกำหนดพื้นที่

3.1 แปลภาพถ่ายทางอากาศบริเวณชุมชนเมืองอุดรธานี เพื่อจำแนกและกำหนดตำแหน่ง ตลอดจนนับจำนวนของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด

3.2 สำรวจจากภาพถ่ายทางอากาศและสำรวจภาคสนาม (Ground Check) เพื่อตรวจสอบความถูกต้อง

3.3 เก็บข้อมูลภาคสนาม โดยการบันทึกการสังเกตในแบบสำรวจพื้นที่และสัมภาษณ์หัวหน้าครอบครัว ซึ่งได้จากการสุ่มตัวอย่างอย่างมีระบบ

3.4 กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ คัดเลือกไว้สัมภาษณ์ จำนวนร้อยละ 30 ของแต่ละแห่ง การเลือกใช้วิธีสุ่มตัวอย่างอย่างมีระบบ (Systematic Random) โดยคัดเลือกบ้านที่อยู่ในพื้นที่ศึกษา แล้วสุ่มตัวอย่างบ้านเป็นช่วง ๆ ตามแผนผังแสดงบ้านในพื้นที่ที่สำรวจไว้ จากนั้นจึงทำการสุ่มหาตัวสุ่มเริ่มต้น แล้วนับไปตามช่วงของการสุ่มให้เป็นไปตามเกณฑ์ที่ตั้งไว้ คือ ร้อยละ 30 เช่น ต้องการสุ่มตัวอย่างจากชุมชนหนึ่ง ซึ่งมีบ้านจำนวน 300 หลังคาเรือน มาทำการศึกษาร้อยละ 30 ก็จะได้กลุ่มตัวอย่างทั้งหมด 90 หลังคาเรือน จากนั้นจึงทำการคัดเลือกบ้านในอัตรา 3 ต่อ 1 จนได้จำนวนบ้านครบ 90 หลังคาเรือน ตามที่กำหนดไว้

<u>การจัดกระทำข้อมูล</u>

นำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจภาพถ่ายทางอากาศ ภาคสนามและจากการสังเกตการสัมภาษณ์มาจัดกระทำดังต่อไปนี้

1. ทำแผนที่แสดงแหล่งที่ตั้งและการกระจายของชุมชนแออัด รูปแบบต่าง ๆ มาตราส่วน 1 : 10,000

2. แผนที่แสดงการก่อตัว การขยายตัวที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดแต่ละแห่ง มาตราส่วน 1 : 10.000

3. วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติและตาราง แล้วแสดงรายละเอียดเป็นตาราง กราฟ หรือแผนภูมิและภาพถ่ายจากพื้นที่จริง

3.1 วิเคราะห์รูปแบบการกระจายตัวของชุมชนแออัด โดยการใช้แผนที่และข้อมูลที่ได้จากแจกแจงไว้

3.2 วิเคราะห์การก่อตัวและการขยายตัว ของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด จากการแปลงภาพถ่ายทางอากาศและข้อมูลที่ได้จากการสำรวจ

3.3 วิเคราะห์แนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด โดยการใช้แผนที่และข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ แล้วนำมาวิเคราะห์ด้วยวิธีการทางสถิติ เพื่อคาดการณ์การเพิ่มขึ้นขอบที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในอนาคต

3.4 วิเคราะห์ภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในชุมชนแออัด โดยอาศัยข้อมูลจากการสัมภาษณ์

3.5 วิเคราะห์ปัจจัยดึงดูดที่ทำให้ผู้อาศัยอพยพเข้ามาในชุมชนแออัด โดยอาศัยข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์

3.6 วิเคราะห์สถานภาพของผู้อาศัย และที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด โดยอาศัยข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์

<u>สถิติที่ใช้ในการศึกษา</u>

1. เปรียบเทียบข้อมูลโดยใช้อัตราส่วนร้อยละ (Percentage)

2. หาค่าเฉลี่ยของข้อมูลโดยใช้ตัวกลางเลขคณิต ($\overline{X}$)

3. วิเคราะห์ความแตกต่างของข้อมูลโดยหาค่าสถิติด้วยวิธี ได้แก่ ไค - สแควร์ (Chi - Square)

4. วิเคราะห์แนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนเออัด โดยใช้สมการถดถอย (Regression Equation)

บทที่ 4

การวิเคราะห์และผลการวิเคราะห์

การวิเคราะห์ในการศึกษาครั้งนี้ อาศัยวิธีสถิติพรรณนา ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์ได้จากการสังเกตข้อเท็จจริงในสนามและการวิเคราะห์ทางด้านปริมาณวิเคราะห์ โดยแบ่งประเด็นเพื่อการวิเคราะห์ได้ดังนี้

ชุมชนแออัด ได้แก่ รูปแบบการกระจายตัวของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

ที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด ได้แก่ การก่อตัว การขยายตัว แนวโน้มการขยายตัวและสถานภาพของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

ผู้อาศัยในชุมชนแออัด ได้แก่ ภูมิลำเนาเดิม ปัจจัยดึงดูดที่ทำให้เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนแออัด และสถานภาพของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

การวิเคราะห์เรียงลำดับตามหัวข้อ ดังนี้คือ

1. รูปแบบการกระจายของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี
2. การก่อตัว การขยายตัว ของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี
3. แนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี
4. ภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยก่อนที่จะอพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี
5. ปัจจัยดึงดูดที่ทำให้มีผู้อพยพเข้ามาอาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี
6. สถานภาพของผู้อาศัยและที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

<u>รูปแบบการกระจายของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี</u>

รูปแบบการกระจายของที่อยู่อาศัยที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัดในเมือง ย่อมมีความแตกต่างกันในแต่ละเมือง เพราะมีเงื่อนไขที่ทำให้เกิดชุมชนแออัดที่แตกต่างกัน เงื่อนไขมีที่ตั้งอยู่ใกล้แหล่งงานนับว่าเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่สุด และแหล่งงานที่สำคัญนั้นได้แก่ ศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก ของเมือง เพราะเป็นแหล่งจ้างงานที่สำคัญ เนื่องจากมีกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจรวมกันอยู่หนาแน่นและการเข้าถึงมีความสะดวกอยู่ในเกณฑ์สูง การที่จะใช้บริการสาธารณประโยชน์

ต่าง ๆ ก็มีความสะดวก ดังนั้นชุมชนแออัดซึ่งถือว่าเป็นบริเวณที่อยู่อาศัยของผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับต่ำจึงเลือกที่ตั้งของบ้านเรือนอยู่รอบบริเวณดังกล่าว ซึ่งนักวิชาการได้ศึกษาปรากฏการณ์เช่นนี้มานานแล้ว จนสรุปเป็นทฤษฎีดังได้เสนอมาแล้วเป็นลำดับ ดังนั้นการวิเคราะห์รูปแบบการกระจายของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีครั้งนี้จึงได้วิเคราะห์โดยอ้างอิงศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักเป็นสำคัญ เพราะเป็นบริเวณที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ ในการตั้งบ้านเรือนของประชากรที่มีรายได้น้อยในเมือง

1. <u>รูปแบบการกระจายของชุมชนแออัดกับศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก</u>

จากการศึกษาและสำรวจในภาคสนามเกี่ยวกับชุมชนแออัดที่มีที่ตั้งอยู่ในชุมชนเมืองอุดรธานี พบว่า มีจำนวนชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ทั้งหมด 7 แห่ง สามารถกำหนดลงในแผนที่ได้ดังแผนที่ 1

แผนที่ 1

แสดงการกระจายชุมชนแออัด
กับเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก (C.B.D.)

สัญลักษณ์

เขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก

1. ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์
2. ชุมชนกุ้มผาสุข
3. ชุมชนกุ้มวัดโพธิ์วราราม
4. ชุมชนกุ้มสร้างแก้ว
5. ชุมชนกุ้มหนองเตาเหล็ก
6. ชุมชนหลังสนามม้าเก่า
7. ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยา

N

มาตราส่วน

0 200 400 เมตร

ต.หนองบัว

เทศบาลเมืองอุดรธานี

สุขาภิบาลโพธิ์ศรีสว่าง
ต.บ้านเลื่อม

สุขาภิบาลหนองบัว

ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 210

ทางรถไฟสายอีสาน

ถนนสายหนองคาย

ถนนสายบ้านเลื่อม

ถนนสายบ้านหนองบัว

ถนนสายบ้านหนองบัว-หนองสำโรง

ถนนสายบ้านหนองบัว-หนองสำโรง

ถนนสายบ้านหนองบัว-หนองสำโรง

จากแผนที่ 1 เมื่อกำหนดเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมืองอุดรธานีและจำนวนของชุมชนแออัดลงไป พบว่า มีชุมชนแออัดกระจายอยู่ในตัวเมืองซึ่งมีความสัมพันธ์ระหว่างเขตศูนย์ธุรกิจการค้าหลักกับชุมชมแออัดสามารถแสดงในตารางได้ดังต่อไปนี้

ตาราง 1 แสดงที่ตั้งสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักกับชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

แหล่งที่ตั้งชุมชน	รูปแบบการกระจาย		
	ตั้งแทรกอยู่ใน C.B.D.	ตั้งรายล้อมกับ C.B.D.	ตั้งห่างออกไปจาก C.B.D.
1. ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์	/	-	-
2. ชุมชนคุ้มผาสุข	-	-	/
3. ชุมชนคุ้มวัดไพธิวราราม	-	/	-
4. ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	-	/	-
5. ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	-	-	/
6. ชุมชนคุ้มหลังสนามม้าเก่า	-	-	/
7. ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล	-	/	-
รวม	1	3	3

C.B.D. = Central Business Districts (ศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก)

จากตาราง 1 พบว่า ชุมชนแออัดที่มีที่ตั้งกระจายอยู่ในเมืองอุดรธานี มีรูปแบบการกระจายสัมพันธ์กับเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก 3 ลักษณะ คือ

1. ชุมชนแออัดที่มีที่ตั้งแทรกอยู่ในเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักมีจำนวน 1 แห่ง คือชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์

2. ชุมชนแออัดที่มีที่ตั้งรายล้อมเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก มีจำนวน 3 แห่ง คือชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว และชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล

3. ชุมแออัดที่มีที่ตั้งอยู่ห่างไกลเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักมี 3 แห่ง คือ ชมชนค้มผาสข ชมชนค้มหนองเตาเหล็ก และชมชนหลังสนามม้าเก่า

เมื่อวิเคราะห์การกระจายที่ตั้งของชุมชนแออัดให้ละเอียดขึ้น โดยกำหนดเอาจุดศูนย์กลางของเมืองอุดรธานี คือบริเวณวงเวียนห้าแยกน้ำพุซึ่งเป็นย่านกลางของเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก แล้ววัดระยะทางไปยังจุดศูนย์กลางของชุมชนแออัดทุกแห่ง เมื่อกำหนดเอาตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนแออัดทั้ง 7 แห่งลงไป แล้วสร้างรัศมีออกไปจากจุดศูนย์กลางของเมือง โดยแบ่งออกเป็น 3 ช่วง คือระยะ 0 - 1 กิโลเมตร, 1 - 2 เมตร และ 2 - 3 กิโลเมตร การแบ่งระยะทางดังกล่าวนี้เป็นระยะทางจากแนวคิดพื้นฐานจากทฤษฎีย่านกลาง (Central Place Teory) กล่าวคือ ผู้มีที่อยู่อาศัยใกล้ศูนย์บริการจะใช้บริการมากกว่าผู้ที่อยู่ห่างออกไป (รณสิทธิ์ แสงสุวอ. 2518 : 12 ; อ้างอิงมาจาก สุพัตรา สุขะวาที. ม.ป.ป.) การกำหนดให้บริเวณวงเวียนแยกน้ำพุเป็นจุดศูนย์กลางของเมืองอุดรธานี เพราะเป็นบริเวณที่มีการใช้ที่ดินเพื่อการค้าอยู่หนาแน่นและเป็นแหล่งดึงดูดให้ผู้อาศัยในชุมชนแออัดเดินทางไปใช้บริการ เช่น การซื้อสินค้า การประกอบอาชีพและการไปหารายได้ในลักษณะต่าง ๆ กัน ซึ่งผู้อาศัยจะต้องคำนึงถึงระยะทางที่ใกล้ที่สุดไว้ก่อนเพื่อประหยัดเวลาและค่าใช้จ่ายในการเดินทาง

ดังนั้น เมื่อกำหนดตำแหน่งของชุมชนแออัดและรัศมีเป็นระยะทางจากชุมชนแออัดไปยังจุดศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมืองอุดรธานี จะได้ลักษณะการกระจายของชุมชนแออัดดังปรากฏในแผนที่ 2

แผนที่ 2 แสดงการกระจายของชุมชนแออัด
ที่กระจายออกจากจุดศูนย์กลางของเมืองอุดรธานี

สัญลักษณ์
- ● จุดศูนย์กลางของเมือง
- ⬡ ชุมชนแออัด

0 1 ก.ม.

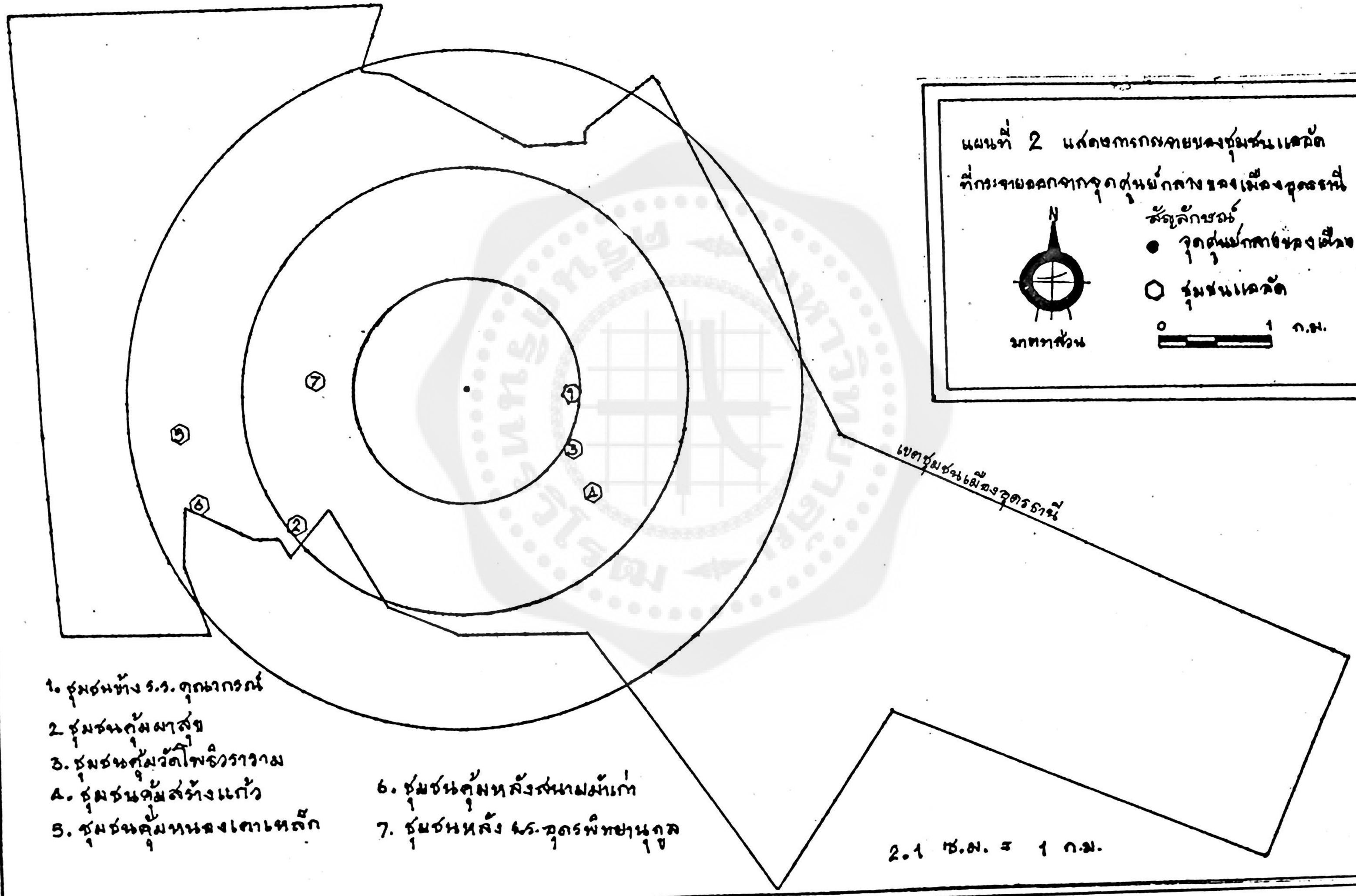

1. ชุมชนข้าง ร.ร. คุณากรณ์
2. ชุมชนคุ้มผาสุข
3. ชุมชนคุ้มวัดโพธิ์วราราม
4. ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว
5. ชุมชนคุ้มหนองเต่าเหล็ก
6. ชุมชนคุ้มหลังสนามม้าเก่า
7. ชุมชนหลัง ร.ร. อุดรพิทยานุกูล

จากข้อมูลในแผนที่ 2 สามารถวิเคราะห์รูปแบบการกระจายของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี จากจำนวนร้อยละของชุมชนแออัดที่ตั้งอยู่ในแต่ละช่วงของระยะทางที่ห่างจากจุดศูนย์กลางของเมือง โดยนำข้อมูลที่ได้จากแผนที่มาแสดงเป็นกราฟเส้น ดังปรากฏในภาพประกอบ 3

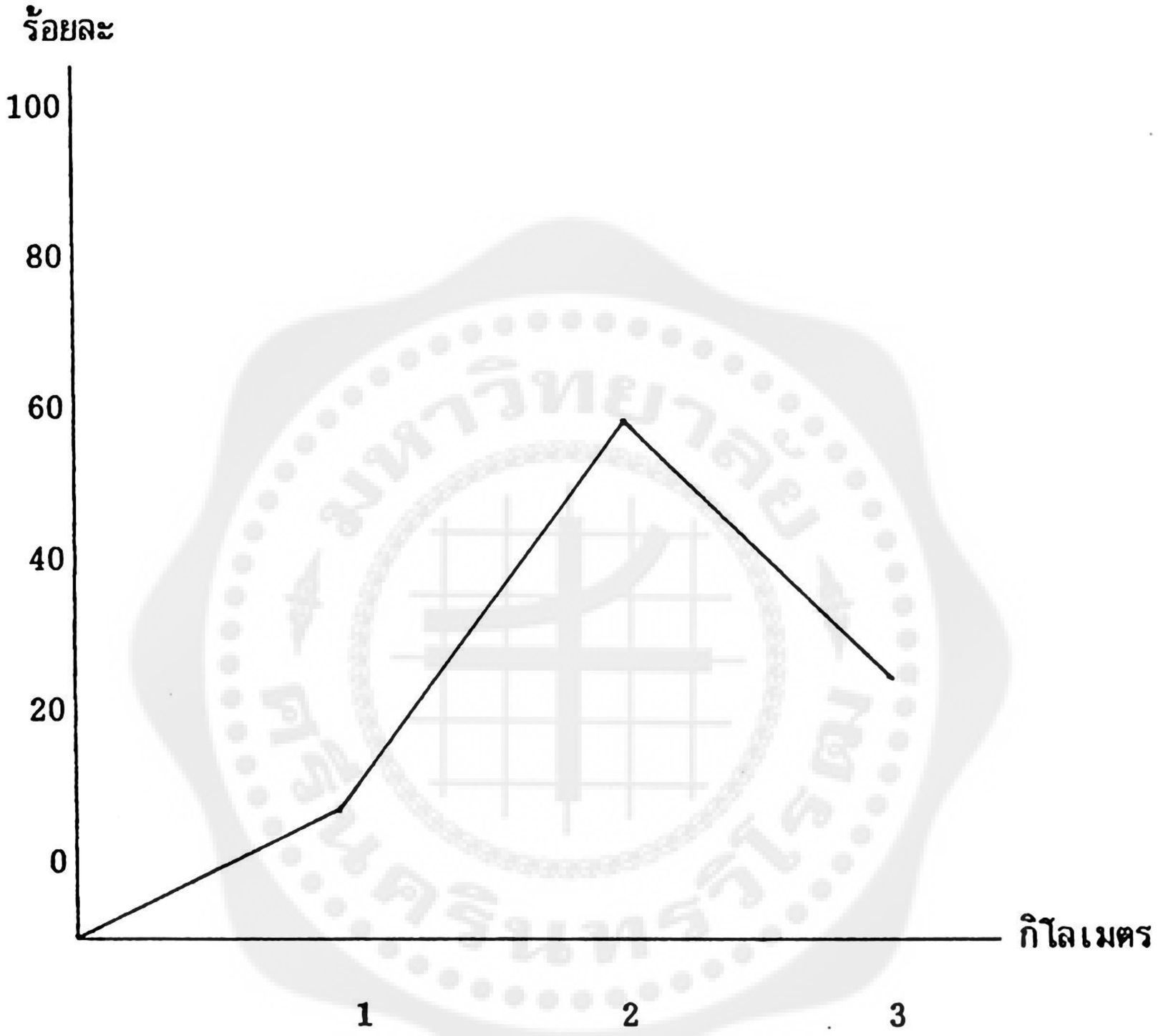

ภาพประกอบ 3 แสดงการกระจายของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

จากภาพประกอบ 3 พบว่า มีจำนวนชุมชนแออัดที่อยู่ห่างจากจุดศูนย์กลางของเมืองไม่เกิน 1 กิโลเมตร อยู่จำนวน 1 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 14.3 ชุมชนแออัดที่อยู่ห่างจากจุดศูนย์กลางของเมืองไม่เกิน 2 กิโลเมตร มีอยู่จำนวน 4 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 57.1 ชุมชนแออัดที่อยู่ห่างจากจุดศูนย์กลางของเมืองไม่เกิน 3 กิโลเมตร มีอยู่จำนวน 2 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 28.6

เมื่อพิจารณาลักษณะการกระจายของชุมชนแออัดจากแผนที่ 2 และภาพประกอบ 3 ทำให้พบว่าชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี กระจายรายล้อมจุดศูนย์กลางของเมืองในช่วงรัศมี 1 - 2 กิโลเมตร มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 71.4 นอกนั้นกระจายอยู่ในช่วงรัศมี 2 - 3 กิโลเมตร

จากการวิเคราะห์ตามแผนที่ 2 และภาพประกอบ 3 ดังกล่าวมา นับว่ายังมีจุดบกพร่อง คือไม่ตรงกับระยะทางตามความเป็นจริง เพียงแต่เป็นข้อสมมติฐานขั้นพื้นฐานเกี่ยวกับระยะทางระหว่างที่อยู่อาศัยกับแหล่งงานตามกฎเกณฑ์ของทฤษฎีย่านกลาง ถ้าพิจารณาเฉพาะการกำหนดจุดศูนย์กลางของเมืองเป็นแหล่งงานแต่เพียงแห่งเดียว คงไม่เพียงพอเพราะตามความเป็นจริงแล้วเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมืองอุดรธานีไม่ได้มีเพียงจุดเดียว หากแต่มีการกระจายเป็นแถบตามสองข้างถนนที่สำคัญหลายสายดังปรากฏในแผนที่ 1 ดังนั้นระยะทางระหว่างแหล่งงานกับชุมชนแออัดแต่ละแห่งจึงแตกต่างกัน กล่าวคือชุมชนแออัดที่อยู่ห่างไกลจากจุดศูนย์กลางของเมืองที่สุด ไม่ได้หมายความว่าจะอยู่ไกลจากแหล่งงาน ในทางตรงกันข้ามอาจจะอยู่ใกล้แหล่งงานที่กระจายออกมาเป็นแถบเพียงไม่ถึงกิโลเมตร

ดังนั้น การสรุปว่ารูปแบบการกระจายตัวของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีกับเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักมีลักษณะอย่างไรนั้น จึงควรนำเอาระยะทางระหว่างชุมชนแออัดกับเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก ดังปรากฏในแผนที่ 1 มาพิจารณาด้วยและผลจากการเปรียบเทียบระหว่างระยะทางจากจุดศูนย์กลางของเมืองอุดรธานีกับระยะทางจากแหล่งงานที่ใกล้ที่สุดกับเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก ปรากฏผลดังตาราง 2

ตาราง 2 แสดงการเปรียบเทียบระยะทางจากชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีไปยังจุดศูนย์กลางของเมืองและแหล่งงานที่ใกล้ที่สุด

แหล่งที่ตั้งชุมชน	ระยะทางจากชุมชนแออัดไปยัง	
	จุดศูนย์กลางของเมือง (กม.)	แหล่งงานที่ใกล้ที่สุด (กม.)
1. ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์	0.9	0.0
2. ชุมชนคุ้มผาสุข	1.9	1.1
3. ชุมชนคุ้มวัดไพธิวราราม	1.0	0.1
4. ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	1.4	0.2
5. ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	2.5	0.5
6. ชุมชนหลังสนามม้าเก่า	2.4	1.6
7. ชุมชนหลังโรงเรียน อุดรพิทยานุกูล	1.3	0.4
เฉลี่ย	1.6	0.5

จากตาราง 2 พบว่า ระยะทางจากชุมชนแออัดไปยังจุดศูนย์กลางของเมืองและแหล่งงานที่ใกล้ที่สุด ระยะทางทั้งสองประเภทมีค่าเฉลี่ยต่างกันคือ ถ้าวัดระยะทางเชิงเรขาคณิตจากวงเวียนห้าแยกน้ำพุ ซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางเพียงแห่งเดียวจะได้ระยะทางไปยังชุมชนแออัดทั้ง 7 แห่ง เฉลี่ยเท่ากับ 1.6 กิโลเมตร ถ้าวัดระยะยทางตามความเป็นจริง โดยวัดจากชุมชนแออัดทั้ง 7 แห่ง ไปยังแหล่งงานที่ใกล้ที่สุดของแต่ละชุมชน จะได้ระยะทางเฉลี่ยเท่ากับ 0.5 กิโลเมตร ปรากฏการณ์เช่นนี้ทำให้สามารถอธิบายได้ 2 ประการ

ประการแรก ถ้าพิจารณาเอาจุดศูนย์กลางของเขตธุรกิจการค้าหลักของเมืองอุดรธานีเป็นแหล่งงานของผู้อาศัยในชุมชนแออัดเพียงแห่งเดียว จะดูเหมือนว่าผู้อาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่ห่างจากแหล่งงาน แต่ในความเป็นจริงเท่าที่ผู้ศึกษาได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ พบว่า ผู้อาศัยในชุมชนแออัดทั้ง 7 แห่ง ไม่ได้เดินทางเข้ามาทำงานในบริเวณย่านการค้าใกล้กับวงเวียนห้าแยกน้ำพุทั้งหมดหากแต่มีแหล่งงานอยู่ในหลายบริเวณภายในตัวเมือง ดังนั้นการมีที่ตั้งบ้านเรือนห่างจากจุดศูนย์กลางของเขตธุรกิจการค้าหลัก เป็นระยะทางประมาณ 1 กิโลเมตรครึ่ง ไม่น่าจะเป็นสาเหตุของการตัดสินใจตั้งบ้านเรือนของผู้อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

ประการที่สอง ถ้าพิจารณาเอาแหล่งงานที่ใกล้ที่สุดของผู้อาศัยในชมชนแออัดในเมืองอุดรธานีซึ่งแหล่งงาน ได้แก่ เขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักที่กระจายตัวออกมาเป็นแถบนั่นเอง ดูเหมือนว่าผู้อาศัยจะตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ชิดกับแหล่งงาน ส่วนมากอยู่ห่างไม่เกิน 1 กิโลเมตร ลักษณะเช่นนี้น่าจะเป็นสาเหตุให้ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ตัดสินใจตั้งบ้านเรือนอยู่ในตำแหน่งที่ใกล้กับแหล่งงาน หรือตั้งอยู่ท่ามกลางแหล่งงาน เช่น ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์ เพื่อความสะดวกและประหยัดเวลาและค่าใช้จ่ายในการเดินทางไป - กลับระหว่างแหล่งงานกับชุมชนแออัด

รูปแบบการกระจายของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี เมื่อพิจารณาความใกล้ - ไกล จากแหล่งงาน จากระยะทางทั้งสองประเภท พบว่า ชุมชนแออัดทั้ง 7 แห่ง มีรูปแบบกระจายตัวที่ไม่เป็นระเบียบ อยู่ทางทิศใต้และทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก มีระยะห่างจากจุดศูนย์กลางของเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก มีระยะทางเฉลี่ย 1.6 กิโลเมตร และห่างจากแหล่งงานที่ใกล้ที่สุดเฉลี่ยเท่ากับ 0.5 กิโลเมตร นับว่าเป็นระยะทางไม่ไกลสำหรับผู้อาศัยอยู่ในชุมชนแออัด

ดังนั้น รูปแบบการกระจายตัวของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีดังกล่าวมา จึงเป็นปรากฏการณ์ที่เป็นไปตามสมมติฐานข้อที่ 1 ที่กล่าวว่า "ชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี น่าจะกระจายตัวอยู่ใกล้ชิดกับศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมืองอุดรธานี

สำหรับรูปแบบการกระจายตัวที่ไม่เป็นระเบียบของชุมแออัดในเมืองอุดรธานี น่าจะมีสาเหตุมาจากปัจจัยบางอย่างเป็นตัวกำหนดที่ทำให้ผู้อาศัยในชุมชนแออัดเลือกตำแหน่งที่ตั้ง

บ้านเรือนแตกต่างกันออกไป เช่น ปัจจัยด้านการเป็นเจ้าของที่ดิน ความสะดวกในการเข้าถึง ฯลฯ ดังจะได้วิเคราะห์ถึงในข้อต่อไป

2. <u>การกระจายของชุมชนแออัดกับการเป็นเจ้าของที่ดิน</u>

เนื่องจากพื้นที่ของชุมชนเมืองอุดรธานี มีสภาวะที่ตกอยู่ภายใต้การครอบครองหรือเป็นกรรมสิทธิของเอกชนและองค์กรหลายองค์กรด้วยกัน เช่น ราชการ วัด ที่ดินสาธารณะและอื่น ๆ ดังนั้นที่ตั้งของที่อยู่อาศัยที่มีลักษณะเป็นชุมชนแออัดย่อมมีความสัมพันธ์กับระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินดังกล่าว จากการเก็บข้อมูลของการเป็นเจ้าของที่ดินของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี สามารถแสดงเป็นตารางได้ดังนี้

ตาราง 3 แสดงการกระจายของชุมชนแออัดกับการเป็นเจ้าของที่ดินที่ชุมชนแออัดตั้งอยู่

แหล่งที่ตั้งชุมชน	ที่ดินสาธารณะ	ที่ดินราชการ	ที่ดินวัด	ที่ดินเอกชน	ที่ดินตนเอง	อื่น ๆ
1. ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์				/		
2. ชุมชนคุ้มผาสุข		/				
3. ชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม			/			
4. ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว				/		
5. ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	/					
6. ชุมชนหลังสนามม้าเก่า				/		
7. ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล				/		
รวม	1	1	1	4	-	-
ร้อยละ	14.3	14.3	14.3	57.1		

จากตาราง 3 จะเห็นว่าสภาวะการเป็นเจ้าของที่ดินซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนแออัดมีสัดส่วนที่แตกต่างกันดังนี้

ที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิของเอกชนมีชุมชนแออัดไปตั้งอยู่มากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 57.1 รองลงมาคือที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิของราชการ ที่ดินของวัดและที่ดินสาธารณะ ซึ่งมีชุมชนแออัดตั้งอยู่พื้นที่ละ 1 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 14.3 เท่ากันทั้ง 3 แห่ง

เมื่อนำข้อมูลจากตาราง 3 มาแสดงลงในแผนที่จะได้ตำแหน่งของชุมชนต่าง ๆ ดังแผนที่ 3

แผนที่ 3

แสดงการกระจายของชุมชนเปรียบกับ

ลักษณะการถือครองที่ดิน

สัญลักษณ์

ที่ดินสาธารณะ

ที่ดินของทางราชการ

ที่ดินของวัด

ที่ดินของเอกชน

N

มาตราส่วน

0 200 400 เมตร

ต.หนองบัว

เทศบาลเมืองอุดรธานี

หนองสิม

หนองประจักษ์

ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 210

ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 2

ที่ว่าการอำเภอเมืองอุดรธานี

ต.บ้านเลื่อม

ถนนมุมเมือง

ถนนหมากแข้ง

ถนนวัดป่า

ถนนตลาดใหม่

ถนนประจักษ์

ถนนแพ่งสุวรรณ์

ถนนตลาดเหนือ

ถนนโพศรี

ถนนศรีสุข

ถนนศรีสวัสดิ์

ถนนเศรษฐี

ถนนวัดป่าสักวัน

ถนนบ้านเลื่อม

ถนนบ้านเลื่อม-หนองบัว

ถนนบ้านเลื่อม-หนองบัว

ถนนบ้านเลื่อม-หนองบัว

เมื่อพิจารณาถึงการกระจายของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีที่สัมพันธ์กับสภาวะการเป็นเจ้าของที่ดิน พบว่า ที่ดินที่เป็นที่ตั้งของชุมชนส่วนใหญ่เป็นของเอกชน ซึ่งที่ดินเหล่านี้จะกระจายอยู่ทั้งใกล้ใจกลางเมือง และเขตรอบนอก ผลเช่นนี้แสดงว่าเอกชนจะมีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในอนาคตกับชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

สำหรับเจ้าของที่ดินส่วนอื่นคือที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของราชการ ที่ดินที่เป็นศาสนสมบัติและที่สาธารณประโยชน์ เจ้าของที่ดินเหล่านี้นับว่ามีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงในอนาคตของชุมชนแออัดน้อยมาก เพราะปรากฏว่ามีชุมชนแออัดตั้งอยู่ในที่ดินดังกล่าวเพียงแห่งละ 1 ชุมชน เท่านั้น

เมื่อสำรวจจากกลุ่มตัวอย่างในแต่ละชุมชนทำให้ทราบว่าสภาวะการเป็นเจ้าของที่ดินไม่ได้เป็นของเอกชนหรือหน่วยงานอื่น ๆ ทั้งหมด แต่ยังมีผู้อาศัยในชุมชนแออัดเป็นเจ้าของที่ดินในชุมชนแออัดเหล่านั้น ซึ่งสามารถวิเคราะห์ได้ดังนี้

1. ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์ พบว่า ผู้อาศัยในชุมชนแออัดเป็นเจ้าของที่ดิน 3 ราย จากกลุ่มตัวอย่าง 51 ราย คิดเป็นร้อยละ 5.9

2. ชุมชนคุ้มผาสุข พบว่า ผู้อาศัยในชุมชนแออัดเป็นเจ้าที่ดิน 1 ราย จากกลุ่มตัวอย่าง 47 ราย คิดเป็นร้อยละ 2.1

3. ชุมชนคุ้มวัดไพธิวราราม พบว่า ผู้อาศัยในชุมชนแออัดเป็นเจ้าของที่ดิน 2 ราย จากกลุ่มตัวอย่าง 40 ราย คิดเป็นร้อยละ 5.0

4. ชุมชนหลังสนามม้าเก่า พบว่า ผู้อาศัยในชุมชนแออัดเป็นเจ้าขอบที่ดิน 3 ราย จากกลุ่มตัวอย่าง 14 ราย คิดเป็นร้อยละ 21.4

ในจำนวนผู้อาศัยในชุมชนแออัดมีผู้อาศัยที่เป็นเจ้าของที่ดินอยู่จำนวนหนึ่งในชุมชนแออัดทั้ง 4 แห่ง ดังกล่าวมาอาจเป็นเพราะครั้งแรกผู้อาศัยเหล่านั้นเป็นผู้อาศัยที่มีรายได้น้อย มีข้อจำกัดในการจัดหาที่ดินเพื่อปลูกสร้างบ้านเรือนของตนเอง ต่อมาผู้อาศัยเหล่านั้นมีความมานะจนสามารถเป็นเจ้าของที่ดินได้ด้วยเหตุผล 2 ประการ ดังนี้

ประการที่ 1 เป็นผู้อาศัยมานานและมีที่ดินเป็นกรรมสิทธิของตนเองอยู่ก่อนแล้ว แต่ฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวยังอยู่ในฐานะผู้มีรายได้น้อย ดังนั้นเมื่อชุมชนแออัดขยายตัว

เข้ามาถึง ทำให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนแออัดไป ผู้อาศัยในลักษณะนี้พบในชุมชนแออัดข้างโรงเรียนคุณากรณ์ ชุมชนคุ้มผาสุข และชุมชนคุ้มวัดไพธิวราราม

ประการที่ 2 เป็นผู้อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดมาก่อน แต่ด้วยความเพียรพยายามยกระดับรายได้ของตนเองขึ้นมาอีกระดับหนึ่งพอที่จะซื้อที่ดินเป็นของตนเอง จากเจ้าของที่ดินเดิมภายในชุมชนแออัด จึงดูเหมือนว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนแออัด ผู้อาศัยในลักษณะนี้พบในชุมชนหลังสนามม้าเก่า เพียงแห่งเดียวเท่านั้น

จากผลการวิเคราะห์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ผู้อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ส่วนใหญ่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่ตนอาศัยอยู่ ซึ่งสภาวะเช่นนี้มีส่วนทำให้ชุมชนแออัดไม่มีความมั่นคงในการอยู่อาศัย เพราะที่ดินไม่ใช่ของตนเองจึงเป็นผลทำให้ผู้อาศัยละเลยต่อการดูแลรักษาอาคารบ้านเรือน ปล่อยให้ชำรุดทรุดโทรม ไม่มีการแก้ไขปรับปรุง จึงทำให้ชุมชนแออัดเหล่านั้น เกิดภาวะเสื่อมโทรมอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นปัจจัยด้านการเป็นเจ้าของที่ดินที่เป็นตัวกำหนดลักษณะการกระจายของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี จึงขึ้นอยู่กับที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชนเป็นส่วนใหญ่ ผลเช่นนี้จึงเป็นข้อสนับสนุนสมมติฐานข้อที่ 1 ในส่วนของลักษณะการกระจายตัวของชุมชนแออัดอยู่ใกล้ชิดกับศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมืองอุดรธานี โดยมีลักษณะการกระจายที่ไม่เป็นระเบียบคล้ายผลจากการสำรวจในข้อ 1.1 ผลที่เป็นเช่นนี้เพราะที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชนจะกระจายตัวอยู่ทั้งในเขตใกล้จุดศูนย์กลางของเมืองและห่างไกลออกไป โดยที่ดินของเอกชนจะกระจายตัวอยู่ตามเขตการใช้ที่ดินประเภทเขตที่อยู่อาศัยและเขตที่ดินประเภทพาณิชยกรรมของชุมชนเมืองอุดรธานี การที่ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีส่วนใหญ่ตัดสินใจเข้าไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่ดินของเอกชนเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานียังมีพื้นที่ของเอกชน พอจะแทรกเข้าไปตั้งบ้านเรือนอยู่ได้แทนที่จะบุกรุกที่ดินของหน่วยราชการและที่ดินประเภทอื่น ๆ คล้ายกับกรณีของชุมชนแออัดในเมืองหลวงหรือเมืองหลักอื่น ๆ ดังปรากฏจากผลการศึกษาของนักวิชาการในเอกสารอ้างอิงที่กล่าวมา

3. <u>รูปแบบการกระจายของชุมชนแออัดกับความสะดวกในการเข้าถึงและทางเดินออก</u>

ความสะดวกในการเข้าถึงเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ควรนำมาพิจารณาถึงรูปแบบการกระจายของชุมชนแออัด เพราะความสะดวกในการเข้าถึงได้ง่ายเป็นกลไกสำคัญที่นำมาซึ่งมาตรฐานความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ดังเช่น ฉรงค์ เส็งประชา กล่าวว่า คนงานที่อยู่ในเขตเมืองจะอยู่ใกล้หน่วยผลิต ทำให้สามารถเข้าถึงแหล่งจ้างงานได้โดยง่าย (ประทีป ช่วยพัฒน์. 2535 : 14 ; อ้างอิงมาจาก ฉรงค์ เส็งประชา. ม.ป.ป.) จากการสำรวจชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี พบว่า มีชุมชนบางแห่งตั้งอยู่ในพื้นที่ที่ไม่สะดวกต่อการเข้าถึง แม้ว่าชุมชนนั้นจะอยู่ในเขตศูนย์กลางธรกิจการค้าหลักของเมืองก็ตาม และยังมีชมชนแออัดอื่น ๆ มีที่ตั้งกระจายออกไปโดยมีความสะดวกและไม่สะดวกต่อการเข้าถึงที่แตกต่างกันออกไป

ดังนั้น การพิจารณาความสะดวกในการเข้าถึงชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีจำเป็นต้องอาศัยการพิจารณาจำนวนเส้นทางสายหลักที่ผู้อาศัยในชุมชนแออัด ใช้คมนาคมติดต่อกับพื้นที่แห่งอื่น ภายในเมืองและนอกจากนี้ยังพิจารณาถึงระยะทางระหว่างชุมชนแออัดไปยังเส้นทางสายหลัก ดังเช่น ไมเคิล กล่าวว่า การเข้าถึงเกี่ยวกับที่ตั้งวัดได้จากระยะทาง ค่าขนส่งและเวลาในการเข้าถึงย่านกลาง (Michacl. 1974 : 55) ดังนั้นความสะดวกในการเข้าถึงของแหล่งชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ผู้ศึกษานำเอาจำนวนเส้นทางที่เชื่อมระหว่างชุมชนแออัดกับแหล่งงานในชุมชนเมืองอุดรธานีและระยะทางจากชุมชนไปยังเส้นทางสายหลักที่ใกล้ที่สุด มาทำการวิเคราะห์โดยแยกวิเคราะห์เป็นรายชุมชนในแต่ละชุมชนจะทำการวิเคราะห์ 2 ลักษณะ คือ

1. จำนวนเส้นทางที่เชื่อมระหว่างชุมชนแออัดกับแหล่งงานในชุมชนเมืองอุดรธานีที่ผู้อาศัยใช้สัญจรเข้า - ออก โดยแสดงจำนวนเส้นทางลงในแผนที่แล้วนับจำนวนเส้นทางประกอบการพรรณนาถึงความสะดวกและไม่สะดวกของเส้นทางภายในชุมชนฯ

2. ระยะทางระหว่างจุดศูนย์กลางของชุมชนแออัดไปยังเส้นทางสายหลักที่ใกล้ที่สุดโดยแสดงระยะทางของแต่ละชุมชนลงในตาราง จากนั้นทำการเปรียบเทียบระยะทางจากชุมชนแออัดไปยังเส้นทางสายหลักที่ใกล้ที่สุดกับแหล่งงานที่ใกล้ที่สุดจากตาราง 2 เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบความสะดวกในการเข้าถึงทั้งสองปัจจัย ผู้ศึกษาจึงใช้กราฟเส้นตรงแสดงการเปรียบเทียบการกระจายของชุมชนแออัดเหล่านั้น

จากการสำรวจจำนวนเส้นทางสายหลักในแต่ละชุมชนแออัดของเมืองอุดรธานี พบว่า

1. ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์ (ดูแผนที่ 4 ประกอบ)

จากแผนที่ 4 แสดงให้เห็นว่ามีเส้นทางสายหลัก 2 สายที่ประชากรในชุมชนแออัดข้างโรงเรียนคุณากรณ์ใช้สัญจรเพื่อเข้า - ออก ระหว่างชุมชนกับแหล่งงานคือ ถนนประจักษ์และถนนรังสรรค์ ถนนประจักษ์นับว่าเป็นถนนสายหลักของเมืองอุดรธานี อีกเส้นหนึ่งซึ่งมีความสะดวกสูงมาก ดังนั้นชุมชนแออัดในบริเวณนั้น จะมีทางออกสู่ถนนประจักษ์เป็นส่วนมาก คือมีจำนวนซอยที่เชื่อมกับถนนประจักษ์ถึง 5 ซอย และมีลักษณะเป็นตรอกอีก 1 แห่ง ถนนรังสรรค์จะอยู่ทางทิศใต้ของชุมชน จะมีบางซอยที่สามารถเดินทะลุถึงกันระหว่างถนนประจักษ์กับถนนรังสรรค์จะพบว่ามีทางเดินทะลุออกมายังถนนรังสรรค์ถึง 4 แห่ง ซึ่งในจำนวนนี้ส่วนมากจะเป็นทางเดินแคบ ๆ ระหว่างตึกซึ่งเป็นอาคารพาณิชย์ สามารถใช้เพียงการเดินเท้าเท่านั้น

การพิจารณาถนนสายหลักทั้งสองสายดังกล่าวเป็นเพียงข้อพิจารณาถึงความสะดวกของคนในชุมชน หรือประชากรในเมืองที่เดินทางเข้าไปใกล้ชุมชน จากการสำรวจจากปากทางเข้าไปยังภายในชุมชนพบเส้นทางส่วนมากจะเป็นทางเดินแคบ ๆ โดยอาศัยช่องทางระหว่างอาคารบ้านเรือนและอาคารพาณิชย์เป็นทางผ่านเข้า - ออก ซึ่งทางเดินแคบ ๆ เหล่านี้สามารถทะลุผ่านถึงกันได้ ระหว่างถนนประจักษ์กับถนนรังสรรค์แต่ยังมี ถนนบางแห่งที่เป็นตรอกหรือทางตันที่ไม่สามารถเดินทะลุได้สภาพทางเดินเช่นนี้ผู้อาศัยในชุมชนแออัดใช้สัญจรเข้า - ออกด้วยความสะดวกไม่รู้สึกลำบากเพราะการเดินทางในชุมชนจะเดินเท้าหรือรถจักรยานสองล้อและสามล้อซึ่งมีความเหมาะสมกับเส้นทางลักษณะนี้แต่ถ้าเป็นรถยนต์จะไม่สามารถเข้าถึงได้ซึ่งยานพาหนะดังกล่าวไม่มีผู้อาศัยรายใดมีใช้เป็นส่วนตัว

ดังนั้น ถ้าพิจารณาความสะดวกระหว่างทางเข้าชุมชนไปยังแหล่งงานหรือเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมืองแล้วจะมีความสะดวก ทั้งผู้อาศัยในชุมชนแออัดและประชากรจากภายนอกชุมชนแออัด แต่ถ้าพิจารณาระหว่างทางเข้าชุมชนไปยังภายในชุมชนแล้วผู้อาศัยในชุมชนเอง จะสัญจรเข้า - ออกด้วยความสะดวกโดยอาศัยการเดินเท้าและยานพาหนะที่มีอยู่ตามอัตภาพ

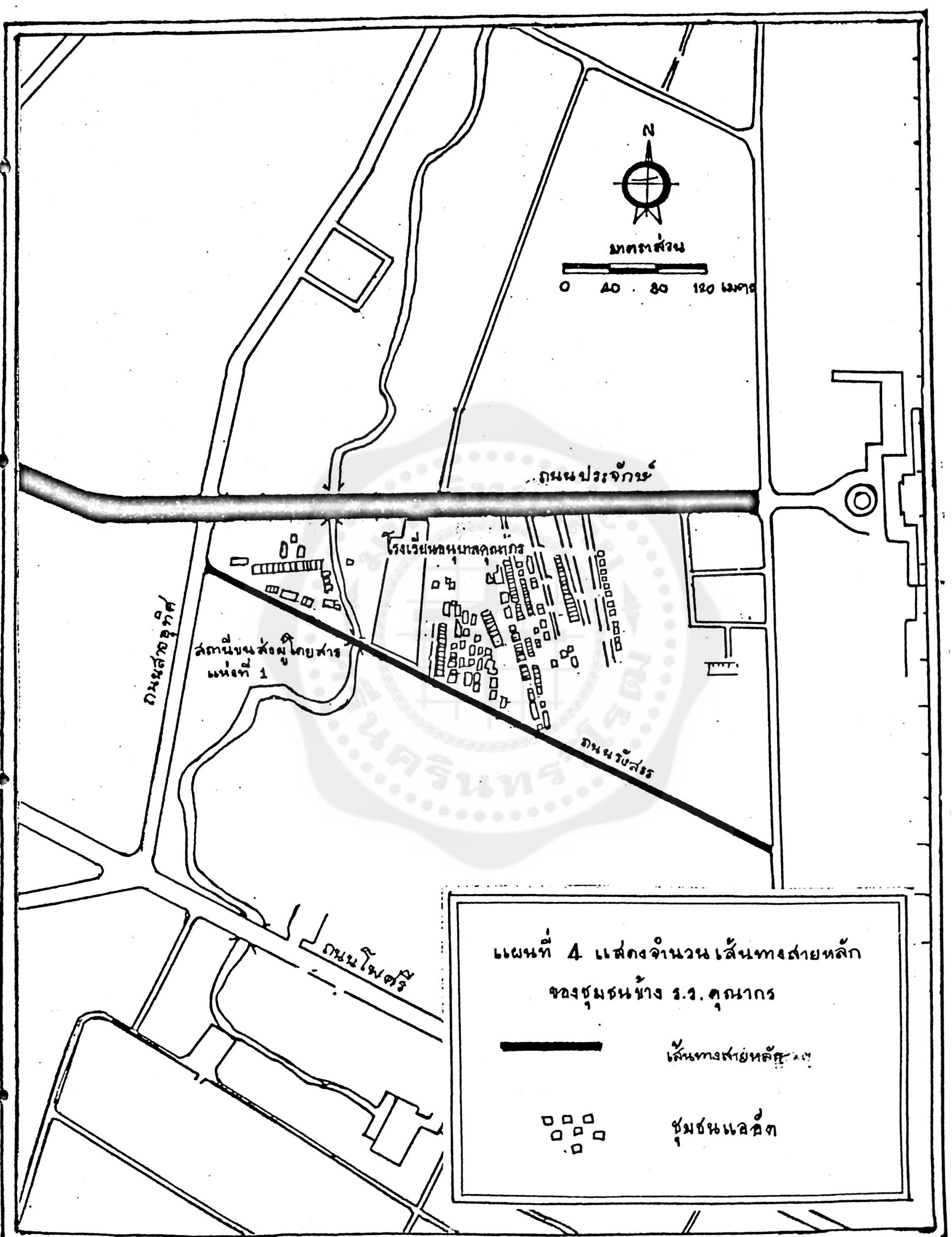

แผนที่ 4 แสดงจำนวนเส้นทางสายหลัก
ของชุมชนข้าง ร.ร. คุณากร

เส้นทางสายหลัก

ชุมชนแออัด

2. ชุมชนคุ้มผาสุข (ดูแผนที่ 5 ประกอบ)

จากแผนที่ 5 แสดงให้เห็นว่ามีจำนวนเส้นทางหลัก 1 สายเท่านั้น ที่ประชากรในชุมชนคุ้มผาสุข ใช้สัญจรเพื่อเข้า - ออก คือถนนนเรศวร เดิมเส้นทางนี้เป็นทางหลวงแผนดินที่เชื่อมระหว่างตัวเมืองอุดรธานีกับพื้นที่อำเภอหนองบัวลำภู ต่อมาถูกยกเลิก เพราะการขยายอาณาเขตของท่าอากาศยานอุดรธานี ถนนบางส่วนกลายเป็นเขตของสนามบิน ส่วนที่เหลือด้านทิศเหนือคือถนนช่วงที่เป็นที่ตั้งของชุมชนคุ้มผาสุขในระยะแรกไม่มีบ้านเรือนของราษฎร เมื่อนานเข้าจึงมีผู้มาตั้งบ้านเรือน การก่อตัวครั้งแรกมีจำนวนไม่มากนัก ต่อมาเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ จนเกิดเป็นชุมชนแออัดดังปรากฏในทุกวันนี้ ถนนนเรศวรนับว่าเป็นถนนสายรองที่สำคัญของเมืองอุดรธานีที่เป็นเส้นทางที่ประชากรในชุมชนใช้สัญจรเข้า - ออก ระหว่างชุมชนแออัดกับพื้นที่แห่งอื่นภายในเมืองอุดรธานี และเป็นถนนสายเดียวที่สะดวกที่สุดในชุมชน ทั้งนี้เพราะชุมชนแออัดมีการตั้งบ้านเรือนเรียงเป็นแถวตามสองฝั่งถนนอย่างหนาแน่น

จากการสำรวจและศึกษาจากแผนที่จะเห็นว่าความสะดวกในการเข้าถึงของชุมชนแออัดแห่งนี้มีความสะดวกสูงมาก ทั้งผู้อาศัยในชุมชนและคนภายนอกชุมชนที่เดินทางเข้าไปยังชุมชน

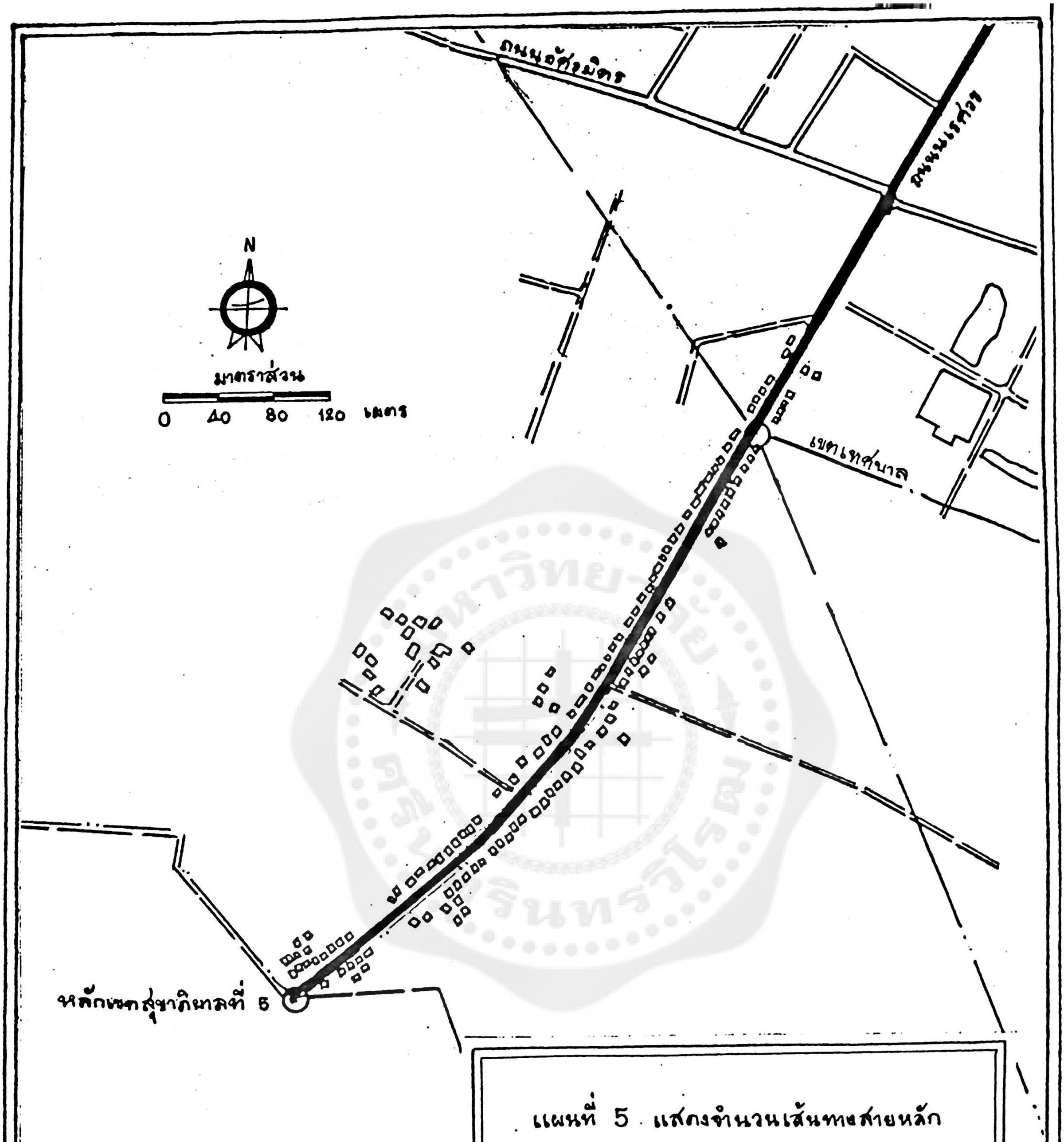

แผนที่ 5 แสดงจำนวนเส้นทางสายหลัก

ของชุมชนกุ้มผาสุข

เส้นทางสายหลัก

ชุมชนแออัด

3. ชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม (ดูแผนที่ 6 ประกอบ)

จากแผนที่ 6 แสดงให้เห็นว่ามีเส้นทางสายหลัก จำนวน 2 สาย ที่ประชากรในชุมชนใช้เป็นเส้นทางเพื่อเดินเข้า - ออก ระหว่างชุมชนกับแหล่งงานในชุมชนเมืองอุดรธานี คือ

1. ซอยวัดโพธิวราราม ถนนสายนี้ไปเชื่อมกับถนนโพศรี ซึ่งเป็นถนนสายหลักของเมืองอุดรธานี

2. ถนนหน้าวัดโพธิวราราม ซึ่งถนนสายนี้ไปเชื่อมกับถนนและซอยสายอื่นได้ถึง 2 ทาง

เมื่อพิจารณาเส้นทางที่ใช้สัญจรเข้า - ออก ภายในชุมชนแออัด จะเห็นว่าเส้นทางภายในชุมชนมีน้อยมาก คือมีเส้นทางที่สะดวกเพียงสายเดียวเท่านั้นเป็นทางลาดยางแอสฟัลที่ตัดผ่านบ้านเรือนเป็นส่วนน้อย จากการสำรวจพบว่าเส้นทางที่ผู้อาศัยใช้สัญจรไปมาระหว่างบ้านแต่ละหลังภายในชุมชนแออัด ส่วนใหญ่เป็นทางเดินเท้าที่อาศัยช่องว่างระหว่างตัวบ้านไม่พบทางเดินที่เป็นรูปแบบแน่นอน ถ้าเป็นฤดูฝนการสัญจรจะเป็นไปด้วยความยากลำบาก ผู้อาศัยต้องเดินลุยน้ำเพื่อออกสู่ถนนสายหลักของชุมชน ดังนั้นชุมชนแออัดแห่งนี้จึงมีความสะดวกภายในชุมชนที่ต่ำมาก ในขณะที่ความสะดวกจากทางเข้าชุมชนไปยังแหล่งงานมีความสะดวกอยู่ในเกณฑ์สูง

แผนที่ 6 แสดงจำนวนเส้นทางสายหลัก
ของชุมชนคั่มวัดโพธิ์วราราม

เส้นทางสายหลัก

ชุมชนเอดัต

ถนนโพศรี

ถนนหน้าวัดโพธิ์วราราม

ซอยวัดโพธิ์วราราม

วัดโพธิ์วราราม

N

มาตราส่วน

0 40 80 120 เมตร

4. ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว (ดูแผนที่ 7 ประกอบ)

จากแผนที่ 7 แสดงให้เห็นว่ามีเส้นทางสายหลัก จำนวน 1 สายที่ประชากรในชุมชนแออัดใช้เป็นเส้นทางเพื่อเดินทางเข้า - ออก ระหว่างชุมชนกับแหล่งงานภายในชุมชนเมือง คือ ซอยเทพบุรีโดยมีปลายข้างหนึ่งเชื่อมกับถนนไพศรี ซึ่งเป็นถนนสายหลักของเมืองอุดรธานีอีกสายหนึ่ง และปลายอีกข้างหนึ่งเชื่อมกับซอยสมิตตะไยธิน ซึ่งสามารถเดินทางผ่านไปยังถนนสายทหารได้อีกเช่นกัน

เมื่อพิจารณาเส้นทางที่ผู้อาศัยในชุมชนใช้สัญจรระหว่างบ้านเรือน ภายในชุมชนจะเห็นได้จากแผนที่ 7 ว่ามีเส้นทางที่เป็นโครงข่ายที่เข้าถึงได้เกือบทุกพื้นที่ภายในชุมชนฯ สาเหตุที่ทำให้ชุมชนดังกล่าวมีระบบคมนาคมภายในที่สะดวกเช่นนี้ เนื่องจากชุมชนแห่งนี้กำลังอยู่ในระหว่างปรับสภาพเป็นชุมชนผู้มีฐานะดี ดังนั้นผู้มีรายได้ต่ำซึ่งเป็นประชากรส่วนหนึ่งของชุมชนจึงเริ่มจะอพยพออกไป ปัจจุบันจะเห็นผู้มีฐานะรายได้ต่ำ ส่วนหนึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ด้านหลังบ้านของผู้มีฐานะดีและจะเกาะกลุ่มอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของชุมชนที่มีพื้นที่ติดกับทางรถไฟ ดังนั้นการคมนาคมเข้า - ออก ของผู้อาศัยเหล่านั้นจึงอาศัยเส้นทางหรือซอยที่ตัดผ่านบ้านผู้บ้านผู้มีฐานะดีเหล่านั้น จึงทำให้ไม่เป็นอุปสรรคในการเดินเข้า - ออก

N

มาตราส่วน

0 40 80 120 เมตร

ซอยเทพนุรัช

ซอยเทพนุรัช 9

ซอยเทศบาล

ซอยสมิตทะโยธิน

ถนนทหาร

แผนที่ 7 แสดงจำนวนเส้นทางสายหลัก ของชุมชนคุ้มสร้างแก้ว

เส้นทางสายหลัก

ชุมชนแออัด

5. คุ้มหนองเตาเหล็ก (ดูแผนที่ 8 ประกอบ)

จากแผนที่ 8 แสดงให้เห็นว่ามีเส้นทางสายหลัก จำนวน 2 สาย ที่ผู้อาศัยในชุมชนใช้เป็นเส้นทางเพื่อเดินเข้า - ออก คือถนนหลังวิทยาลัยพลศึกษาอุดรธานีและซอยพรหมประกาย 4 นอกจากนี้รอบ ๆ หนองเตาเหล็ก ยังสามารถใช้คันดินซึ่งเป็นขอบหนองน้ำเป็นเส้นทางสัญจรที่สะดวกภายในชุมชนอีกด้วย แต่ไม่นับว่าเป็นเส้นทางสายหลักที่ใช้เดินเข้า - ออก ระหว่างชุมชนกับพื้นที่ภายนอกชุมชน

เมื่อพิจารณาจำนวนเส้นทางภายในชุมชนจากแผนที่ 8 จะเห็นว่าไม่ปรากฏเส้นทางขนาดกว้างที่ผู้อาศัยใช้สัญจรไปมาระหว่างบ้านเรือน จากการสำรวจพบว่าระหว่างบ้านเรือนที่จับกลุ่มกันอยู่ข้างหนองเตาเหล็กนั้น มีทางเดินเท้าขนาดเล็ก ซึ่งสามารถเดินไปถึงบ้านแต่ละหลังได้ลักษณะของเส้นทางเช่นนี้ ยานพาหนะขนาดใหญ่ไม่สามารถเข้าถึงได้ เช่น รถยนต์และจักรยานสามล้อ แต่ด้วยลักษณะการตั้งบ้านเรือนอยู่รอบๆ หนองน้ำสาธารณะจึงทำให้บ้านเรือนตั้งอยู่เรียงรายตามขอบหนองน้ำ ซึ่งไม่ทำให้บ้านเรือนหนาแน่นมากนัก และบ้านเรือนทุกหลังมีทางเดินเข้าออกระหว่างถนนขอบหนองน้ำได้อย่างสะดวก แล้วจึงเดินทางไปยังส่วนอื่นของชุมชนหรือออกไปยังนอกชุมชนได้ไม่ยากนัก

แผนที่ 8 แสดงจำนวนเส้นทางสายหลักของชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก

เส้นทางสายหลัก

ชุมชนเตาอิฐ

ถนนประชารักษา

อุตรธานี – บ้านถ่อน

สนามกีฬากลาง
จังหวัดอุตรธานี

วิทยาลัยพลศึกษา

โรงเรียนอนุบาลอุตรพัฒร

หนองเตาเหล็ก

วัดบ้านหนองเตาเหล็ก

วัดใหม่ชัยโพธิ์ทอง

N

มาตราส่วน เมตร

0 40 80 120

6. ชุมชนหลังสนามม้าเก่า (ดูแผนที่ 9 ประกอบ)

จากแผนที่ 9 แสดงให้เห็นว่ามีเส้นทางสายหลัก จำนวน 1 สายเท่านั้น ที่ใช้เป็นเส้นทางเข้า - ออก ของชุมชนคือ ซอยพรมประกาย ซึ่งมีทางไปเชื่อมกับถนนสายอื่นภายในเมืองอุดรธานี เช่น ถนนอัศวมิตร ถนนศรีชมชื่น เป็นต้น นอกจากชุมชนแออัดแห่งนี้จะมีเส้นทางที่เชื่อมกับพื้นที่แห่งอื่นของตัวเมืองอุดรธานีเพียงสายเดียวแล้ว ยังเป็นเส้นทางที่มีระยะทางที่ไกลจากแหล่งงานมากกว่าชุมชนแห่งอื่น จากตารางหน้า 8 จะเห็นว่าชุมชนนี้มีระยะห่างจากแหล่งงานที่ใกล้ที่สุด 1.6 กิโลเมตร โดยมีสภาพถนนลูกรังที่มีความสะดวกเฉพาะฤดูแล้งเท่านั้น สภาพเช่นนี้แสดงว่าความสะดวกในการเข้าถึงระหว่างชุมชนสู่แหล่งงานยังอยู่ในระดับต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนแห่งอื่น

เมื่อดูจากแผนที่ 9 พบว่า ถนนที่ใช้สัญจรภายในชุมชนมีเพียงสายเดียวเท่านั้น จากการสำรวจพบว่าถนนภายในชุมชน 1 สาย ดังกล่าวแล้วนั้น ยังมีทางเดินเท้าที่ไม่มีรูปแบบแน่นอน ซึ่งผู้อาศัยใช้สัญจรไป - มา ระหว่างบ้านเรือนภายในชุมชนอีกหลายเส้นทาง แต่เนื่องจากเป็นชุมชนที่ไม่มีความหนาแน่นจึงทำให้การเดินทางระหว่างบ้านเรือนแต่ละหลังมีความสะดวก ซึ่งผู้ที่ใช้สัญจรส่วนใหญ่ไม่ได้บอกว่าลำบากแต่อย่างไร

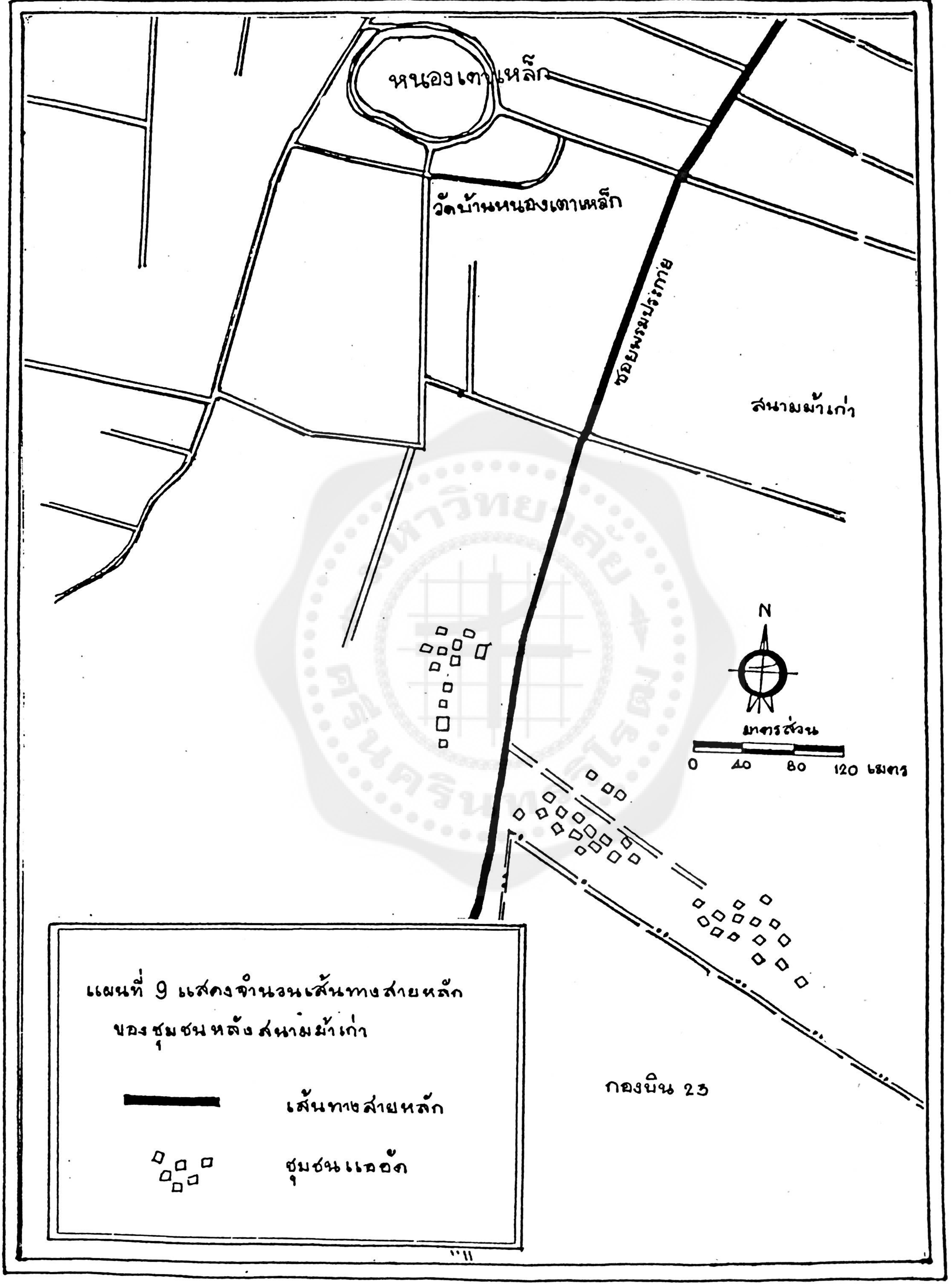

แผนที่ 9 แสดงจำนวนเส้นทางสายหลัก
ของชุมชนหลังสนามม้าเก่า

เส้นทางสายหลัก

ชุมชนแออัด

กองบิน 23

7. ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล (ดูแผนที่ 10 ประกอบ)

จากแผนที่ 10 แสดงให้เห็นว่ามีเส้นทางสายหลัก จำนวน 1 สาย ซึ่งใช้เป็นเส้นทางเข้า - ออก ของชุมชน คือถนนศรีชุมชื่น ซึ่งเป็นถนนสายรองอีกสายหนึ่งของเมืองอุดรธานี ถนนสายนี้มีความสะดวกในการเดินทางเพื่อไปยังพื้นที่แห่งอื่นของเมืองและไปเชื่อมกับถานนสายอื่นได้สะดวก เช่น ถนนศรีสุข ถนนหมากแข้ง ถนนนเรศวร และถนนอำเภอ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาถึงเส้นทางที่ผู้อาศัยใช้สัญจรเข้า - ออก ระหว่างบ้านเรือนภายในชุมชนกับเส้นทางสายหลัก จากแผนที่ 10 พบว่า มีเส้นทางสองเส้นทางที่ขนาบกับชุมชนอยู่ 2 ด้าน จากการสำรวจ พบว่า เส้นทางทั้งสองสายนี้มีความสะดวกมาก สามารถใช้สัญจรได้ทั้งคนเดินเท้าและยานพาหนะ เช่น รถจักรยานยนต์ เนื่องจากชุมชนแห่งนี้เป็นบ้านเช่าของเอกชนที่ได้รับการปรับปรุงให้มีสภาพที่ดีขึ้นบ้าง ช่องว่างระหว่างตัวบ้านเรือนไม่แออัดกันมากนัก จึงสามารถทำให้เดินติดต่อกันได้สะดวก

แผนที่ 10 แสดงจำนวนเส้นทางสายหลัก
ชุมชนหลัง ร.ร. อุดรพิทยานุกูล

เส้นทางสายหลัก

ชุมชนแออัด

การไฟฟ้าส่วนภูมิภาค

ร.ร. อุดรพิทยานุกูล

ถนนสุรวิทย์

ถนนศรีชมชื่น

ถนนหมากแข้ง

เรือนจำกลางอุดรธานี

ถนนเรศวร

N

มาตราส่วน

0 40 80 120 ม.

จากการวิเคราะห์ความสะดวกในการเข้าถึงชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี โดยการวิเคราะห์จำนวนเส้นทางที่เชื่อมระหว่างชุมชนกับถนนสายหลักของเมืองอุดรธานี ซึ่งผู้อาศัยใช้สัญจรเข้า - ออก ระหว่างชุมชนแออัดกับแหล่งงานภายในเมืองอุดรธานีสามารถนำมาสรุปเป็นตารางได้ดังต่อไปนี้

ตาราง 4 แสดงจำนวนเส้นทางเข้า - ออก ของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

แหล่งที่ตั้งชุมชน	จำนวนเส้นทาง	
	ถนน 1 สาย	ถนน 2 สาย
1. ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์	-	/
2. ชุมชนคุ้มผาสุข	/	-
3. ชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม	-	/
4. ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	/	-
5. ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	-	/
6. ชุมชนคุ้มสนามม้าเก่า	/	-
7. ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล	/	-
รวม	4	3
ร้อยละ	57.1	42.9

จากตาราง 4 พบว่า ชุมชนแออัดมากกว่าครึ่งคิดเป็นร้อยละ 57.1 มีเส้นทางคมนาคมเข้า - ออก ชุมชนเพียงสายเดียว รองลงมาร้อยละ 42.9 มีเส้นทางคมนาคมเข้า - ออก ชุมชน 2 สาย ส่วนชุมชนที่มีเส้นทางคมนาคมเข้า - ออก มากกว่า 2 สายนั้นไม่มี การที่อาคารบ้านเรือนของชุมชนมีที่ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่มีถนนผ่านเป็นจำนวนน้อยเช่นนี้ ทำให้มีความสะดวกในการเข้าถึงแตกต่างกันไป แต่การพิจารณาเพียงจำนวนเส้นทางสายหลักคงไม่เพียงพอ ควรพิจารณาถึงระยะทางจากจุดศูนย์กลางของชุมชนไปยังเส้นทางสายหลักประกอบด้วย จากการศึกษาพบว่าระยะทางระหว่างจุดศูนย์กลางของชุมชนแออัดไปยังถนนสายหลักของชุมชนเมืองอุดรธานีสามารถแสดงได้ด้วยตารางต่อไปนี้

ตาราง 5 แสดงระยะทางจากจุดศูนย์กลางของชุมชนแออัดไปยังเส้นทางสายหลัก* ที่ใกล้ที่สุดของชุมชนเมืองอุดรธานี

แหล่งที่ตั้งชุมชน	ระยะทางเป็นกิโลเมตร
1. ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์	0.1
2. ชุมชนคุ้มผาสุข	1.4
3. ชมชนคุ้มวัดไพธิวราราม	0.2
4. ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	0.4
5. ชุมชนคุ้มหนองตาเหล็ก	1.0
6. ชุมชนคุ้มสนามม้าเก่า	1.5
7. ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล	0.1
เฉลี่ย	0.7

*เส้นทางสายหลักของชุมชนเมืองอุดรธานี คือเส้นทางที่ศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักเกาะตัวหนาแน่นตามสองข้างทาง ดังปรากฏในแผนที่ 1 เส้นทางสายหลักดังกล่าว ได้แก่ ถนนโพศรี ถนนประจักษ์ ถนนศรีสุข ถนนอุดรดุษฎี และถนนทหาร

จากตาราง 5 พบว่า ชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ทั้ง 7 แห่ง มีระยะห่างจากถนนสายหลักของชุมชนเมืองอุดรธานี มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 0.7 กิโลเมตร ขณะที่ชุมชนหลังสนามม้าเก่าอยู่ห่างจากาถนนสายหลักมากที่สุด คิดเป็นระยะทาง 1.5 กิโลเมตร และชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์เป็นชุมชนที่อยู่ใกล้ถนนสายหลักมากที่สุด คิดเป็นระยะทาง 0.1 กิโลเมตร

เพื่อเป็นการทดสอบให้เห็นว่าการกระจายของชุมชนเออัดในเมืองอุดรธานี มีรูปแบบการกระจายเกี่ยวกับที่ตั้งสัมพันธ์ในลักษณะใด ผู้ศึกษาจึงนำข้อมูลเกี่ยวกับระยะทางของชุมชนเออัดห่างจากแหล่งงานที่ใกล้ที่สุด (จากตาราง 2) กับเส้นทางสายหลักที่ใกล้ที่สุด (จากตาราง 5) มาเปรียบเทียบได้จากกราฟเส้นตรงดังต่อไปนี้

*ดัดแปลงจากข้อมูล จากตาราง 2 และตาราง 5

ภาพประกอบ 4 เปรียบเทียบการกระจายของชุมชนเออัดที่ตั้งห่างจากแหล่งงานที่ใกล้ที่สุด และเส้นทางสายหลักที่ใกล้ที่สุด

จากกราฟในภาพประกอบ 4 พบว่า การกระจายของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี มีการกระจายตามระยะทางใน 2 ลักษณะ คือ

1. การกระจายตามระยะทางจากแหล่งงานที่ใกล้ที่สุด พบว่า ชุมชนแออัดส่วนมาก ร้อยละ 71.4 มีที่ตั้งห่างจากแหล่งงานที่ใกล้ที่สุด มีระยะทางไม่เกิน 1 กิโลเมตร รองลงมา ร้อยละ 28.6 มีที่ตั้งห่างจากแหล่งงานที่ใกล้ที่สุด มีระยะทางระหว่าง 1 - 2 กิโลเมตร แต่ไม่ปรากฏว่ามีชุมชนใดอยู่ห่างจากแหล่งงานเกิน 2 กิโลเมตร

2. การกระจายตามระยะทางจากเส้นทางสายหลักที่ใกล้ที่สุด พบว่า ชุมชนแออัดส่วนมากร้อยละ 57.1 มีที่ตั้งห่างจากเส้นทางสายหลักที่ใกล้ที่สุดไม่เกิน 1 กิโลเมตร รองลงมา ร้อยละ 42.9 มีที่ตั้งห่างจากเส้นทางสายหลักระหว่าง 1 - 2 กิโลเมตร และไม่ปรากฏชุมชนแออัดใดที่มีที่ตั้งอยู่ห่างจากเส้นทางสายหลักที่ใกล้ที่สุดเกิน 2 กิโลเมตร

จากลักษณะการกระจายของชุมชนแออัด ทั้งสองแบบจะเห็นว่าคล้ายคลึงกับคือ มีชุมชนแออัดตั้งอยู่ระหว่าง 0 - 1 กิโลเมตร มากกว่าระยะทาง 1 - 2 กิโลเมตร แต่การกระจายที่ห่างจากแหล่งงานที่ใกล้ที่สุด จะมีมากกว่าคิดเป็นร้อยละ 71.4 ในขณะที่การกระจายห่างจากเส้นทางสายหลักคิดเป็นร้อยละ 57.1

จากการกระจายที่คล้ายคลึงกันเช่นนี้ น่าจะเป็นผลมาจากทั้งสองปัจจัยมีความสอดคล้องกันคือ ระยะทางที่ห่างจากเส้นทางสายหลักที่ใกล้ที่สุดนั้น หมายถึงการอยู่ห่างจากแหล่งงานด้วย เพราะแหล่งงานหรือเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักกระจายตัวเป็นแถบไปตามเส้นทางสายหลักเหล่านั้นเช่นกัน ดังนั้นความคล้ายคลึงของการกระจายของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีตามเส้นทางหลักที่ใกล้ที่สุดจึงเป็นผลมาจากการอยู่ใกล้ชิดกับแหล่งงานของชุมชนแออัด ดังเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น การอยู่ใกล้ชิดกับแหล่งงานเป็นสิ่งที่ผู้อาศัยในชุมชนแออัดตัดสินใจเพื่อเลือกเป็นที่ตั้งบ้านเรือนเพราะว่า เป็นการประหยัดค่าเดินทางไปทำงานและประหยัดเวลา ดังนั้นผลการวิเคราะห์ที่กล่าวมาข้างต้นจึงเป็นสิ่งยืนยันว่าชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีจะมีรูปแบบการตั้งบ้านเรือนกระจายอยู่ใกล้ชิดกับแหล่งงานเป็นสำคัญแทนที่จะมีรูปแบบการกระจายตามความสะดวกในการเข้าถึง ผลเช่นนี้จึงสอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 1 ที่กล่าวว่า "ชุมชนแออัดในเมือง

อุดรธานี น่าจะกระจายตัวอยู่ใกล้ชิดกับศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมืองอุดรธานี" เพราะศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมืองอุดรธานี คือจุดรวมของแหล่งงานที่สำคัญของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

<u>การก่อตัวและการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี</u>

1. <u>การก่อตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด</u>

ชุมชนแออัดแต่ละแห่งในเมืองอุดรธานี ย่อมมีเวลาเริ่มต้นของการก่อตัวของชุมชนแตกต่างกัน ปัจจัยเรื่องเวลาก็เป็นเครื่องชี้บอกถึงการก่อตัวของบ้านเรือนในชุมชนแออัด ดังนั้นเมื่อเราทราบระยะเวลาที่บ้านเรือนของผู้อาศัยในชุมชนแออัดก่อตั้งขึ้นก็จะทำให้ทราบภูมิหลังของชุมชน และสามารถทราบการขยายตัวของชุมชนในอนาคตได้

จากการศึกษาเกี่ยวกับระยะเวลาที่บ้านเรือนภายในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีเริ่มข้ามาก่อตัวขึ้นสามารถวิเคราะห์ได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 6 แสดงระยะเวลาการก่อตัวของการเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

แหล่งที่ตั้งชุมชน	ระยะเวลาการก่อสร้าง		
	พ.ศ.2510-2514	พ.ศ.2515-2519	พ.ศ.2520-2524
1. ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์	/	-	-
2. ชุมชนคุ้มผาสุข	/	-	-
3. ชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม	/	-	-
4. ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	/	-	-
5. ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	/	-	-
6. ชุมชนหลังสนามม้าเก่า	-	-	/
7. ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล*	/	-	-
รวม	6	-	1
ร้อยละ	85.7	-	14.3

*<u>หมายเหตุ</u> ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล เป็นชุมชนเดียวที่ศึกษาโดยใช้ภาพถ่ายทางอากาศประกอบ เพราะไม่สามารถติดตามสัมภาษณ์ข้อมูลจากผู้อาศัยครั้งแรกได้ เนื่องจากผู้อาศัยเป็นผู้เช่าบ้านที่อพยพมาอยู่ใหม่สับเปลี่ยนกับคนเก่าที่เคยเช่าอยู่

จากตาราง 6 พบว่า ชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีมีช่วงเวลาในการก่อตัวอยู่ 2 ช่วงเวลา คือ ช่วงเวลาระหว่าง ปี พ.ศ. 2510 - 2514 และช่วงเวลาระหว่างปี พ.ศ. 2520 - 2524 โดยมีผู้อาศัยเริ่มก่อตั้งบ้านเรือนขึ้นมากที่สุดในช่วงปี พ.ศ. 2510 -

2514 จำนวน 6 ชุมชน คิดเป็นร้อยละ 85.7 ของชุมชนทั้งหมดในปัจจุบัน สำหรับช่วงเวลาระหว่างปี พ.ศ. 2520 - 2524 มีชุมชนก่อตัวขึ้นเพียง 1 ชุมชน คิดเป็นร้อยละ 14.3 ของชุมชนทั้งหมดในปัจจุบัน

จากผลการวิเคราะห์ที่ปรากฏข้างต้น แสดงให้เห็นชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีส่วนใหญ่ มีความเก่าแก่มาก 20 ปี นับจากปัจจุบัน (พ.ศ. 2534) โดยมีชุมชนแออัด จำนวน 6 แห่ง ที่มีการก่อตัวขึ้นในช่วงเวลานั้น ได้แก่ ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์ ชุมชนคุ้มผาสุข ชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก และชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล ส่วนชุมชนแออัดที่มีอายุเก่าแก่รองลงมามีความเก่าแก่มากกว่า 10 ปี นับจากปัจจุบัน (พ.ศ. 2534) มีจำนวน 1 แห่ง คือชุมชนหลังสนามม้าเก่า

ดังนั้นผลการศึกษาระยะเวลาการก่อตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี จึงสรุปได้ว่าที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดส่วนใหญ่ได้เริ่มก่อตัวขึ้นในระยะเวลานานกว่า 20 ปี มาแล้ว ซึ่งตรงกับสมมติฐานข้อที่ 2 ที่กล่าวว่า "การก่อตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี น่าจะอยู่ในช่วงเวลานานกว่า 20 ปี" และเป็นที่น่าสังเกตว่า ช่วงเวลาที่ผู้อาศัยตัดสินใจเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในชุมชนแออัด ระหว่างปี พ.ศ. 2510 - 2514 มีจำนวนถึง 6 ชุมชนจากทั้งหมด 7 ชุมชน แสดงว่า น่าจะมีเหตุจูงใจบางอย่างคล้ายคลึงกันที่ทำให้ผู้อาศัยในชุมชนแออัดตัดสินใจเข้ามาตั้งบ้านเรือนในชุมชนแออัดทั้ง 6 แห่ง ดังกล่าว ซึ่งจะได้อภิปรายในบทต่อไป

2. <u>การขยายตัวของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี</u>

จากการศึกษาการขยายตัวของชุมชนแออัด ด้วยวิธีแปลความหมายจากภาพถ่ายทางอากาศในช่วง พ.ศ. 2510 - 2528 และการสำรวจในพื้นที่จริงในปี พ.ศ. 2534 สามารถแสดงการขยายตัวไว้เป็นตารางได้ดังนี้

ตาราง 7 แสดงการขยายจำนวนบ้านเรือนของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ในปี พ.ศ. 2510 2518, 2528 และ พ.ศ. 2534

แหล่งที่ตั้งชุมชน	จำนวนบ้านเรือนในชุมชนแออัด			
	พ.ศ.2510	พ.ศ.2518	พ.ศ.2528	พ.ศ.2534
1. ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์	41	140	144	144
2. ชุมชนคุ้มผาสุข	-	5	145	157
3. ชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม	25	89	125	125
4. ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	35	150	120	117
5. ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	-	12	80	83
6. ชุมชนหลังสนามม้าเก่า	-	-	31	44
7. ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล	25	25	25	25
รวมทั้งสิ้น	126	421	670	695
อัตราการเพิ่ม (ร้อยละ)	-	234.1	59.1	3.7

ที่มา : นับจากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ ปี พ.ศ. 2510, 2518, 2528 และนับจากการออกสำรวจพื้นที่ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2534

จากตาราง 7 พบว่าชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีมากกว่าครึ่ง เริ่มก่อตัวตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2510 ต่อมาได้มีจำนวนบ้านเรือนขยายตัวเพิ่มขึ้นอีกตลอดเวลา คือในช่วงปี พ.ศ. 2510 มีจำนวนบ้านเรือนที่นับได้ทุกชุมชน จำนวนทั้งสิ้น ประมาณ 126 หลังคาเรือน อีก 8 ปี ต่อมาใน

ปี พ.ศ. 2518 ชุมชนเออัดได้ขยายตัวเพิ่มขึ้นจำนวนเกือบ 3 เท่าตัว มีอัตราการเพิ่ม ร้อยละ 234.1 มีจำนวนบ้านเรือนทั้งสิ้น 421 หลังคาเรือน และในปี พ.ศ. 2528 ได้ขยายตัวเพิ่มขึ้น ร้อยละ 59.1 มีจำนวนบ้านเรือนทั้งสิ้น 670 หลังคาเรือน จนกระทั่งถึงเดือนพฤษภาคม 2534 จากการสำรวจในพื้นที่จริง พบว่า มีจำนวนบ้านเรือนทั้งสิ้น 695 หลังคาเรือน ซึ่งมีอัตราการขยายตัวเพิ่มขึ้นจากปี 2528 คิดเป็นร้อยละ 3.7 จากข้อมูลที่กล่าวมาสามารถแสดงลงในแผนที่ได้ดังต่อไปนี้

แผนที่ 11 แสดงจำนวนบ้านเรือนในชุมชนแออัด
ในเมืองอุตรธานี ในปี พ.ศ. 2510

สัญลักษณ์

■ เท่ากับ บ้าน 3 หลัง

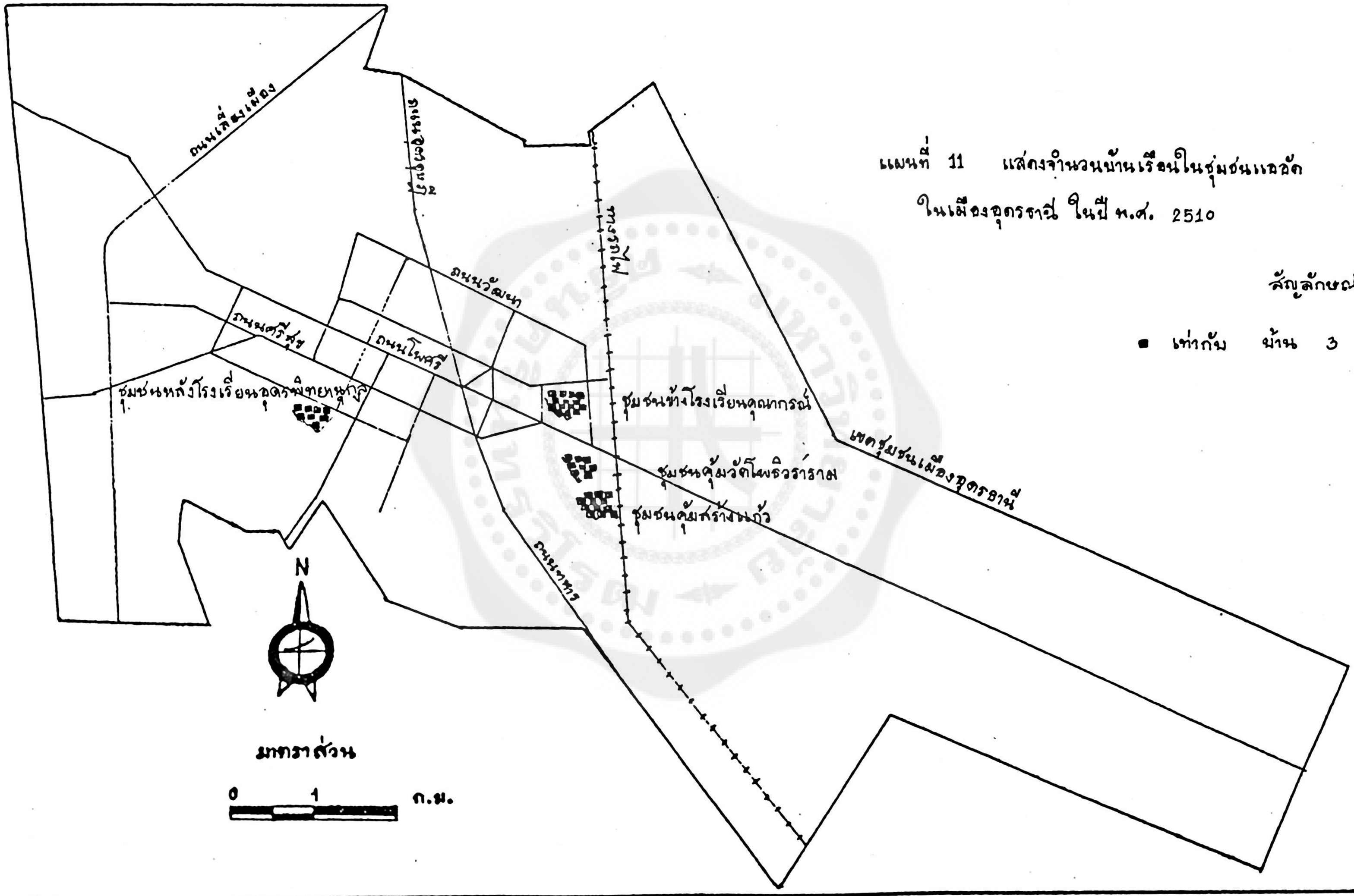

แผนที่ 12 แสดงจำนวนบ้านเรือนในชุมชนแออัด
ในเมืองอุตรธานี ในปี พ.ศ. 2518

สัญลักษณ์

▣ เท่ากับ บ้าน 3 หลัง

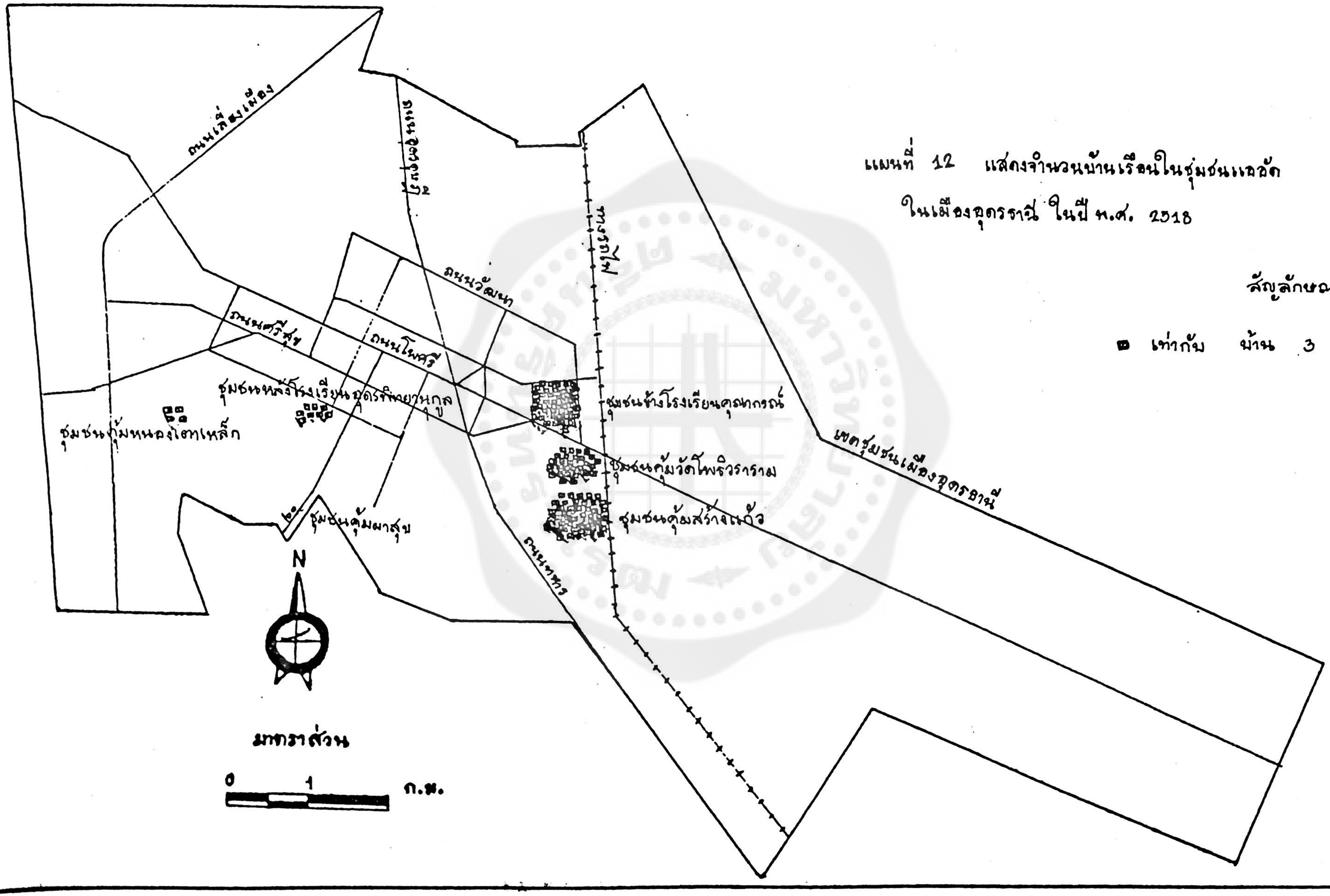

แผนที่ 13 แสดงจำนวนบ้านเรือนในชุมชนแออัด
ในเมืองอุดรธานี ในปี พ.ศ. 2528

สัญลักษณ์

■ เท่ากับ บ้าน 3 หลัง

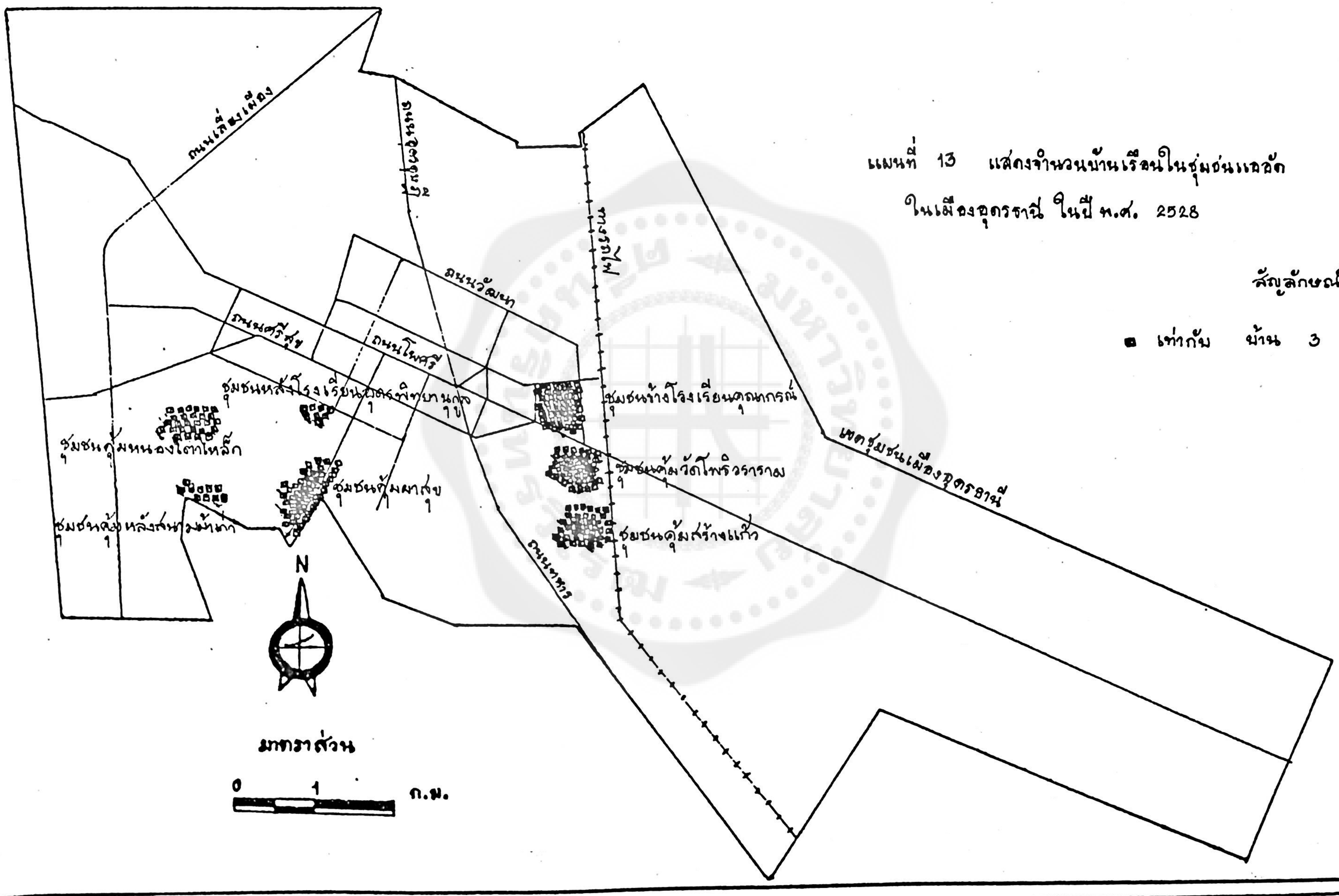

แผนที่ 1A แสดงจำนวนบ้านเรือนในชุมชนแออัด
ในเมืองอุดรธานี ในปี พ.ศ. 2534

สัญลักษณ์

■ เท่ากับ บ้าน 3 หลัง

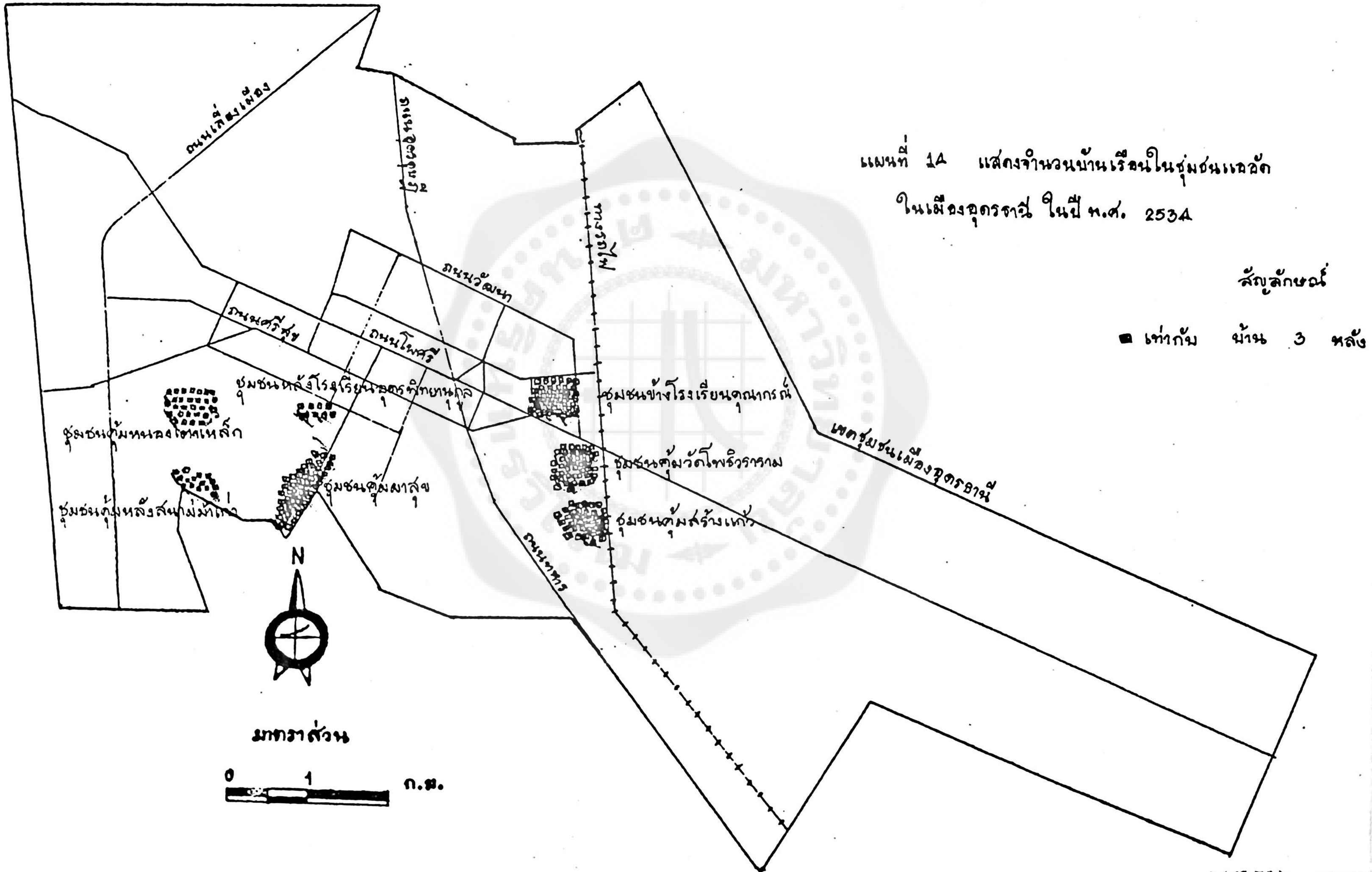

จากแผนที่ 11 - 14 สามารถวิเคราห์ได้ดังนี้

ในช่วงอดีตมาจนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2510 มีชุมชนที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี เริ่มก่อตัวขึ้นเป็นจำนวน 4 ชุมชน ได้แก่

1. ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์
2. ชุมชนคุ้มวัดไพธิวราราม
3. ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว
4. ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล

ในช่วงปี พ.ศ. 2510 - พ.ศ. 2518 (ระยะเวลา 8 ปีต่อมา) พบว่า มีชุมชนที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัดก่อตัวขึ้นอีก 2 ชุมชน ได้แก่

1. ชุมชุมคุ้มผาสุข
2. ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก

ในช่วงปี พ.ศ. 2518 - พ.ศ. 2528 (ระยะเวลา 10 ปีต่อมา) พบว่า มีชุมชนที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัดก่อตัวขึ้นอีก 1 ชุมชน ได้แก่

1. ชุมชนคุ้มสนามม้าเก่า

ในช่วงปี พ.ศ. 2528 - พ.ศ. 2534 (ปัจจุบัน) พบว่า มีชุมชนที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี รวมทั้งสิ้น 7 ชุมชน ได้แก่

1. ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์
2. ชุมชนคุ้มวัดไพธิวราราม
3. ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว
4. ชุมชนคุ้มผาสุข
5. ชมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก
6. ชุมชนคุ้มสนามม้าเก่า
7. ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล

ชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ส่วนใหญ่มีการก่อตัวมาเป็นเวลามากกว่า 20 ปี และได้มีการขยายตัวเพิ่มขึ้นตามลำดับยกเว้น 2 ชุมชน คือ

1. ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว มีการขยายตัวเพิ่มมากในระหว่างปี พ.ศ. 2510 - 2518 แต่ในช่วงปี พ.ศ. 2518 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2534) มีการลดจำนวนบ้านเรือนที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัดลง มีการสร้างบ้านของผู้มีฐานะดีขึ้นแทนที่ จนปัจจุบันจะพบสภาพชุมชนแออัดไม่มากนัก แต่จะพบอยู่ลึกเข้าไป ด้านหลังของบ้านผู้มีฐานะดี ปรากฏการณ์เช่นนี้อาจจะเนื่องจากราคาที่ดินมีราคาสูงขึ้น เจ้าของที่ดินจึงขายให้ผู้มีฐานะดี เพื่อสร้างเป็นที่อยู่อาศัย แล้วบีบให้ผู้มีรายได้น้อยที่มาอาศัยหรือบุกรุกเคลื่อนย้ายออกไป จนเหลือน้อยลง ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้

2. ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล นับตั้งแต่ก่อตัวขึ้นมาเมื่อก่อนปี พ.ศ. 2510 ก็ไม่มีการขยายตัวเพิ่มขึ้น แต่ประการใดเพราะชุมชนดังกล่าวเป็นบ้านที่เอกชนสร้างขึ้นเพื่อให้เช่า ดังนั้นผู้อาศัยจึงเป็นเพียงผู้เช่าที่มาอาศัยอยู่ในช่วงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น เนื่องจากที่อยู่อาศัยไม่เป็นกรรมสิทธิ์ของผู้อาศัยจึงทำให้ ผู้อาศัยไม่สามารถขยับขยายที่อยู่อาศัยเพิ่มขึ้นได้อีก จึงปรากฏจำนวนบ้านเรือนที่มีจำนวนเท่าเดิมแม้เวลาจะผ่านไปหลายปีแล้วก็ตาม

จากผลการศึกษาเกี่ยวกับการขยายตัวของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีข้างต้นสามารถสรุปได้ว่าชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีขยายจำนวนขึ้นอย่างต่อเนื่อง ภายหลังจากการก่อตัว โดยช่วงเวลาที่บ้านเรือนขยายจำนวนมากที่สุด คือระหว่างปี พ.ศ. 2510 - 2518 ซึ่งมีบ้านเรือนเพิ่มจาก 126 หลังคาเรือน เป็น 421 หลังคาเรือน ซึ่งมีอัตราเพิ่มถึงร้อยละ 234.1 และเป็นที่สังเกตว่าระยะเวลาที่มีการขยายตัวทางด้านจำนวนของบ้านเรือนในชุมชุมแออัดในเมืองอุดรธานีในเวลานั้น มีความสัมพันธ์กับการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจของเมืองอุดรธานี เพราะการเข้ามาตั้งฐานทัพของทหารอเมริกัน ดังนั้นเมื่อการก่อตัวและการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี มีจำนวนมากในช่วงเวลา 20 ปีที่ผ่านมา จึงสอดคล้องกับสมมติฐานที่ตั้งไว้คือ สมมติฐานข้อที่ 2 กล่าวว่า "การก่อตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี น่าจะอยู่ช่วงเวลามากกว่า 20 ปี"

<u>แนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี</u>

การขยายตัวเพิ่มขึ้นของที่อยู่อาศัยในชุมชนเมือง เป็นผลมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากรภายในเมืองและการอพยพเข้าสู่เมืองของประชากรในพื้นที่แห่งอื่น การขยายตัวของเมืองที่

เกิดจากการวางแผนและการเตรียมพร้อมสำหรับการจัดสภาพแวดล้อมที่ดีคงไม่ก่อเกิดปัญหาแต่ประการใด หากแต่การขยายตัวของที่อยู่อาศัยที่ประสบปัญหาและพบเห็นได้ในชุมชนแออัดต่าง ๆ ส่วนมากเป็นการขยายตัวของที่อยู่อาศัยที่ขาดการวางแผน ผู้อาศัยไม่ได้สนใจปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้ดีและบางครั้งจะเป็นการบุกรุกเข้าไปปลูกสร้างอาคารบ้านเรือนโดยไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าของที่ดิน เมื่อทวีจำนวนมากขึ้นและทิ้งไว้เป็นระยะเวลานานก็จะทำให้ที่อยู่อาศัยเหล่านั้นมีสภาพเป็นชุมชนแออัด บางครั้งชุมชนแออัดเหล่านั้นก็จะขยายตัวเพิ่มขึ้น โดยขยายเพิ่มขึ้นในพื้นที่เดิมและขยายออกไปสู่พื้นที่แห่งใหม่ต่อไป ทั้งนี้เพราะผู้อาศัยในชุมชนแออัดมุ่งไปในพื้นที่ใกล้แหล่งงานซึ่งอยู่ในเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักและในพื้นที่นั้นจะต้องมีที่ว่างพอสำหรับให้บุกรุกเข้าไปตั้งบ้านเรือน

สำหรับแนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ปัจจุบันมีแนวโน้มการขยายตัวเพิ่มขึ้นตามลำดับ ซึ่งการขยายตัวมีทั้งเพิ่มขึ้นในเชิงปริมาณและเชิงพื้นที่ การศึกษาครั้งนี้จะแยกวิเคราะห์ทั้งสองด้าน คือ การขยายตัวของจำนวนที่อยู่อาศัย และการขยายตัวในด้านพื้นที่ของชุมชนแออัด

1. <u>แนวโน้มการขยายตัวด้านจำนวนของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี</u>

เนื่องจากที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี มีอัตราการขยายตัวเพิ่มขึ้นอยู่เสมอ (จากข้อมูลการวิเคราะห์การขยายตัวของบ้านเรือนในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี) จึงน่าจะนำมาเป็นข้อมูลสำคัญในการเตรียมการวางแผนเพื่อแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในอนาคตได้ ดังนั้นการวิเคราะห์แนวโน้มการเพิ่มขึ้นของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดจึงเป็นสิ่งสำคัญไม่น้อย เพื่อเป็นข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อไปการวิเคราะห์แนวโน้มการขยายตัวของชุมชนแออัดครั้งนี้ ผู้ศึกษาใช้การคำนวณสมการถดถอย (Regression Equation) เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์โดยนำข้อมูลจำนวนบ้านเรือนจากการแปลความหมายจากภาพถ่ายทางอากาศมาแจกแจงเพื่อหาค่าเฉลี่ยของจำนวนปีที่บ้านเรือนเพิ่ม (X) และค่าเฉลี่ยของจำนวนบ้านเรือนที่เพิ่มขึ้นในแต่ละปี (Y) แล้วใช้สูตรสมการถดถอยเพื่อคาดการณ์จำนวนบ้านเรือนที่เพิ่มขึ้นอีกใน 5 ปีข้างหน้า นับจากปัจจุบัน (2534) โดยแสดงการวิเคราะห์ได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 8 วิเคราะห์แนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี*

ปี พ.ศ.	จำนวนปี	จำนวนครัวเรือน		
	X	Y	x^2	XY
2510	1	126	1	126
2518	8	421	64	3,368
2528	18	670	324	12,060
2534	24	695	576	16,680
รวม	51	1,912	965	32,234
เฉลี่ย	12.8	478		

*ดัดแปลงข้อมูลจากตาราง 7

จากตาราง 8 เมื่อนำข้อมูลเกี่ยวกับจำนวนปีที่เพิ่มขึ้นกับจำนวนที่อยู่อาศัยของชุมชนแออัดที่เพิ่มขึ้น มาหาค่าสมการถดถอยจากสูตร $Y = a + bX$ ทำให้ได้ผลดังนี้

1. ได้สมการถดถอยคือ $Y = 56.0 + 32.9X$ ซึ่งค่า Y หมายถึง จำนวนหลังคาเรือนจากการคาดคะเน

2. เมื่อนำสมการมาทำนายในปีต่าง ๆ อาจทำนายมากกว่า 1 ช่วงปี ก็ได้โดยสามารถวิเคราะห์ผลได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 9 แสดงผลการคาดคะเนจำนวนที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีถึงปี พ.ศ.2559

ปี พ.ศ.	จำนวนปีจากตั้งชุมชน	จำนวนปีจากปัจจุบัน	จำนวนครัวเรือนโดยประมาณ
2539	29	5	1,009
2544	34	10	1,174
2549	39	15	1,305
2554	44	20	1,503
2559	49	25	1,667

จากตาราง 9 เมื่อนำสมการถดถอยมาคาดคะเนจำนวนครัวเรือนในชุมชนแออัดในอีก 5 ปีข้างหน้า นับจากปัจจุบัน คือในปี พ.ศ. 2539 ซึ่งนับเป็นปีที่ 29 นับจากตั้งชุมชนขึ้นมาจึงแทนค่า X ด้วย 29 เมื่อคำนวนจะได้ Y เท่ากับ 1009.82 ซึ่งหมายความว่า จำนวนที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีจะเพิ่มขึ้นในอีก 5 ปีข้างหน้า (ปี พ.ศ. 2539) นับรวมทั้งสิ้นประมาณ 1,009 หลังคาเรือน โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องเป็นสภาวะที่ผู้อาศัยยังคงอพยพเข้าไปในชุมชนแออัดอย่างสม่ำเสมอไม่มีเหตุการณ์มาแทรกซ้อนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

เพื่อการตรวจสอบว่าผลการวิเคราะห์จากตาราง 9 มีความเชื่อถือได้มากน้อยเพียงใด ผู้วิจัยจึงทำการวิเคราะห์ความคลาดเคลื่อนมาตรฐานเพื่อเป็นการทำให้ทราบค่าการกระจายของข้อมูลการถดถอยที่คำนวณได้ ดังนั้น เมื่อนำข้อมูลจากตาราง 8 และ 9 มาคำนวณโดยแทนค่าจากสูตร

$$SYX = \sqrt{\frac{(Y_i - Y_i)^2}{n - 2}}$$

ซึ่ง SYX หมายถึง โอกาสที่จะทำให้ข้อมูลหรือคำตอบที่ได้คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง n หมายถึง ช่วงปี พ.ศ. ที่บ้านเรือนเพิ่มจำนวนขึ้น (พ.ศ.2510 - พ.ศ.2539)

ดังนั้นเมื่อแทนค่าจากสูตรจึงได้ผลของความคลาดเคลื่อนเท่ากับ 17.8 ซึ่งหมายความว่า ผลการวิเคราะห์เกี่ยวกับการคาดคะเนจำนวนที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีมีโอกาสเป็นจริงได้คิดเป็นร้อยละ 82.2 (โดยคำนวนจาก 100 เปอร์เซนต์ - 17.8)

ในทำนองเดียวกันเมื่อนำสมการคาดคะเนดังกล่าวมาวิเคราะห์เพื่อให้ทราบจำนวนที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในปีต่อไปดังปรากฏในตาราง 9 จะได้ผลดังนี้ ในปี พ.ศ. 2544 จะมีที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี รวมทั้งสิ้นประมาณ 1,174 หลังคาเรือน ปี พ.ศ. 2549 มีที่อยู่อาศัยจำนวนประมาณ 1,305 หลังคาเรือน ปี พ.ศ. 2554 มีที่อยู่อาศัยจำนวนประมาณ 1,503 หลังคาเรือน และในปี พ.ศ. 2559 จะมีที่อยู่อาศัยจำนวนประมาณ 1,667 หลังคาเรือน

จากผลการวิเคราะห์แนวโน้มการเพิ่มขึ้นในอนาคตที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดจะมีการเพิ่มขึ้นอยู่ตลอดเวลาทั้งในระยะเวลาอันใกล้และระยะเวลาอีกหลายปีในอนาคต โดยมีเงื่อนไขว่าสภาวะการณ์การย้ายถิ่นฐานของผู้อาศัย เข้ามายังชุมชนแออัดยังคงเหมือนเดิมอย่างปัจจุบัน ผลการศึกษาดังกล่าวจึงสอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 3 ซึ่งเป็นการสนับสนุนว่าที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี มีแนวโน้มการขยายตัวเพิ่มขึ้นในด้านจำนวนเท่านั้น ในส่วนของการขยายตัวด้านที่ตั้งจะได้ทำการวิเคราะห์ในข้อต่อไป

2. <u>แนวโน้มการขยายตัวด้านที่ตั้งของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี</u>

จากการวิเคราะห์เกี่ยวกับแนวโน้มการขยายตัวด้านจำนวนของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีที่กล่าวมานั้นเป็นข้อสนับสนุนว่าที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีจะมีการเพิ่มขึ้นอย่างแน่นอน ซึ่งสาเหตุของการขยายจำนวนของที่อยู่อาศัยเช่นนี้ นักวิชาการมี

ความเห็นแตกต่างกันเป็น 2 ประการคือ ประการที่หนึ่ง เกิดจากการอพยพของชาวชนบทเข้าสู่เมือง ประการที่สอง เกิดจากการขยายตัวด้านจำนวนของชุมชนแออัด สำหรับสาเหตุการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในกรณีของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ผู้วิจัยตั้งข้อสมมติฐานว่า เกิดจากการขยายตัวเพิ่มขึ้นของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดเป็นส่วนมาก เพราะมีปัจจัยการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในชุมชนเมืองอุดรธานี จึงทำให้ชุมชนบางแห่งเคลื่อนย้ายออกไปหาที่ตั้งแห่งใหม่ ดังเช่น บุญเทียม เขมาภิรักษ์ กล่าวว่า สมมติฐานที่เหมาะสมของการเกิดและการขยายตัวของสลัม คือปัจจัยด้านการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดินในเมืองเช่นการใช้ที่ดินเพื่อการธุรกิจการค้าและการเพิ่มขยายเส้นทางคมนาคม จึงทำให้ผู้อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดเดิมย้ายออกไปสู่พื้นที่แห่งใหม่ภายในเมือง (บุญเทียม เขมาพิรักษ์ และคนอื่น ๆ. ม.ป.ป. : 5) นอกจากนี้ความแออัดภายในชุมชนก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีความต้องการพื้นที่แห่งใหม่เพื่อระบายที่อยู่อาศัยที่แออัดออกไป จากการสำรวจและสัมภาษณ์ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี พบว่า มีผู้อาศัยจำนวนไม่น้อยที่ต้องการย้ายออกไปสู่พื้นที่แห่งใหม่ ดังเช่น ผลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์ของผู้วิจัยเกี่ยวกับความต้องการย้ายที่อยู่ของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ซึ่งสามารถแสดงได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 10 แสดงพื้นที่ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งใหม่ที่ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีต้องการเข้าไปอาศัยอยู่

แหล่งที่ตั้งชุมชน	ที่ตั้งแห่งใหม่	
	พื้นที่ภายในชุมชนเมืองอุดรธานี	พื้นที่ภูมิลำเนาเดิมในชนบท
1. ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์	6	3
2. ชุมชนคุ้มผาสุข	3	2
3. ชุมชนคุ้มวัดไพธิวราราม	5	-
4. ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	5	3
5. ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	2	-
6. ชุมชนหลังสนามม้าเก่า	6	1
7. ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล	6	1
รวม	33	10
ร้อยละ	76.7	23.3

จากตาราง 10 พบว่า พื้นที่ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งใหม่ที่ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในปัจจุบันต้องการอพยพบ้านเรือนเข้าไปอยู่เป็นส่วนมาก คือพื้นที่ภายในชุมชนเมืองอุดรธานี คิดเป็นร้อยละ 76.7 ส่วนที่เหลือคือพื้นที่ที่เป็นภูมิลำเนาเดิมในชนบทคิดเป็นร้อยละ 23.3 ผลที่เป็นเช่นนี้แสดงว่าในอนาคตชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ยังคงมีการขยายจำนวนอยู่ภายในชุมชนเมืองอุดรธานี อาจจะเป็นพื้นที่ในชุมชนแออัดเดิมหรืออาจจะแทรกตัวอยู่ตามพื้นที่เสื่อมสภาพภายในชุมชนเมืองอุดรธานี

จากปัญหาดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยต้องค้นหาคำตอบต่อไปอีกว่าเมื่อผู้อาศัยต้องการย้ายออกไปสู่พื้นที่แห่งใหม่ แต่ยังอยู่ภายในชุมชนเมืองอุดรธานี พื้นที่แห่งใหม่น่าจะมีลักษณะเช่นใด จากการสัมภาษณ์ผู้อาศัยในชุมชนเออัดของผู้วิจัย พบว่า ลักษณะพื้นที่แห่งใหม่นั้นมีลักษณะที่แตกต่างกัน ดังจะได้แสดงในตารางต่อไปนี้

ตาราง 11 แสดงลักษณะที่ตั้งผู้อาศัยในชุมชนเออัดต้องการเข้าไปตั้งบ้านเรือนเมื่อย้ายออกจากที่อยู่ในปัจจุบัน

แหล่งที่ตั้งชุมชน	ลักษณะของที่ตั้งแห่งใหม่		
	พื้นที่ที่มีบ้านเช่าและค่าเช่าที่ดินราคาถูก	พื้นที่อยู่ใกล้แหล่งงาน	พื้นที่สาธารณะว่างเปล่าและที่ดินของทางราชการ
1. ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์	2	3	1
2. ชุมชนคุ้มผาสุข	-	2	1
3. ชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม	2	1	2
4. ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	-	3	2
5. ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	-	2	-
6. ชุมชนหลังสนามม้าเก่า	4	2	-
7. ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล	2	3	1
รวม	10	16	7
ร้อยละ	30.3	48.5	21.2

จากตาราง 11 พบว่า ลักษณะที่ตั้งแห่งใหม่ที่ผู้อาศัยในชุมชนแออัดต้องการอพยพเข้าไปอยู่มากที่สุด คือพื้นที่อยู่ใกล้แหล่งงานคิดเป็นร้อยละ 48.5 รองลงมาคือ พื้นที่มีบ้านเช่าและค่าเช่าที่ดินราคาถูก คิดเป็นร้อยละ 30.3 และพื้นที่สาธารณะว่างเปล่าและที่ดินของทางราชการพบน้อยที่สุด คิดเป็นร้อยละ 21.2 ที่ตั้งในลักษณะอื่นไม่ปรากฏ ผลที่เป็นเช่นนี้แสดงว่าผู้อาศัยในชุมชนแออัดยังให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านระยะทางในการพิจารณาเพื่อเลือกที่ตั้งแห่งใหม่ ดังนั้นในอนาคตจึงมีแนวโน้มว่าชุมชนแออัดยังคงเกาะตัวอยู่หนาแน่นในพื้นที่รอบ ๆ ศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก ซึ่งเป็นแหล่งงานที่สำคัญของเมืองอุดรธานี แทนที่จะมุ่งไปสู่พื้นที่ที่เป็นที่ดินสาธารณะประโยชน์และพื้นที่ว่างเปล่าของหน่วยงานราชการ ดังเช่นที่ผู้วิจัยตั้งข้อสมมติฐานไว้คือ "ที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี น่าจะมีแนวโน้มการขยายตัวเพิ่มขึ้นในบริเวณที่ดินสาธารณะประโยชน์และพื้นที่ว่างเปล่าของหน่วยงานราชการ" ดังนั้นผลการศึกษาเกี่ยวกับแนวโน้มการเพิ่มขึ้นของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี จึงไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 3 เพราะเหตุผลเกี่ยวกับการตัดสินใจเพื่อเลือกที่ตั้งแห่งใหม่ของผู้อาศัยในชุมชนแออัดจะมุ่งไปที่การอยู่ใกล้แหล่งงานมากกว่า มุ่งไปที่พื้นที่สาธารณะประโยชน์ที่ว่างเปล่า และที่ดินของทางราชการ ดังกล่าว

<u>ภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีก่อนที่จะอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี</u>

การวิเคราะห์ถึงภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในชุมชนแออัดทำให้ทราบถึงความเป็นมาของผู้อาศัยในแต่ละชุมชนอีกทั้งทราบถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเมืองอุดรธานีกับพื้นที่ใกล้เคียงอีกด้วย ในการวิเคราะห์ถึงภูมิลำเนาเดิมของผู้ที่อาศัยในชุมชนแออัดครั้งนี้ ได้แยกการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. <u>ที่ตั้งของภูมิลำเนาเดิม</u>

ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีเป็นผู้ที่อพยพมาจากหลายพื้นที่ทั้งในเขตจังหวัดอุดรธานีและใกล้เคียง ซึ่งสามารถแสดงได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 12 แสดงภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

แหล่งที่ตั้งชุมชน	ในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี		จังหวัดโดยรอบจังหวัดอุดรธานี		จังหวัดห่างไกลจังหวัดอุดรธานี		รวม	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1. ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์	24	47.1	12	23.5	15	29.4	51	100
2. ชุมชนคุ้มผาสุข	27	57.4	13	27.7	7	14.9	47	100
3. ชุมชนคุ้มวัดไพธิวราราม	18	45.0	11	27.5	11	27.5	40	100
4. ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	20	57.2	6	17.1	9	25.7	35	100
5. ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	12	41.4	11	37.9	6	20.7	29	100
6. ชุมชนคุ้มสนามม้าเก่า	10	71.5	3	21.4	1	7.1	14	100
7. ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล	5	62.5	3	37.5	-	-	8	100
เฉลี่ย		54.6		27.5		17.9		100

จากข้อมูลในตาราง 12 สามารถนำมาเขียนกราฟเปรียบเทียบภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในชุมชนแออัดได้ดังนี้

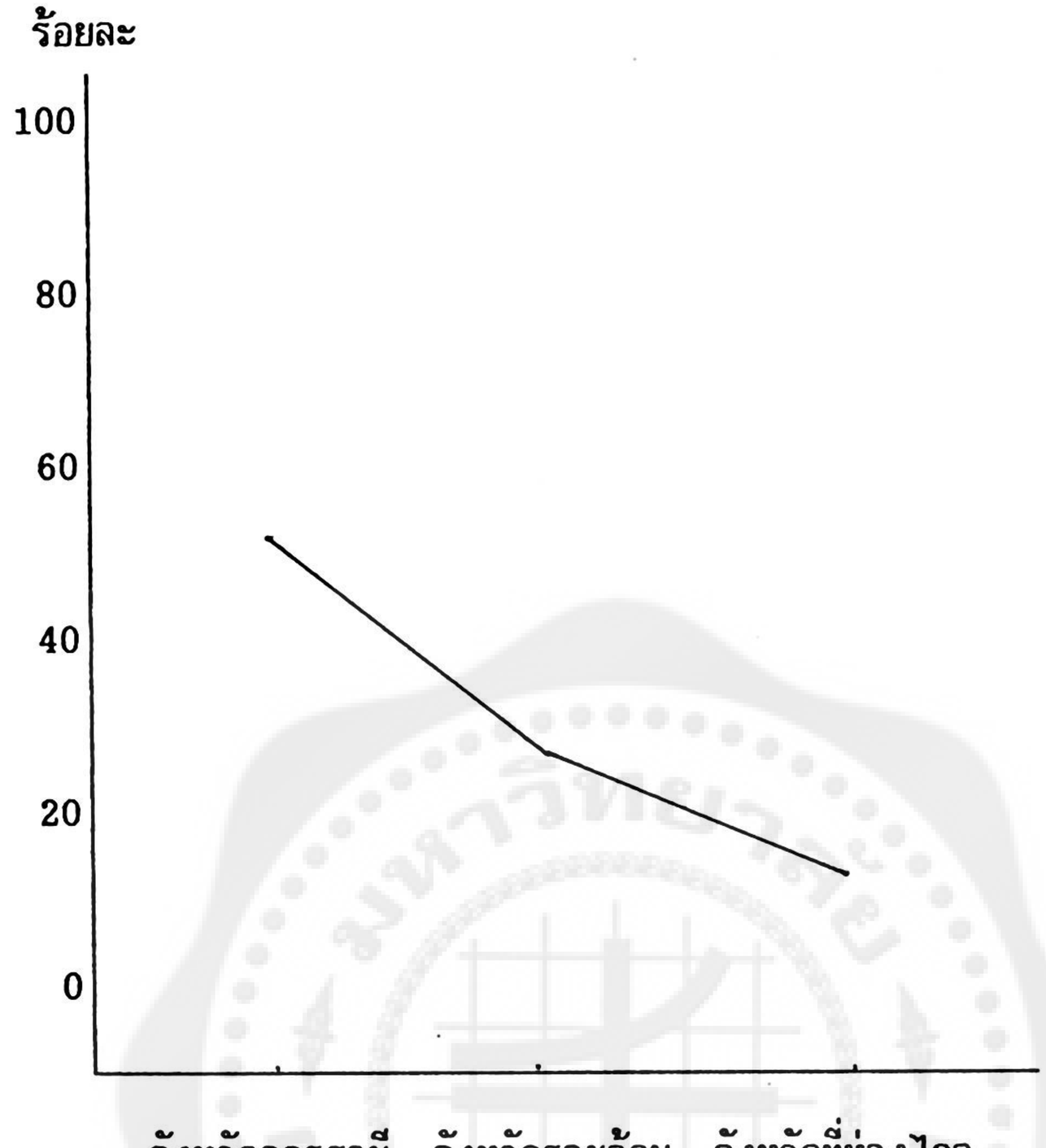

ภาพประกอบ 5 แสดงค่าเฉลี่ยของจำนวนภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

จากตาราง 12 และภาพประกอบ 5 ทำให้ทราบว่าภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอดรธานี เป็นผู้ที่อพยพมาจากพื้นที่ที่แตกต่างกัน คือเป็นผู้ที่อพยพมาจากพื้นที่ในเขตจังหวัดอุดรธานีเป็นส่วนใหญ่ คิดเป็นร้อยละ 54.6 รองลงมาคือพื้นที่ในเขตจังหวัดที่มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดอุดรธานี และพื้นที่ห่างไกลจังหวัดอุดรธานี คิดเป็นร้อยละ 27.5 และ 17.9 ตามลำดับ

ปรากฏการณ์ที่ทำให้ประชากรที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดมากว่าครึ่งหนึ่งเป็นประชากรที่อพยพมาจากพื้นที่ในเขตจังหวัดอุดรธานี เพราะปัจจัยด้านระยะทางเป็นตัวกำหนด ซึ่งประชากรที่อยู่รายล้อมเมืองอุดรธานีย่อมมีโอกาสมากกว่าประชากรในเขตจังหวัดที่ห่างไกลเพราะมีระยะทางใกล้กว่าการอพยพทำได้สะดวก ดังนั้นประชากรที่อาศัยอยู่ในเขตจังหวัดอุดรธานีจึงตัดสินใจอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในชุมชนเมืองอุดรธานี เพราะเป็นชุมชนเมืองที่ใกล้ที่สุด ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการหางานทำและกลับไปเยี่ยมภูมิลำเนาเดิม เหตุผลอีกประการหนึ่งเพราะเมืองอุดรธานียังเป็นศูนย์กลางเมืองหลักตอนบนที่ให้บริการสินค้าและบริการต่าง ๆ ที่ใหญ่ที่สุด อีกทั้งยังเป็นเมืองหน้าด่านที่ติดต่อกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว กิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกอย่างจึงเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว อันเป็นสิ่งดึงดูดให้ประชากรในเขตชนบทมุ่งเข้าเมืองเพื่อแสวงโชคและเปลี่ยนวิถีชีวิตสู่สังคมเมือง

ผู้อาศัยในชุมชนแออัดอีกร้อยละ 27.5 เป็นผู้ที่มีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดที่มีพื้นที่รายล้อมจังหวัดอุดรธานี โดยมีอัตราส่วนที่แตกต่างกันดังนี้ คืออพยพมาจากจังหวัดขอนแก่น จำนวน 16 ราย จังหวัดหนองคาย 14 ราย จังหวัดสกลนคร 13 ราย จังหวัดกาฬสินธ์ 8 ราย และจังหวัดเลย 3 ราย เหตุผลที่ผู้อาศัยเหล่านั้นเข้ามามีหลายประการ เช่นหนีความแห้งแล้งกันดารในภูมิลำเนาเดิมเพื่อต้องการเปลี่ยนอาชีพใหม่และเพื่อต้องการเข้ามาหางานทำชั่วคราว ซึ่งจะได้อภิปรายในรายละเอียดต่อไป

นอกจากนี้ยังมีผู้อาศัยคิดเป็นร้อยละ 17.9 เป็นผู้มีภูมิลำเนาในจังหวัดห่างไกลจังหวัดอุดรธานีมีอัตราส่วนแตกต่างกันดังนี้ จังหวัดร้อยเอ็ด จำนวน 18 ราย จังหวัดมหาสารคาม 8 ราย จังหวัดนครราชสีมา 5 ราย จังหวัดนครพนม จังหวัดยโสธร และกรุงเทพมหานคร จังหวัดละ 3 ราย จังหวัดชัยภูมิ จังหวัดบุรีรัมย์ และสระบุรี จังหวัดละ 2 ราย จังหวัดอุบลราชธานี ปราจีนบุรี ชลบุรี เพชรบูรณ์ นครสวรรค์ และอยุธยา จังหวัดละ 1 ราย ในจำนวนนี้จังหวัดที่เป็นภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยมากที่สุดคือ จังหวัดร้อยเอ็ด เหตุผลที่ทำให้มีผู้อพยพจากจังหวัดร้อยเอ็ดมากกว่าจังหวัดอื่น ๆ ในกลุ่มนี้เนื่องมาจากเหตุผลที่จังหวัดเป็นพื้นที่กันดารแห่งหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบกับเป็นจังหวัดที่มีความหนาแน่นของประชากรสูงมากแห่งหนึ่ง จึงทำให้ประชากรอพยพออกจากพื้นที่มากตามไปด้วย

2. <u>สถานภาพของภูมิลำเนาเดิม</u>

การทราบถึงสถานภาพของภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในชุมชนแออัด ทำให้สามารถเข้าถึงพฤติกรรมและวิถีชีวิตของคนในชุมชน กล่าวคือถ้าบุคคลอพยพมาจากพื้นที่แตกต่างกันย่อมจะมีพฤติกรรมและวิถีชีวิตที่แตกต่างกันออกไปด้วย ข้อดีของการทราบข้อมูลนี้ทำให้เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน สามารถเข้าถึงและพัฒนาได้ถูกจุดและตรงกับความต้องการของชุมชน

จากการสัมภาษณ์ข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพของภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี สามารถแสดงได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 13 แสดงสถานภาพภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

แหล่งที่ตั้งชุมชน	พื้นที่ของภูมิลำเนาเดิม		
	ชุมชนเมืองอุดรธานี	ชุมชนเมืองอื่น	ในเขตชนบท
1. ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์	15	9	27
2. ชุมชนคุ้มผาสุข	17	5	25
3. ชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม	13	9	18
4. ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	17	1	17
5. ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	9	3	17
6. ชุมชนหลังสนามม้าเก่า	10	-	4
7. ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล	2	2	4
รวม	83	29	112
ร้อยละ	37.1	12.9	50.0

จากตาราง 13 พบว่า ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ส่วนใหญ่มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในชนบทคิดเป็นร้อยละ 50.0 รองลงมา ได้แก่ ภูมิลำเนาในชุมชนเมืองอุดรธานี และชุมชนเมืองอื่น คิดเป็นร้อยละ 37.1 และ 12.9 ตามลำดับผลที่เป็นเช่นนี้ แสดงว่า ชุมชนเมืองอุดรธานียังคงเป็นแหล่งดึงดูดให้ประชากรจากท้องถิ่นในชนบทอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ไม่น้อย

อาจจะมีสาเหตุเนื่องมาจากชุมชนเมืองอุดรธานีได้รับการพัฒนาให้เป็นหลัก มีการพัฒนาปรับปรุงและขยายระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานให้ทั่วถึง และมีคุณภาพดีขึ้นจึงทำให้ระบบเศรษฐกิจและประชากรขยายตัวเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่สำคัญที่กระตุ้นให้คนจากชนบทต้องการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตจากเดิมเป็นชีวิตในสังคมเมือง แต่เนื่องจากศักยภาพทางด้านการศึกษาของชาวชนบทอยู่ในระดับต่ำ จึงทำให้มีข้อจำกัดในการประกอบอาชีพ ดังนั้นเมื่อชาวชนบทคือผู้อาศัยในชุมชนแออัดเป็นส่วนใหญ่ จึงเป็นผลให้มีผู้ประกอบอาชีพรับจ้างหรือกรรมกรเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นอาชีพที่มีรายได้ในระดับต่ำและมีฐานะยากจน

จากการศึกษาเกี่ยวกับภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีที่กล่าวมา ทำให้สรุปได้ว่า ผู้อาศัยส่วนใหญ่มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในเขตชนบทในพื้นที่ของจังหวัดอุดรธานี ซึ่งผลการศึกษานี้สอดคล้องกับสมมติฐานการศึกษาที่ตั้งไว้ คือสมมติฐานข้อที่ 4 กล่าวว่า "ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ส่วนใหญ่น่าจะมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี" ซึ่งผลของการศึกษาครั้งนี้จะได้อภิปรายรายละเอียดในบทต่อไป

<u>ปัจจัยดึงดูดที่ทำให้มีผู้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี</u>

กระบวนการตัดสินใจ ในการเลือกตำแหน่งที่ตั้งบ้านเรือนของผู้มีรายได้น้อยในเมืองมีสาเหตุมาจากปัจจัยที่จำเป็นบางประการ เช่น ปัจจัยผลักดัน หรือปัจจัยดึงดูด หรือทั้งสองปัจจัยร่วมกัน ในการวิเคราะห์กระบวนการตัดสินใจการเข้ามาตั้งบ้านเรือนของผู้อาศัยในชุมชนแออัดครั้งนี้ จะเน้นที่สาเหตุมาจากปัจจัยดึงดูด เพราะเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ในเขตชุมชนเมืองโดยตรง ส่วนปัจจัยผลักดันเป็นส่วนที่เกี่ยวกับพื้นที่ในภูมิลำเนาเดิม ดังนั้นการวิเคราะห์ปัจจัยดึงดูดจึงสัมพันธ์กับประเด็นการวิจัยของพื้นที่ในชุมชนเมืองอุดรธานี ปัจจัยดึงดูดที่ทำให้ผู้อาศัยตัดสินใจเข้ามาตั้งบ้านเรือนในชุมชนแออัดนั้น อาจจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับปัจจัยทางเศรษฐกิจ ได้แก่ บ้านเช่า และค่าเช่าที่ดินราคาถูก ปัจจัยด้านระยะทาง ได้แก่ ใกล้แหล่งงาน ปัจจัยด้านความสัมพันธ์ระหว่างญาติมิตร ได้แก่ การชักจูงจากญาติมิตร ปัจจัยด้านพื้นที่ ได้แก่ เป็นที่สาธารณะที่ว่างเปล่า ซึ่งสามารถแสดงการวิเคราะห์ในปัจจัยด้านต่าง ๆ ได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 14 แสดงปัจจัยดึงดูดที่ทำให้ผู้อาศัยตัดสินใจเข้าไปตั้งบ้านเรือนในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

แหล่งที่ตั้งชุมชน	ค่าเช่าบ้านและค่าเช่าที่ดินราคาถูก		ใกล้แหล่งงาน		การชักจูงจากญาติมิตร		เป็นพื้นที่สาธารณะที่ว่างเปล่า		อื่น ๆ		รวม	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1. ชุมชนข้างโรงเรียนคณากร	21	9.4	16	7.1	12	5.4	-	-	2	0.9	51	22.8
2. ชุมชนคุ้มผาสุข	8	3.6	13	5.8	4	1.8	12	5.4	10	4.5	47	20.9
3. ชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม	13	5.8	14	6.3	9	4.0	-	-	4	1.8	40	17.9
4. ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	10	4.5	8	3.6	7	3.1	1	0.4	9	4.0	35	15.6
5. ชุมชนคุ้มหนองเต่าเหล็ก	16	7.1	5	2.2	3	1.3	5	2.2	-	-	29	12.9
6. ชุมชนคุ้มสนามม้าเก่า	10	4.5	3	1.3	-	-	-	-	1	0.4	14	6.3
7. ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล	-	-	8	3.6	-	-	-	-	-	-	8	3.6
รวม	78	34.9	67	29.9	35	15.6	18	8.0	26	11.6	224	100

จากตาราง 14 สามารถวิเคราะห์ถึงปัจจัยดึงดูดที่ทำให้ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ตัดสินใจอพยพเข้าไปตั้งบ้านเรือนในชุมชนแต่ละแห่งดังนี้

1. ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์

ผู้อาศัยที่ตัดสินใจเข้าไปอาศัยอยู่ในชุมชนแออัด เพราะปัจจัยดึงดูดเกี่ยวกับบ้านเช่าและค่าเช่าที่ดินราคาถูกมีเป็นจำนวนมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 9.4 รองลงมา ได้แก่ ปัจจัยดึงดูดทางด้านใกล้แหล่งงาน, การชักจูงจากญาติมิตรและอื่น ๆ คิดเป็นร้อยละ 7.1, 5.4, และ 0.9 ตามลำดับผลที่เป็นเช่นนี้เพราะบ้านเรือนของผู้อาศัยส่วนใหญ่เป็นของเอกชนที่มีสภาพเก่าคร่ำคร่าความทรุดโทรมพบเห็นอยู่ทั่วไป ซึ่งสภาพเช่นนี้ระดับราคาค่าเช่าบ้านและค่าเช่าที่ดินจึงมีความเหมาะสมกับผู้มีรายได้น้อยที่อาศัยอยู่ในปัจจุบันเหตุผลที่ทำให้ผู้อาศัยอพยพเข้ามาอาศัยอยู่จึงขึ้นอยู่กับราคาค่าเช่าบ้านและที่ดินราคาถูกสำคัญกว่าเหตุผลอื่น ๆ ดังกล่าวมาและพื้นที่ของชุมชนแห่งนี้เอกชนได้ครอบครองทั้งหมดเพราะเป็นย่านที่อยู่อาศัยหนาแน่น อีกพื้นที่หนึ่งของเมืองอุดรธานีจึงไม่ปรากฏมีผู้ตอบในส่วนของปัจจัยดึงดูดเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะว่างเปล่า

2. ชุมชนคุ้มผาสุข

มีผู้อาศัยตัดสินใจเข้าไปอาศัยอยู่ในชุมชนคุ้มผาสุขเพราะปัจจัยดึงดูดเกี่ยวกับการอยู่ใกล้แหล่งงานมีเป็นจำนวนมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 5.8 รองลงมาได้แก่ ปัจจัยดึงดูดเกี่ยวกับเป็นพื้นที่สาธารณะที่ว่างเปล่า อื่น ๆ บ้านเช่า และค่าเช่าที่ดินราคาถูก และการชักจูงจากญาติมิตร คิดเป็นร้อยละ 5.4, 4.5, 3.6 และ 1.8 ตามลำดับ ผลที่เป็นเช่นนี้เพราะชุมชนคุ้มผาสุขมีที่ตั้งอยู่ไม่ห่างจากแหล่งงานมากนักและมีเส้นทางคมนาคม ที่มีความสะดวกสูง ดังนั้น การตัดสินใจเข้าไปอาศัยอยู่ของผู้อาศัยจึงขึ้นอยู่กับการอยู่ใกล้แหล่งงานเป็นสำคัญและปัจจัยที่มีความสำคัญใกล้เคียงกัน คือ เป็นพื้นที่สาธารณะที่ว่างเปล่าซึ่งเดิมเป็นที่ดินของกรมทางหลวงที่ปล่อยให้รกร้างดังนั้นผู้อพยพเข้ามาอยู่ใหม่จึงเลือกเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่เพราะไม่ต้องเสียค่าตอบแทนแต่อย่างใด ดังนั้น จึงมีผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ตัดสินใจอพยพเข้ามาเพราะประเด็นการเป็นพื้นที่สาธารณะที่ว่างเปล่าเป็นสำคัญ

3. ชุมชนคุ้มวัดไพธิวราราม มีผู้อาศัยตัดสินใจเข้าไปอาศัยอยู่ในเขตชุมชนคุ้มวัดไพธิ์เพราะปัจจัยดึงดูดเกี่ยวกับการอยู่ใกล้แหล่งงาน มีจำนวนมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 6.3 รองลงมาได้แก่ ปัจจัยเกี่ยวกับบ้านเช่า และค่าเช่าที่ดินราคาถูก การชักจูงจากญาติมิตร และ อื่น ๆ คิดเป็นร้อยละ 5.8, 4.0 และ 1.8 ตามลำดับ ผลที่ทำให้มีผู้อาศัยตัดสินใจเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในชุมชนคุ้มวัดไพธิวรารามเพราะปัจจัยดึงดูดเกี่ยวกับการอยู่ใกล้แหล่งงานมากที่สุด อาจจะเป็น

เพราะชุมชนแห่งนี้มีตำแหน่งที่ตั้งอยู่ใกล้ถนนไพศรีซึ่งเป็นถนนสายหลักขณะเดียวกันก็เป็นเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของชุมชนเมืองอุดรธานี โดยมีระยะห่างจากถนนไพศรี 0.1 กิโลเมตร ดังนั้น ความจำเป็นทางด้านเศรษฐกิจจึงทำให้ผู้อาศัยมุ่งเข้ามาตั้งบ้านเรือนในชุมชนแห่งนี้เพราะเป็นผลดีที่สะดวกต่อการเดินไปทำงานและเป็นชุมชนที่เจ้าของบ้านและที่ดินเก็บค่าเช่าในราคาถูก

4. ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว มีผู้อาศัยตัดสินใจเข้าไปอาศัยอยู่ในเขตชุมชนคุ้มสร้างแก้ว เพราะปัจจัยดึงดูดเกี่ยวกับบ้านเช่าและค่าเช่าที่ดินราคาถูก มีเป็นจำนวนมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 4.5 รองลงมา ได้แก่ ปัจจัยดึงดูดด้านอื่น ๆ การอยู่ใกล้แหล่งงาน การชักจูงจากญาติมิตรและเป็นพื้นที่สาธารณะที่ว่างเปล่า คิดเป็นร้อยละ 4.0, 3.6, 3.1 และ 0.4 ตามลำดับ ผลที่เป็นเช่นนี้เพราะบริเวณชุมชนคุ้มสร้างแก้ว มีบ้านเช่า และที่ดินให้เช่าของเอกชนอยู่เป็นจำนวนมาก โดยมีที่ตั้งอยู่ในที่อับอยู่ด้านหลังของบ้านผู้มีฐานะดี ซึ่งการเข้าถึงไม่สะดวก จึงทำให้ ค่าเช่ามีราคาตกต่ำไม่เหมาะสมกับผู้มีฐานะดี ดังนั้น ผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับต่ำ จึงอพยพเข้าไปอยู่เป็นจำนวนมากจนเกิดเป็นชุมชนที่มีสภาพแออัดขึ้น ปัจจัยดึงดูดที่มีความสำคัญรองลงมา คือ ปัจจัยอื่น ๆ นั้น ผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ที่ตอบคำถามส่วนใหญ่เป็นผู้บุกรุกเข้าไปในที่ของการรถไฟโดยสังเกตเห็นผู้อาศัยส่วนหนึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ข้างทางรถไฟเป็นจำนวนมาก

5. ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก ผู้อาศัยตัดสินใจเข้าไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก เพราะปัจจัยดึงดูดเกี่ยวกับบ้านเช่าและค่าเช่าที่ดินราคาถูกมีเป็นจำนวนมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 7.1 รองลงมาได้แก่ ปัจจัยดึงดูดเกี่ยวกับการอยู่ใกล้แหล่งงานและเป็นพื้นที่สาธารณะว่างเปล่า คิดเป็นร้อยละ 2.2 เท่ากัน ในขณะที่ปัจจัยดึงดูดเกี่ยวกับการชักจูงจากญาติมิตร มีเป็นจำนวนน้อยที่สุดคิดเป็นร้อยละ 1.3 ผลที่เป็นเช่นนี้น่าจะเป็นสาเหตุมาจากชุมชนแออัดแห่งนี้มีที่ตั้งอยู่รอบ ๆ หนองน้ำสาธารณะพื้นที่รอบหนองน้ำจะมีที่ว่างซึ่งไม่มีเจ้าของดูแลทำให้ผู้มีรายได้จำนวนมากอพยพเข้าไปตั้งบ้านเรือนโดยไม่ต้องเสียค่าตอบแทน เมื่อข่าวสารแพร่กระจายออกไปจึงเป็นสิ่งดึงดูดให้มีผู้อพยพเข้ามาสู่ชุมชนแห่งนี้มากขึ้น

6. ชุมชนคุ้มสนามม้าเก่า ผู้อาศัยตัดสินใจเข้าไปอาศัยอยู่ในเขตชุมชนคุ้มสนามม้าเก่า เพราะปัจจัยดึงดูดเกี่ยวกับบ้านเช่าและค่าเช่าที่ดินราคาถูกมีเป็นจำนวนมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 4.5 รองลงมา ได้แก่ ปัจจัยดึงดูดเกี่ยวกับการอยู่ใกล้แหล่งงานและปัจจัยด้านอื่น ๆ

คิดเป็นร้อยละ 1.3 และ 0.4 ตามลำดับ ขณะที่ปัจจัยดึงดูดเกี่ยวกับการชักจูงจากญาติมิตรและปัจจัยการเป็นพื้นที่สาธารณะว่างเปล่าไม่มีผลต่อการอพยพเข้ามาในชุมชนเออัด ผลที่เป็นเช่นนี้อาจจะเนื่องมาจากสาเหตุที่ชุมชนแห่งนี้เป็นพื้นที่ของเอกชน ซึ่งเจ้าของปล่อยปละละเลยการอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนของผู้อาศัยเป็นลักษณะของการบุกรุกซึ่งไม่ต้องจ่ายค่าตอบแทนให้แก่เจ้าของที่ดิน ดังนั้น ผู้มีรายได้น้อยจึงอพยพเข้ามาในชุมชนเป็นจำนวนมากขึ้นแม้ว่าจะไม่มีความมั่นคงในการอาศัยก็ตาม

7. ชุมชนคุ้มหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล มีผู้อาศัยจำนวนทั้งหมดที่ตอบแทนสัมภาษณ์คิดเป็นร้อยละ 3.6 ตัดสินใจเข้าไปอาศัยอยู่ในเขตชุมชนคุ้มหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูลเพราะปัจจัยดึงดูดเกี่ยวกับการอยู่ใกล้แหล่งงาน ผลที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะชุมชนคุ้มหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูลมีที่ตั้งอยู่ใกล้ชิดกับถนนสายหลัก คือ ถนนศรีสุขซึ่งเป็นเขตที่มีการกระจายตัวของศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก ออกมาเป็นแถบตามสองข้างถนน โดยชุมชนอยู่ห่างจากแหล่งงานแห่งนี้เพียง 0.4 กิโลเมตร และผู้อาศัยอยู่ในชุมชนแห่งนี้สามารถเดินทางไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ของเมืองได้สะดวกโดยอาศัยถนนศรีชมชื่นเป็นทางผ่าน

จากปัจจัยดึงดูดที่ทำให้ผู้อาศัยอพยพเข้าไปอยู่ในชุมชนเออัดในเมืองอุดรธานีในแต่ละชุมชนดังกล่าวมา สามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

สาเหตุที่เป็นปัจจัยดึงดูดให้ผู้อาศัยในชุมชนเออัดในเมืองอุดรธานี ตัดสินใจเข้าไปตั้งบ้านเรือนในบริเวณชุมชนต่าง ๆ ที่สำคัญที่สุด คือ เหตุผลเกี่ยวกับบ้านเช่าและค่าเช่าที่ดินราคาถูกคิดเป็นร้อยละ 34.9 รองลงมา คือ ปัจจัยเกี่ยวกับการอยู่ใกล้แหล่งงาน คิดเป็นร้อยละ 29.9 ปัจจัยเกี่ยวกับการชักจูงจากญาติมิตร คิดเป็นร้อยละ 15.6 ปัจจัยในด้านอื่น ๆ คิดเป็นร้อยละ 11.6 และปัจจัยที่มีความสำคัญน้อยที่สุด คือ ปัจจัยเกี่ยวกับเป็นที่สาธารณะที่ว่างเปล่าคิดเป็นร้อยละ 8.0

เพื่อเป็นการทดสอบว่า ปัจจัยแต่ละอย่างที่ผู้อาศัยตัดสินใจเข้ามาอาศัยมีความแตกต่างกันมากน้อยเพียงใด ผู้ศึกษาจึงนำไปหาค่าไค - สแควร์ ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 15 การแจกแจงปัจจัยดึงดูดที่ทำให้ผู้อาศัยในชุมชนแออัดตัดสินใจเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

แหล่งที่ตั้งชุมชน	ค่าเช่าบ้านและค่าเช่าที่ดินราคาถูก		ใกล้แหล่งงาน		การชักจูงจากญาติมิตร		เป็นพื้นที่สาธารณะที่ว่างเปล่า		อื่น ๆ		รวม
	O	E	O	E	O	E	O	E	O	E	
1. ชุมชนข้างโรงเรียนคณากรณ์	21	17.7	16	15.2	12	7.9	0	4.0	2	5.9	51
2. ชุมชนคุ้มผาสุข	8	16.3	13	14.1	4	7.3	12	4.0	10	5.4	47
3. ชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม	13	13.9	14	11.9	9	6.2	0	3.2	4	4.6	40
4. ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	10	12.1	8	10.4	7	5.4	1	2.8	9	4.0	35
5. ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	16	10.0	5	8.6	3	4.5	5	2.3	0	3.3	29
6. ชุมชนคุ้มสนามม้าเก่า	10	4.8	3	4.1	0	2.1	0	1.1	1	1.6	14
7. ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล	0	2.7	8	2.3	0	1.2	0	0.6	0	0.6	8
รวม	78		67		35		18		26		224

ค่า ไค - สแควร์ (χ^2) = 44.47

นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

ค่า df = (R - 2) (C - 1) = 6 x 4 = 24

ซึ่งค่าวิกฤตจากตาราง = 36.42

ผลจากการทดสอบความแตกต่างเกี่ยวกับปัจจัยดึงดูดที่ทำให้ผู้อาศัยตัดสินใจเข้าไปอาศัยอยู่ในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี พบว่า ค่าไค - สแควร์ ที่คำนวณได้มีค่า 44.47 มากกว่าค่าวิกฤตที่ตารางระดับนัยสำคัญ 0.05 คือ 36.42 แสดงว่ามีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติของปัจจัยดึงดูดในแต่ละประเภทที่ระดับ 0.05 ซึ่งหมายความว่า ผู้ที่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีมีการเลือกแหล่งที่ตั้งบ้านเรือนโดยพิจารณา จากการตัดสินใจในปัจจัยดึงดูดแตกต่างกันออกไปในแต่ละชุมชน

จากผลการศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยดึงดูดที่ทำให้มีผู้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนแออัดในเมืองอดรธานีดังกล่าวมา สามารถสรุปได้ว่าผู้อาศัยในชุมชนแออัดตัดสินใจอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี มีปัจจัยดึงดูดที่แตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน แต่ส่วนมากจะตัดสินใจอพยพเข้ามาเพราะปัจจัยดึงดูดเกี่ยวกับค่าเช่าบ้านและค่าเช่าที่ดินราคาถูก ซึ่งเป็นเหตุผลทางเศรษฐกิจอย่างหนึ่งเพราะค่าเช่าบ้าน และค่าเช่าที่ดินราคาถูกจะทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยลงไปด้วย ผลการศึกษาดังกล่าวมา จึงสอดคล้องกับสมมติฐานที่ตั้งไว้ คือ สมมติฐานข้อ 5 ซึ่งกล่าวว่า "เหตุผลทางเศรษฐกิจ น่าจะเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้เกิดชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี"

<u>สถานภาพของผู้อาศัยและที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี</u>

1. <u>สถานภาพของผู้อาศัย</u>

1.1 สถานภาพทางเพศของหัวหน้าครอบครัว

จากการศึกษาสถานภาพทางเพศของผู้อาศัยในชุมชนแออัดสามารถแสดงได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 16 แสดงเพศของหัวหน้าครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

แหล่งที่ตั้งชุมชน	เพศชาย		เพศหญิง		รวม
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	
1. ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์	32	62.7	19	37.2	51
2. ชุมชนคุ้มผาสุข	28	59.6	19	40.4	47
3. ชุมชนคุ้มวัดไพธิวราราม	17	42.5	23	57.5	40
4. ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	20	57.1	15	42.9	35
5. ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	25	86.2	4	13.8	29
6. ชุมชนคุ้มหลังสนามม้าเก่า	10	71.4	4	28.6	14
7. ชุมชนคุ้มหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล	6	75.0	2	25.0	8
รวม	138	61.6	86	38.4	224

จากตาราง 16 พบว่า หัวหน้าครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัดทุกแห่ง มีทั้งเพศชาย และเพศหญิง แต่ส่วนใหญ่จะเป็นเพศชาย คิดเป็นร้อยละ 61.6 ในขณะที่เพศหญิงมีเพียง ร้อยละ 38.4

เมื่อพิจารณาแต่ละชุมชน พบว่า ชุมชนคุ้มวัดไพธิวราราม มีหัวหน้าครอบครัวที่เป็นเพศหญิงมากกว่าชาย และมากกว่าชุมชนอื่น ๆ โดยเฉลี่ยคิดเป็นร้อยละ 57.5 ในขณะที่ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็กมีหัวหน้าครอบครัวที่เป็นเพศหญิงน้อยที่สุด คิดเป็นร้อยละ 13.8

สถานภาพทางเพศเป็นตัวกำหนดทางเศรษฐกิจของครอบครัวอีกประการหนึ่ง ทั้งนี้เพราะว่าสังคมไทยยังยอมรับว่าเพศชายเป็นเพศที่เหมาะสมสำหรับการเป็นหัวหน้าครอบครัวมากกว่าเพศหญิง และเพศชายมีคุณสมบัติที่ได้เปรียบหลายประการ เป็นต้นว่า มีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรงกว่า เพศชายชอบทำงานที่ใช้กำลังมากกว่าส่วนมากเป็นงานนอกบ้าน ดังนั้นงานบ้านทุกชนิดจึงเป็นภาระของเพศหญิงมีหน้าที่คอยดูแล เมื่อเป็นเช่นนี้เพศชายจึงเป็นเพศที่สามารถสร้างรายได้มากกว่าเพศหญิง สำหรับหัวหน้าครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัด ที่เป็นเพศชายและมีเป็นจำนวนมากกว่าเพศหญิงนั้น ถึงแม้ว่าจะเป็นผู้ที่ทำงานหาเลี้ยงครอบครัวมากกว่าคนอื่นภายในครอบครัวแต่อาชีพเป็นประเภทที่ทำรายได้ต่ำ และต้องรับภาระเลี้ยงดูสมาชิกคนอื่นจึงทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว ยังคงต่ำอยู่ เพราะรายได้ไม่สมดุลกับรายจ่าย กล่าวคือ รายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย

ด้วยเหตุที่หัวหน้าครอบครัวบางส่วนในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีเป็นเพศหญิง จึงชี้ให้เห็นว่าฐานะทางเศรษฐกิจของผู้อาศัยเหล่านั้น จะอยู่ในระดับต่ำเพราะปัญหาเนื่องมาจากข้อจำกัดในการประกอบอาชีพของหัวหน้าครอบครัวที่เป็นเพศหญิง จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์หัวหน้าครอบครัวที่เป็นเพศหญิง พบว่า มีสถานภาพการสมรสที่หย่าร้างกันหรือบางรายสามีเสียชีวิต และยังพบว่าบางกลุ่มมีสามีแต่สามีต้องไปทำงานในท้องที่ห่างไกลไม่กลับบ้านเป็นระยะเวลานาน ซึ่งหัวหน้าครอบครัวที่เป็นเพศหญิงเหล่านี้ จะไม่มีงานทำเป็นงานหลักนอกจากงานบ้าน และรอรับการเลี้ยงดูจากสามี

1.2 สถานภาพทางอายุของหัวหน้าครอบครัว

ในการวิเคราะห์อายุของหัวหน้าครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัด ผู้ศึกษาได้แบ่งช่วงอายุออกเป็น 5 ช่วง ได้แก่ ช่วงอายุตั้งแต่ 20 - 25 ปี 26 - 30 ปี 31 - 35 ปี 36 - 40 ปี 41 ปีขึ้นไป ซึ่งแสดงการวิเคราะห์ได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 17 แสดงสถานภาพของอายุของหัวหน้าครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

แหล่งที่ตั้งชุมชน	อายุ 20 - 25 ปี	อายุ 26 - 30 ปี	อายุ 31 - 35 ปี	อายุ 36 - 40 ปี	อายุ 41 ปีขึ้นไป
ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์	5	3	6	6	31
ชุมชนคุ้มผาสุข	3	4	5	7	27
ชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม	6	3	3	3	25
ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	2	6	1	5	22
ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	2	1	6	3	17
ชุมชนหลังสนามม้าเก่า	-	1	1	1	11
ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล	2	-	-	3	3
รวม	20	18	22	28	136
ร้อยละ	8.9	8.0	9.9	12.5	60.9

จากตาราง 17 พบว่า หัวหน้าครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีมีอายุในช่วงตั้งแต่ 20 - 41 ปีขึ้นไป ช่วงอายุที่มีเป็นจำนวนมากที่สุด คือ ช่วงตั้งแต่ 41 ปีขึ้นไป โดยมีกลุ่มตัวอย่างจำนวน 136 คน คิดเป็นร้อยละ 60.7 และมีความแตกต่างจากช่วงอายุอื่น ๆ

อยู่มาก ได้แก่ ช่วงอายุ 36 - 40 ปี คิดเป็นร้อยละ 12.5, ช่วงอายุ 31 - 35 ปี คิดเป็นร้อยละ 9.9, ช่วงอายุ 20 - 25 ปี คิดเป็นร้อยละ 8.9 และช่วงอายุที่มีจำนวนน้อยที่สุดคือ 26 - 30 ปี คิดเป็นร้อยละ 8.0

เมื่อพิจารณาถึงช่วงอายุของหัวหน้าครอบครัวในแต่ละชุมชนจะพบว่ามีความสอดคล้องกันอยู่ทุกชุมชน เพราะว่า ช่วงอายุที่มีเป็นจำนวนมากที่สุด จะอยู่ในวัยกลางคน คือ ช่วงตั้งแต่ 41 ปีขึ้นไป เป็นที่น่าสังเกตว่า หัวหน้าครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัด มีช่วงอายุอยู่ในเกณฑ์สูง น่าจะมีผลให้ระดับการศึกษา อยู่ในเกณฑ์ต่ำ เพราะในสมัยก่อนการศึกษาภาคบังคับของไทย ไม่ได้ขยายสูงขึ้น เหมือนปัจจุบันนี้ ดังนั้นการวิเคราะห์ถึงระดับการศึกษาของผู้อาศัยที่เป็นหัวหน้าครอบครัว จึงมีความสำคัญไม่น้อย

1.3 สถานภาพทางการศึกษาของหัวหน้าครอบครัว

ในการวิเคราะห์ผู้ศึกษาได้แบ่งการศึกษาของหัวหน้าครอบครัวออกเป็น 7 ประเภทดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 18 แสดงสถานภาพทางคุณวุฒิทางการศึกษาของหัวหน้าครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

แหล่งที่ตั้งชุมชน	ป.4	ป.7	ม.ศ.3	ม.ศ.5	อนุปริญญา	ปริญญาตรี	อื่น ๆ
ชุมชนข้างโรงเรียน							
คุณากรณ์	35	4	1	3	1	-	7
ชุมชนคุ้มผาสุข	32	1	2	2	-	-	10
ชุมชนคุ้มวัดไพธิวราราม	25	2	2	3	-	-	8
ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	28	2	2	2	-	-	1
ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	20	6	1	1	-	-	1
ชุมชนหลังสนามม้าเก่า	8	-	-	-	1	-	5
ชุมชนหลังโรงเรียน							
อุดรพิทยานุกูล	4	1	2	1	-	-	-
รวม	152	16	10	12	2	-	32
ร้อยละ	67.9	7.1	4.5	5.4	0.9	-	14.2

จากตาราง 18 พบว่า หัวหน้าครอบครัวของผู้อาศัยในชมชนแออัดมีระดับการศึกษาตั้งแต่ชั้น ป.4 ถึงชั้นอนุปริญญารวมถึงข้ออื่น ๆ ด้วย จะเห็นว่าระดับการศึกษาของหัวหน้าครอบครัวส่วนใหญ่ของผู้ถูกสัมภาษณ์ อยู่ในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 คิดเป็นร้อยละ 67.9 ระดับการศึกษาที่มีมากเป็นอันดับที่สอง คือ ข้ออื่น ๆ พบจำนวน 32 ราย คิดเป็นร้อยละ 14.2 จากการสัมภาษณ์กลุ่มที่มีการศึกษาอยู่ในข้อนี้ ตอบว่า มีการศึกษาแต่ไม่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4

และไม่ได้เข้าโรงเรียนระดับการศึกษาที่รองลงไปคือ ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 คิดเป็นร้อยละ 7.1 ระดับชั้น ม.ศ. 5 คิดเป็นร้อยละ 5.4 ระดับชั้น ม.ศ.3 คิดเป็นร้อยละ 4.5 และระดับอนุปริญญามีจำนวนน้อยที่สุดคิดเป็นร้อยละ 0.9 ระดับการศึกษาที่ปรากฏเลยจากกลุ่มตัวอย่าง คือ ระดับปริญญาตรี

จะเห็นว่าระดับการศึกษาของหัวหน้าครอบครัวแต่ละชุมชนมีความคล้ายคลึงกัน คือ หัวหน้าครอบครัวส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาต่ำคล้ายกัน และการศึกษาระดับสูงก็พบน้อยมากเช่นกัน หรือการศึกษาระดับปริญญาตรีก็ไม่ปรากฏในชุมชนใด ปรากฏการณ์เช่นนี้จะมีผลต่อการประกอบอาชีพของบุคคลเหล่านั้น ดังนั้นการประกอบอาชีพจึงมีความสำคัญและควรจะทำการวิเคราะห์ขั้นต่อไป

1.4 สถานภาพการประกอบอาชีพของหัวหน้าครอบครัวที่อาศัยอยู่ในชุมชน

สถานภาพการประกอบอาชีพของหัวหน้าครบอครัวผู้อาศัยในชุมชนเออัดสามารถวิเคราะห์ได้ดังต่อไปนี้

ตาราง 19 แสดงสถานภาพการประกอบอาชีพของหัวหน้าครอบครัว

แหล่งที่ตั้งชุมชน	ค้าขาย	รับจ้าง	บริการ	รับราชการ	อื่น ๆ
ชุมชนข้างโรงเรียน					
คุณากรณ์	7	36	1	-	7
ชุมชนคุ้มผาสุข	8	24	2	-	13
ชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม	5	19	-	-	16
ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	1	20	2	1	11
ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	-	22	1	-	6
ชุมชนหลังสนามม้าเก่า	1	10	-	-	3
ชุมชนหลังโรงเรียน					
อุดรพิทยานุกูล	4	1	2	1	-
รวม	26	132	8	2	56
ร้อยละ	11.6	58.6	3.6	0.9	25.0

จากตาราง 19 พบว่า สถานภาพการประกอบอาชีพของหัวหน้าครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนเออัดมี 5 ประเภท คือ อาชีพรับจ้างมีมากกว่าครึ่งหนึ่ง คิดเป็นร้อยละ 58.9 ในขณะที่การประกอบอาชีพรับราชการมีน้อยที่สุด คือ จำนวน 2 ราย คิดเป็นร้อยละ 0.9 เท่านั้น นอกจากนั้นประกอบอาชีพอื่น ๆ ร้อยละ 25.0 ประกอบอาชีพค้าขายร้อยละ 26 อาชีพบริการร้อยละ 3.6 จะเห็นว่าในแต่ละชุมชนมีความคล้ายคลึงกันในการประกอบอาชีพ คือ ทุกชุมชนมีผู้ประกอบอาชีพรับจ้างมากที่สุดเหมือนกัน ในขณะที่อาชีพรับราชการไม่ปรากฏในชุมชนโดยส่วนมาก

ยกเว้น ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว และชุมชนหลังโรงเรียอุดรพิทยานุกูล มีเพียงชุมชนร้อยละ 1 ราย เท่านั้น นอกจากนี้การประกอบอาชีพอื่น ๆ ที่ระบุไว้ในแบบสัมภาษณ์ก็พบว่า มีจำนวน 1 ใน 4 ของผู้อาศัยในชุมชนและส่วนใหญ่เป็นอาชีพที่ทำรายได้จำนวนน้อยมากหรือบางรายไม่มีการประกอบอาชีพเพียงแต่ทำงานบ้านหรือเผ้าบ้าน เช่น แม่บ้านและคนสูงอายุในครอบครัว ดังนั้นการประกอบอาชีพจึงสัมพันธ์กับรายได้ เช่น การประกอบอาชีพที่ใช้ความเชี่ยวชาญ หรือทักษะขั้นสูงก็ทำให้รายได้สูงตามไปด้วยในทางตรงกันข้าม การประกอบอาชีพที่ใช้แรงงานเดียวก็ทำให้รายได้ต่ำ ซึ่งตัวแปรเกี่ยวกับรายได้มีผลต่อสถานภาพของผู้อาศัยไม่น้อย ดังการวิเคราะห์ในข้อต่อไป

1.5 รายได้ของครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัด

ในการวิเคราะห์ของผู้อาศัยในชุมชนแออัด ข้อมูลที่ได้เป็นการประมาณรายได้ของครอบครัวต่อเดือน โดยผู้ศึกษาได้แบ่งระดับของรายได้ออกเป็น 5 ระดับ ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 20 แสดงรายได้ของครอบครัวต่อเดือนของผู้อาศัยในชุมชนแออัด

แหล่งที่ตั้งชุมชน	น้อยกว่า 1500 บาท	1501-2500 บาท	2501-3500 บาท	3501-4500 บาท	4501 บาทขึ้นไป
ชุมชนข้างโรงเรียน					
คุณากรณ์	16	18	11	5	1
ชุมชนคุ้มผาสุข	11	14	15	7	-
ชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม	6	13	11	3	7
ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	5	6	13	5	6
ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	7	15	4	2	1
ชุมชนหลังสนามม้าเก่า	9	5	-	-	-
ชุมชนหลังโรงเรียน					
อุดรพิทยานุกูล	-	-	1	5	2
รวม	54	71	55	27	17
ร้อยละ	24.1	31.7	24.6	12.0	7.6

จากตาราง 20 พบว่า ระดับรายได้ของครอบครัวต่อเดือนของผู้อาศัยในชุมชนแออัด มีความแตกต่างกันไปแต่ละชุมชน คือ มีรายได้ตั้งแต่ระดับน้อยกว่า 1,500 บาท ถึง รายได้ 4,501 บาทขึ้นไป โดยผู้มีรายได้ระดับ 1,501 - 2,500 บาท มีเป็นจำนวนมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 31.7 ผู้มีรายได้ระดับน้อยกว่า 1,500 บาท และระดับ 1,501 - 3,500 บาท มีความแตกต่างกันน้อยมาก คิดเป็นร้อยละ 24.6 และ 24.1 ตามลำดับ ระดับรายได้ของ

ครอบครัวที่มีจำนวนน้อย คือ 3,501 - 4,500 บาท คิดเป็นร้อยละ 12.0 และจำนวนน้อยที่สุด คือ 4,501 บาทขึ้นไป คิดเป็นร้อยละ 7.6

เมื่อเปรียบเทียบ ระดับรายได้ของแต่ละชุมชนจะเห็นว่ามีความแตกต่างกัน คือ ระดับรายได้ที่มีจำนวนผู้ตอบมากที่สุด ของชุมชนหนึ่งไม่ใช่ระดับรายได้ที่มีผู้ตอบมากที่สุดของอีกชุมชนหนึ่ง เช่น ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์ ระดับรายได้ที่มีผู้ตอบมากที่สุด คือ 1,501 - 2,500 บาท ขณะที่ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล มีผู้ตอบมากที่สุด คือ 3,501 - 4,500 บาท

ลักษณะของความแตกต่างเช่นนี้ น่าจะเป็นผลมาจาก ระดับค่าใช้จ่ายของการเข้ามาอาศัยอยู่ในแต่ละชุมชนแตกต่างกัน เพราะมีความแตกต่างในด้านราคาค่าเช่าบ้าน ค่าเช่าที่ดิน ความใกล้ - ไกล จากแหล่งงาน ความสะดวกในการเข้า - ออกจากพื้นที่ เพื่อเป็นการทดสอบข้อแตกต่างในเรื่องดังกล่าว ผู้ศึกษาจึงนำข้อมูลเกี่ยวกับระดับของรายได้ มาทดสอบความแตกต่างด้วยค่า ไค - สแควร์ (Chi - Square) ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 21 แสดงความแตกต่างของรายได้ของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

แหล่งที่ตั้งชุมชน	น้อยกว่า 1,500 บาท		1,501 - 2,500		2,501 - 3,500		3,501 - 4,500		4,501 ขึ้นไป		รวม
	O	E	O	E	O	E	O	E	O	E	
1. ชุมชนข้างโรงเรียนเกษตรกรณ์	16	12.3	18	16.2	11	12.5	5	6.1	1	3.9	51
2. ชุมชนค้มผาสุข	11	11.3	14	14.9	15	11.5	7	5.7	-	3.6	47
3. ชุมชนค้มวัดโพธิวราราม	6	9.6	13	12.7	11	9.8	3	4.9	7	3.0	40
4. ชุมชนค้มสร้างแก้ว	5	8.4	6	11.1	13	8.6	5	4.2	6	2.7	35
5. ชุมชนค้มหนองเต่าเหล็ก	7	7.0	15	9.2	4	7.1	2	3.5	1	2.2	29
6. ชุมชนค้มสนามม้าเก่า	9	3.4	5	4.4	-	3.4	-	1.7	-	1.1	14
7. ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล	-	1.9	-	2.5	1	2.0	5	1.0	2	0.6	8
รวม	54		71		54		27		17		224

ค่า ไค - สแควร์ (χ^2) = 36.42

ในขณะที่นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

ค่า df = (R - 2) (C - 1) = 6 x 4 = 24

ซึ่งค่าวิกฤตจากตาราง = 27.63

จากตาราง 21 เป็นการทดสอบนัยสำคัญที่ระดับ 0.05 จากการเปิดตาราง ไค - สแควร์ พบว่า ในกรณีที่ df = 24 ค่า ไค - สแควร์ (χ^2) ควรมีค่าอย่างน้อย = 36.42 แต่เมื่อค่าที่คำนวณได้คือ 27.63 ซึ่งมีค่าต่ำกว่าค่าจากตาราง แสดงว่ารายได้ของผู้อาศัยในชุมชนเออัด ไม่แตกต่างกัน กล่าวคือ เรามีโอกาสพบครอบครัวที่มีรายได้ที่ระดับน้อยกว่า 1,500 บาท ถึง 4,501 บาทขึ้นไป ในจำนวนที่ไม่แตกต่างกันนักในแต่ละชุมชน

1.6 สถานภาพทางด้านจำนวนสมาชิกของครอบครัว

ในการวิเคราะห์ผู้ศึกษาแบ่งกลุ่มขนาดของครอบครัวออกเป็น 3 กลุ่ม คือ ครอบครัวขนาดเล็ก มีจำนวนสมาชิกไม่เกิน 3 คน ครอบครัวขนาดกลางมีจำนวนสมาชิก 4 - 5 คน และครอบครัวขนาดใหญ่ มีสมาชิก 6 คนขึ้นไป สามารถวิเคราะห์ได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 22 แสดงขนาดของครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

แหล่งที่ตั้งชุมชน	ครอบครัวขนาดเล็ก สมาชิกไม่เกิน 3 คน	ครอบครัวขนาดกลาง สมาชิก 4 - 5 คน	ครอบครัวขนาดใหญ่ สมาชิก 6 คนขึ้นไป
ชุมชนข้างโรงเรียน			
คุณากรณ์	25	19	7
ชุมชนคุ้มผาสุข	17	22	8
ชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม	8	10	22
ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	8	20	7
ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	8	16	5
ชุมชนหลังสนามม้าเก่า	1	7	6
ชุมชนหลังโรงเรียน			
อุดรพิทยานุกูล	3	5	-
รวม	70	99	55
ร้อยละ	31.2	44.2	24.6

จากตาราง 22 แสดงสถานภาพของจำนวนสมาชิกในครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี พบว่า ชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีมีขนาดครอบครัวส่วนใหญ่เป็นครอบครัวขนาดกลาง คิดเป็นร้อยละ 45.2 รองลงมาเป็นครอบครัวขนาดเล็ก คิดเป็นร้อยละ 31.2 และครอบครัวขนาดใหญ่ พบเป็นจำนวนน้อยที่สุด คิดเป็นร้อยละ 24.6 แต่อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลในตาราง 22 จะเห็นความแตกต่างขนาดของครอบครัวไม่สูงนัก โดยเฉพาะครอบครัว

ขนาดเล็ก และขนาดกลาง แสดงว่าในสภาพปัจจุบันผู้อาศัยส่วนใหญ่จะมีขนาดครอบครัวในขนาดเล็ก และขนาดกลาง ผลเช่นนี้คงเนื่องมาจากประชาชนส่วนใหญ่นั้นเพิ่งจะเข้ามาอยู่ได้ไม่นานเท่าไร และพบว่า ผู้อาศัยบางส่วนเข้ามาอาศัยอยู่ชั่วคราวเพียงบางฤดูกาล เท่านั้น ผู้ที่อพยพจะเป็นประชากรวัยแรงงาน ซึ่งผิดกับผู้ที่อพยพมาอยู่เป็นเวลานานจะมีเครือญาติที่อาศัยอยู่ด้วยกันหลายชั่วอายุจึงทำให้สมาชิกเพิ่มขึ้นและกลายเป็นครอบครัวขนาดใหญ่ในที่สุด

1.6.1 จำนวนสมาชิกในครอบครัวที่มีงานทำ

เนื่องจากขนาดครอบครัวของผู้อาศัยในชมชนแออัดในเมืองอุดรธานี จะเป็นครอบครัวขนาดกลางและขนาดเล็ก มีจำนวนสมาชิกอยู่ระหว่าง 3 - 5 คน บางครอบครัวที่มีบุตรยังเล็กอยู่สมาชิกในครอบครัวหางานทำไม่ได้หัวหน้าครอบครัวต้องรับภาระเลี้ยงดู สมาชิกในครอบครัว ซึ่งเป็นการแบ่งปันรายได้ที่มีอยู่จำกัดอยู่แล้วให้น้อยลงไปอีกเป็นผลให้ฐานะทางเศรษฐกิจตกต่ำลง แต่บางครอบครัว นอกจากหัวหน้าครอบครัวจะมีงานทำแล้ว ยังมีสมาชิกคนอื่นมีงานหลักทำก็จะช่วยให้ครอบครัวมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการสำรวจจำนวนสมาชิกอื่นที่มีงานทำในแต่ละครอบครัว สามารถแสดงได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 23 แสดงจำนวนสมาชิกคนอื่น ๆ ที่มีงานทำในครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

แหล่งที่ตั้งชุมชน	สมาชิก 1 คน	สมาชิก 2 คน	สมาชิก 3 คน	สมาชิก 4 คน	สมาชิก 5 คน	สมาชิก 5 คน
ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์	19	5	2	1	1	-
ชุมชนคุ้มผาสุข	20	8	-	-	-	-
ชุมชนคุ้มวัดไพธิวราราม	15	11	4	1	-	2
ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	16	5	4	-	-	-
ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	6	2	1	-	-	-
ชุมชนหลังสนามม้าเก่า	1	3	1	-	-	1
ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล	2	1	1	-	-	1
รวม	79	35	13	2	1	3
ร้อยละ	59.4	26.3	9.8	1.5	0.7	2.3

จากตาราง 23 พบว่ามีจำนวนสมาชิกคนอื่น ๆ นอกจากหัวหน้าครอบครัวที่มีงานทำส่วนใหญ่จะมีจำนวน 1 คน คิดเป็นร้อยละ 59.4 รองลงมามีสมาชิก จำนวน 2 คน คิดเป็นร้อยละ 26.3 และต่อมามีสมาชิกจำนวน 3 คน มากกว่า 5 คน จำนวน 4 คน และจำนวน

4 คน คิดเป็นร้อยละ 9.8, 2.3, 1.5 และ 0.7 ตามลำดับ ปรากฏการณ์เช่นนี้ทำให้พิจารณาได้ว่า หัวหน้าครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี จะต้องรับภาระการเลี้ยงดูสมาชิกคนอื่นอยู่มาก ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับขนาดของครอบครัวที่มีขนาดกลางเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น รายได้ที่หามาได้ก็จำต้องใช้จ่ายเพื่อเป็นค่าเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวเสียเป็นส่วนใหญ่ แทนที่จะเหลือไว้เป็นเงินเก็บออมเพื่อลงทุนอย่างอื่นต่อไป ลักษณะเช่นนี้ ยังถือว่าเป็นผู้ที่มีรายได้ต่ำอยู่นั่นเอง

1.6.2 งานหลักของสมาชิกอื่นในครอบครัว

ในการสัมภาษณ์ผู้อาศัยชุมชนแออัด ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานหลักของสมาชิกอื่นในครอบครัว จะเป็นคำถามแบบปลายเปิด ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้รวบรวมและสามารถแบ่งประเภทงานหลักของสมาชิกคนอื่น ๆ ได้ 5 ประเภท คือ งานค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ รับจ้าง รับราชการ และอื่น ๆ ซึ่งสามารถแสดงได้ในตาราง ดังต่อไปนี้

ตาราง 24 แสดงงานหลักของสมาชิกอื่น ๆ ในครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัด

แหล่งที่ตั้งชุมชน	ค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ	รับจ้าง	บริการ	รับราชการ	อื่น ๆ
ชุมชนข้างโรงเรียน					
คุณากรณ์	5	21	-	-	2
ชุมชนคุ้มผาสุข	5	23	1	1	4
ชุมชนคุ้มวัดไพธิวราราม	5	29	1	3	-
ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	2	21	1	-	-
ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	2	8	-	1	-
ชุมชนหลังสนามม้าเก่า	-	6	-	-	-
ชมชนหลังโรงเรียน					
อุดรพิทยานุกูล	3	1	-	-	-
รวม	22	108	3	5	6
ร้อยละ	15.2	75.2	2.1	3.4	4.1

จากตาราง 24 พบว่า สมาชิกคนอื่น ๆ นอกจากหัวหน้าครอบครัวที่มีงานหลักทำประเภทงานรับจ้างมากที่สุด มีจำนวนถึง 109 ราย คิดเป็นร้อยละ 75.2 รองลงมาได้แก่งานค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ 22 ราย คิดเป็นร้อยละ 15.2 ต่อจากนั้นกับพบว่ามีงานอื่น ๆ คิดเป็นร้อยละ 4.1 ซึ่งงานประเภทนี้จากการสัมภาษณ์ทราบว่า สมาชิกที่ทำงานในท้องถิ่นอื่นมีมากที่สุด เช่น ไปทำงานที่กรุงเทพฯ, พัทยา และที่อื่น ๆ นอกจากนี้พบอาชีพรับราชการ และอาชีพบริการ คิดเป็นร้อยละ 3.4 และ 2.1 ตามลำดับ ซึ่งมีจำนวนไม่มากนัก

จากการวิเคราะห์ข้อมูลในตาราง 24 พบว่า ฐานะทางเศรษฐกิจของผู้อาศัยในชุมชนแออัดส่วนมากมีรายได้ต่ำ เพราะงานประเภทรับจ้างเป็นงานที่ทำได้ค่าจ้างน้อย เพียงพอใช้จ่ายเพื่อสิ่งจำเป็นในครอบครัวเท่านั้น การที่สมาชิกส่วนใหญ่ในครอบครัวมีงานประเภทรับจ้างมากที่สุด มีส่วนสัมพันธ์กับระดับการศึกษา และรายได้ของพวกเขาเหล่านั้น ซึ่งส่วนใหญ่มีการศึกษาอยู่ในระดับชั้นประถมศึกษา และมีรายได้ค่อนข้างต่ำดังผลการวิเคราะห์ที่ผ่านมาข้างต้น

จากการศึกษาเกี่ยวกับสถานภาพของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่า หัวหน้าครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัดส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีช่วงอายุอยู่ในวัยกลางคน คือ อายุระหว่าง 41 ปีขึ้นไป มีการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ประกอบอาชีพรับจ้างมีรายได้ไม่แตกต่างกันมากนักในแต่ละชุมชน คือ มีรายได้ระหว่าง 1,500 - 2,500 บาท เป็นส่วนมาก จำนวนสมาชิกในครอบครัวอยู่ระหว่าง 4 - 5 คน โดยสมาชิกที่มีงานทำในครอบครัวมีเพียง 1 คน ซึ่งงานหลัก คือ งานรับจ้างเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นผลการศึกษานี้ จึงสอดคล้องกับสมมติฐานข้อที่ 7 กล่าวว่า "ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีส่วนใหญ่น่าจะประกอบอาชีพรับจ้าง"

2. <u>สถานภาพของที่อยู่อาศัย</u>

ที่อยู่อาศัยของผู้อาศัยในชุมชนแออัด นับว่าเป็นสิ่งหนึ่งที่บ่งบอกถึงฐานะเศรษฐกิจของครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นลักษณะทางกายภาพที่สามารถสังเกตเห็นได้ ลักษณะการมีกรรมสิทธิ์ทั้งในที่ดิน และอาคารบ้านเรือน ซึ่งสังเกตไม่ได้ก็ตาม ในการวิเคราะห์สถานภาพของที่อยู่อาศัยครั้งนี้ผู้ศึกษาแบ่งออกเป็นประเด็นดังต่อไปนี้

2.1 ลักษณะของอาคารบ้านเรือน

ลักษณะของอาคารบ้านเรือน ที่วิเคราะห์ในครั้งนี้ได้ข้อมูลจากการสำรวจซึ่งเป็นการสังเกตพร้อมกับการออกสัมภาษณ์และการออกปฏิบัติงานภาคสนาม ซึ่งสามารถนำมาวิเคราะห์ ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 25 แสดงลักษณะของอาคารบ้านเรือนของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

แหล่งที่ตั้งชุมชน	บ้านไม้ชั้นเดียวไม่ยกใต้ถุน	บ้านไม้ชั้นเดียวใต้ถุนสูง	บ้านไม้สองชั้น	อาคารเรือนแถว ชั้นเดียวใต้ถุนสูง	อื่น ๆ
ชุมชนข้างโรงเรียน คุณากรณ์	-	18	1	32	-
ชุมชนคุ้มผาสุข	1	46	-	-	-
ชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม	2	34	4	-	-
ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	1	28	6	-	-
ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	-	29	-	-	-
ชุมชนหลังสนามม้าเก่า	-	13	-	-	1
ชุมชนหลังโรงเรียน อุดรพิทยานุกูล	-	8	-	-	-
รวม	4	176	11	32	1
ร้อยละ	1.8	78.6	4.9	14.3	0.4

จากตาราง 25 จะเห็นว่าลักษณะอาคารบ้านเรือนของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี จะพบลักษณะแตกต่างกันไป อยู่ 5 ลักษณะ แต่มีลักษณะที่เด่นชัดที่สุด คือ ลักษณะที่เป็นบ้านไม้ชั้นเดียวใต้ถุนสูงพบในกลุ่มตัวอย่าง 176 ราย คิดเป็นร้อยละ 78.6 ลักษณะเป็นอาคารบ้านเรือนแถวชั้นเดียวใต้ถุนสูงพบมากเป็นอันดับสองคิดเป็นร้อยละ 14.3 แต่จะพบเพียงบริเวณเดียวเท่านั้น คือ เฉพาะชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์ นอกนั้นไม่ปรากฏ และลักษณะของบ้านเรือนที่พบบ้างในบางชุมชนยกเว้นชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก, ชุมชนหลังสนามม้าเก่า และชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล คือ ลักษณะบ้านไม้สองชั้น และบ้านไม้ชั้นเดียว ไม่ยกใต้ถุนสูง คิดเป็นร้อยละ 4.9 และ 1.8 ตามลำดับ ลักษณะที่พบน้อยที่สุด คือ ลักษณะอื่น ๆ ปรากฏเพียงชุมชนหลังสนามม้าเก่าเพียงแห่งเดียว คิดเป็นร้อยละ 0.4 ลักษณะดังกล่าว คือ เป็นบ้านคอนกรีตชั้นเดียวไม่ยกใต้ถุน

2.2 การมีสำเนาทะเบียนบ้าน

ในการวิเคราะห์เกี่ยวกับการมีและไม่มีสำเนาทะเบียนบ้าน ทำให้ทราบถึงความมั่นคงของการเข้าไปตั้งบ้านเรือนหรืออาศัยอยู่ของครอบครัวว่าจะอยู่ในบริเวณนั้น ๆ เป็นการชั่วคราวหรือถาวร ในการวิเคราะห์สามารถแสดงได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 26 แสดงการมี และไม่มีสาเนาทะเบียนบ้านของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

แหล่งที่ตั้งชุมชน	มีสาเนาทะเบียนบ้าน	ไม่มีสาเนาทะเบียนบ้าน
ชุมชนข้างโรงเรียนคุณานุกรณ์	25	26
ชุมชนคุ้มผาสุข	35	13
ชุมชนคุ้มวัดไพธิวราราม	38	2
ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	21	14
ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	19	10
ชุมชนหลังสนามม้าเก่า	8	6
ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล	1	7
รวม	146	78
ร้อยละ	65.2	34.8

จากตาราง 26 พบว่า การมีสาเนาทะเบียนบ้านของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ทุกชุมชน จะมีครอบครัวที่มีสาเนาทะเบียนบ้าน และไม่มีสาเนาทะเบียนบ้านคละกันอยู่ แต่ครอบครัวที่มีสาเนาทะเบียนบ้านจะมีจานวนมากกว่า คือ มีจานวน 146 ราย คิดเป็นร้อยละ 65.2 ส่วนที่ครอบครัวที่ไม่มีสาเนาทะเบียนบ้านจานวน 78 ราย คิดเป็นร้อยละ 34.8 อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าครอบครัวที่มีสาเนาทะเบียนบ้านจะมีจานวนมากกว่าก็ตาม แต่ประชากรที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดเหล่านี้ ขาดพลังอานาจที่จะไปเรียกร้องหรือต่อรองสิ่งจาเป็นพื้นฐานจากรัฐ เช่น ไฟฟ้า น้าประปา เพราะคนส่วนใหญ่ยังมองภาพพจน์ว่าคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดเป็นเพียงผู้อาศัยชั่วคราวซึ่งมีระดับรายได้ต่า ฐานะยากจน การจัดสรรสิ่งจาเป็นพื้นฐาน หรือระบบ

สาธารณูปโภคจากรัฐ จึงมีปัญหาตลอดมาสิ่งที่สังเกตเห็นได้ คือ ยังคงมีการพ่วงสายไฟฟ้าและการใช้หาบหรือรถเข็นน้ำจากแหล่งอื่นมาใช้ครอบครัวอยู่เป็นจำนวนมาก

2.3 ภาวะการเป็นกรรมสิทธิ์ในบ้านที่อยู่อาศัย

ตาราง 27 แสดงภาวะการเป็นกรรมสิทธิ์ในบ้านที่อยู่อาศัย

แหล่งที่ตั้งชุมชน	บ้านปลูกเองบนที่ดิน ตนเอง	บ้านปลูกเองแต่ที่ดิน คนอื่น	บ้านเช่า	ห้องเช่า
ชุมชนข้างโรงเรียน				
คุณากรณ์	3	1	6	41
ชุมชนคุ้มผาสุข	1	45	1	-
ชุมชนคุ้มวัดไพธิวราราม	2	33	5	-
ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	-	6	28	1
ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	-	23	3	1
ชุมชนหลังสนามม้าเก่า	3	11	-	-
ชุมชนหลังโรงเรียน				
อุดรพิทยานุกูล	-	-	8	-
รวม	9	121	51	43
ร้อยละ	4.0	54.0	22.8	19.2

จากตาราง 27 พบว่า ภาวะการเป็นกรรมสิทธิ์ในบ้านที่อยู่ของผู้อาศัยในชุมชนเมืองอุดรธานี มีภาวะที่แตกต่างกัน 4 ประการ คือ ภาวะที่เป็นบ้านปลูกเองในที่ดินตนเอง บ้านปลูกเองในที่ดินคนอื่น บ้านเช่าและห้องเช่า ในจำนวนนี้ภาวะที่มีบ้านปลูกเองในที่ดินของคนอื่นมีมากที่สุด พบจากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 121 ราย คิดเป็นร้อยละ 54.0 รองลงมา คือ บ้านเรือนที่เป็นบ้านเช่า พบเป็นจำนวน 51 ราย คิดเป็นร้อยละ 22.8 ภาวะที่เป็นห้องเช่า จำนวน 43 ราย คิดเป็นร้อยละ 18.2 และภาวะที่เป็นบ้านปลูกเองในที่ดินตนเองมีน้อยที่สุด พบเพียง 9 ราย คิดเป็นร้อยละ 4.0 จะเห็นว่าภาวะการเป็นกรรมสิทธิ์ในบ้านที่อยู่อาศัยมากที่สุด ผู้อาศัยไม่ได้กรรมสิทธิ์ ลักษณะเช่นนี้เป็นผลให้ผู้อาศัยเกิดความรู้สึกไม่มั่นคง ดังนั้นการดูแลเอาใจใส่หรือการพัฒนาปรับปรุง จึงมีน้อยจะเป็นการปล่อยปละละเลยเป็นส่วนมาก จึงเป็นผลกระทบไปยังลักษณะทางกายภาพที่ทรุดโทรม ตลอดจนสังคมของผู้อาศัยเหล่านั้นมีสภาพไม่ดี เป็นกลุ่มสังคมที่ประสบปัญหาอยู่เนือง ๆ

เมื่อนำเอาภาวะการเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้อาศัย จากผลในตารางข้างต้นมาทดสอบความแตกต่างด้วยวิธีการหาค่า ไค - สแควร์ ทำให้ได้ผลดังต่อไปนี้

ตาราง 28 แสดงการแจกแจงภาวะการเป็นกรรมสิทธิ์ในบ้านที่อยู่อาศัยในชุมชนเออัดในเมืองอุดรธานี

แหล่งที่ตั้งชุมชน	บ้านปลูกเองบนที่ดินตนเอง		บ้านปลูกเองแต่ที่ดินคนอื่น		บ้านเช่า		ห้องเช่า		รวม
	O	E	O	E	O	E	O	E	
ชุมชนข้างโรงเรียน									
คุณากรณ์	3	2.1	1	27.6	6	11.6	41	9.8	51
ชุมชนคุ้มผาสุข	1	1.9	45	25.4	1	10.7	-	9.0	47
ชุมชนคุ้มวัดไพธิวราราม	2	1.6	33	21.6	5	9.1	-	7.7	40
ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	-	1.4	6	18.9	28	7.9	1	6.7	35
ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	-	1.2	25	15.9	3	6.6	1	5.6	29
ชุมชนหลังสนามม้าเก่า	3	0.6	11	7.6	-	3.2	-	2.7	14
ชุมชนหลังโรงเรียน									
อุดรพิทยานุกูล	-	0.3	-	4.3	8	1.8	-	1.5	8
รวม	9		121		51		43		224

ค่า ไค - สแควร์ (χ^2) = 171.9

ในขณะที่นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01

ค่า df = (R - 2) (C - 1) = 6 x 4 = 24

ซึ่งค่าวิกฤตจากตาราง = 34.80

จากตาราง 28 การทดสอบทางสถิติได้ค่า ไค - สแควร์ จากการคำนวณ เท่ากับ 171.9 ขณะที่ค่าวิกฤติจากตารางที่ระดับนัยสำคัญ 0.01 เท่ากับ 34.80 เมื่อค่าคำนวณมากว่าค่าจากตาราง แสดงว่า ภาวะการเป็นกรรมสิทธิ์ในบ้านเรือนของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกันอย่างเชื่อถือได้ กล่าวคือ ความแตกต่างเกี่ยวกับภาวะการเป็นกรรมสิทธิ์ในบ้านที่อยู่อาศัยจะขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านที่ตั้งของชุมชนที่ต่างกัน เช่น ถ้าชุมชนใดตั้งอยู่ในเขตที่อยู่อาศัยซึ่งเอกชนเป็นเจ้าของบ้านและที่ดินจึงเป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน ผู้อาศัยในชุมชนแออัดก็จะเป็นผู้เช่าบ้านหรือเช่าห้อง เพราะไม่สามารถสร้างบ้านขึ้นเองได้ ลักษณะของผู้อาศัยเช่นนี้ จะพบได้ตามชมชนข้างโรงเรียนคณากรณ์ ชมชนค้มสร้างแก้ว และชมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล แต่ถ้าชุมชนใดตั้งอยู่ในที่ดินสาธารณะประโยชน์หรือที่ดินของทางราชการที่ปล่อยปละผู้อาศัยย่อมมีอิสระในการจับจองพื้นที่สำหรับปลูกบ้าน ซึ่งการเข้าไปปลูกสร้างบ้านเรือนในลักษณะเช่นนี้ จะมีความมั่นคงกว่าประเภทแรก เพราะผู้อาศัยลักษณะเช่นนี้ จะมีระยะเวลาอาศัยยาวนานกว่าบ้านเช่าหรือห้องเช่า ในบางครั้งมีการซื้อขายสิทธิ์ในที่ดินเหล่านั้น เพื่อปลูกบ้านสำหรับคนที่เข้ามาอยู่ใหม่ ชุมชนลักษณะเช่นนี้ ได้แก่ ชุมชนค้มผาสุข ชุมชนค้มหนองเตาเหล็ก แต่สำหรับชุมชนค้มวัดโพธิวราราม ซึ่งที่ดินของชุมชนเป็นที่ดินของศาสนสมบัติ โดยมีลักษณะที่แตกต่างออกไป กล่าวคือ ผู้อาศัยจะจ่ายค่าเช่าที่ดิน จากเจ้าของที่ดินแล้วปลูกบ้านขึ้นเอง การตั้งบ้านเรือนลักษณะนี้ดูเหมือนว่า มีความมั่นคงในการอยู่อาศัย เพราะผู้อาศัยบางคน อาศัยมาเป็นเวลานานกว่า 20 ปี

สำหรับที่ดินของชุมชนค้มหลังสนามม้าเก่า ซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน ผู้อาศัยที่อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนในบริเวณนี้มี 2 ประเภท คือ ผู้อาศัยประเภทแรกจะอพยพเข้ามาอาศัยอยู่เป็นเวลานานเพราะได้รับอนุญาตจากเจ้าของที่ดินและจ่ายค่าเช่าที่ดินให้แก่เจ้าของในอัตราที่ต่ำ ผู้อาศัยประเภทที่สองอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนโดยไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าที่ดินถือว่าเป็นผู้บุกรุก ผู้อาศัยประเภทนี้มีจำนวนมากกว่าครึ่งหนึ่งของผู้อาศัยทั้งหมด

2.4 ขนาดพื้นที่ของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด

ลักษณะของบริเวณที่อยู่อาศัยที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัดนั้น มีเกณฑ์เกี่ยวกับขนาดของพื้นที่เป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่ง นอกเหนือจากเกณฑ์อื่น ๆ เช่น ลักษณะของความทรุดโทรมไม่ถูกสุขลักษณะ ลักษณะอาคารบ้านเรือนมีขนาดเล็กคลุมพื้นที่แคบ ไม่มีพื้นที่โดยรอบ

ตัวบ้านและไม่มีรั้ว ดังนั้น การสร้างบ้านเรือนอยู่บนพื้นที่จำกัด จึงมีความเกี่ยวข้องกับขนาดของพื้นที่ที่ใช้เป็นที่อยู่อาศัยด้วย

การวิเคราะห์เกี่ยวกับขนาดของพื้นที่ จึงเป็นข้อมูลพื้นฐานอย่างหนึ่งของการศึกษาเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยในชุมชนเออัด จากการศึกษาขนาดพื้นที่ของที่อยู่อาศัยในชุมชนเออัดในเมืองอุดรธานี สามารถแสดงได้ ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 29 แสดงขนาดพื้นที่ของที่อยู่อาศัยในชุมชนเออัดในเมืองอุดรธานี

แหล่งที่ตั้งชุมชน	ขนาด 5 - 10 ตารางวา	ขนาด 11 - 15 ตารางวา	ขนาด 16 - 20 ตารางวา	ขนาด 21 ตารางวา ขึ้นไป
ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์	13	9	15	14
ชุมชนคุ้มผาสุข	2	17	4	24
ชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม	-	2	8	30
ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	5	3	11	16
ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	5	5	4	15
ชุมชนหลังสนามม้าเก่า	-	-	2	12
ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล	-	-	-	8
รวม	25	36	45	119
ร้อยละ	11.2	16.1	19.6	53.1

χ^2 = 19.7 , = 0.05 , df = 24 ค่าจากตาราง 28.87

จากตาราง 29 พบว่าขนาดพื้นที่ของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี สามารถแบ่งออกได้ 4 ขนาด คือ ขนาด 5 - 10 ตารางวา 11 - 15 ตารางวา 16 - 20 ตารางวา และ 21 ตารางวาขึ้นไป ในแต่ละขนาดพบกระจายอยู่เกือบทุกชุมชน แต่ขนาดที่พบมากที่สุด คือ ขนาดตั้งแต่ 21 ตารางวาขึ้นไป คิดเป็นร้อยละ 53.1 รองลงมาคือ ขนาด 16 - 20 ตารางวา 11 - 15 ตารางวา และ 5 - 10 ตารางวา คิดเป็นร้อยละ 19.6, 16.1 และ 11.2 ตามลำดับ

จากการทดสอบความแตกต่างขนาดพื้นที่ที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดด้วยวิธีทางสถิติโดยหา ค่า ไค - สแควร์ ได้ค่าเท่ากับ 19.7 ขณะที่ค่าวิกฤตจากตารางที่ระดับนัยสำคัญ 0.05 เท่ากับ 28.87 เมื่อค่าคำนวณน้อยกว่าค่าจากตาราง แสดงว่าไม่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติเป็นเหตุให้แหล่งที่ตั้งของชุมชนแออัดไม่มีส่วนในการกำหนดขนาดของพื้นที่ที่อยู่อาศัยได้

เมื่อพิจารณาขนาดพื้นที่ของที่อยู่อาศัยเป็น 2 ประเภท คือ ขนาดไม่เกิน 21 ตารางวา และขนาดตั้งแต่ 21 ตารางวาขึ้นไป จะพบว่ามีจำนวนใกล้เคียงกัน คิดเป็นร้อยละ 46.9 และ 53.1 แสดงว่าพื้นที่ของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี มีทั้งที่มีความแออัดยัดเยียด และแออัดไม่มากนัก แต่ก็ยังจัดว่าเป็นชุมชนแออัด (ตามเกณฑ์ของการเคหะแห่งชาติ) เพราะขนาดพื้นที่ที่มีมากที่สุดไม่เกิน 30 ตารางวา มีชุมชนเพียง 2 แห่งเท่านั้น (มีขนาดไม่ต่ำกว่า 16 ตารางวา) คือ ชุมชนหลังสนามม้าเก่า และชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล ซึ่งขนาด 21 ตารางวาขึ้นไป ทั้งสองชุมชนนี้ไม่ค่อยมีความแออัดมากนัก แต่เข้าเกณฑ์ของชุมชนแออัดในลักษณะอื่นเช่นกัน

จากการพิจารณาที่อยู่อาศัย โดยแยกเป็น 2 ประเภท คือ ประเภทที่มีความแออัด และประเภทที่ไม่มีความแออัดมากนัก สามารถอธิบายได้ดังนี้

1. ประเภทที่มีความแออัด

ส่วนมากจะมีสภาพเป็นบ้านเช่า โดยมีอาคารแถวแบ่งเป็นห้องขนาดเล็กจำนวนมาก มีขนาดพื้นที่จำกัดผู้อาศัยเช่าอยู่ทั้งครอบครัว ทำให้มีพื้นที่ที่ใช้เป็นประโยชน์

ใช้สอยมีจำกัดด้วย การแบ่งพื้นที่ไม่ชัดเจนจากการสังเกตจะพบว่าทั้งห้องนอน ห้องประกอบอาหาร ห้องนั่งเล่น ห้องรับแขก และห้องพักผ่อน จะอยู่ในพื้นที่เดียวกัน ส่วนมากจะเป็นบ้านเช่าและห้องเช่าของเอกชนซึ่งไม่ปรับปรุงสภาพอาคารให้ดีขึ้นเพราะเป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษา จึงเป็นการเก็บผลประโยชน์จากผู้เช่าแต่เพียงฝ่ายเดียว ซึ่งมีอัตราค่าเช่าราคาถูก ตามระดับฐานะทางเศรษฐกิจของผู้เช่า มีทั้งเก็บค่าเช่าเป็นรายเดือน และรายวัน ลักษณะที่อยู่อาศัยประเภทนี้จะพบมากในพื้นที่ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์ และชุมชนคุ้มผาสุขบางส่วน

2. ประเภทที่มีความแออัดไม่มากนัก

ผู้อาศัยส่วนมากจะเป็นผู้ที่มีศักยภาพเพียงพอที่จะจัดหาวัสดุมาสร้างที่อยู่อาศัยได้เอง โดยกำหนดพื้นที่ได้เอง เมื่อบุกรุกจับจองที่ดินได้แล้ว หรือเจ้าของที่ดินแบ่งให้เช่าแล้ว การกำหนดพื้นที่เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยเหล่านี้ จะมีความแตกต่างกันไปตามระดับฐานะทางเศรษฐกิจ ดังนั้น จึงมีขนาดพื้นที่ไม่แน่นอน ขาดความเป็นระเบียบและส่งผลให้เกิดปัญหาทางสภาพแวดล้อมตามมา เช่น การจำกัดน้ำเสีย และขยะมูลฝอย ทำให้ชุมชนมีสภาพทรุดโทรม ไม่ถูกสุขอนามัยและกลายเป็นปัญหาของชุมชนแออัดตามมา ลักษณะของที่อยู่อาศัยประเภทนี้จะพบได้ตามชุมชนแออัดเกือบทุกแห่ง

2.5 การรับบริการสาธารณูปโภคจากรัฐ

ที่อยู่อาศัยที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัดมีข้อจำกัดอยู่หลายประการ ที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การรับบริการสาธารณูปโภคจากรัฐ แต่ความขาดแคลนจะมีมากน้อยอยู่ในระดับใดนั้นจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจควรแก่การศึกษา และวิเคราะห์เพื่อหาข้อมูลอันแท้จริงต่อไป ในการวิเคราะห์จะมุ่งไปที่การรับบริการสาธารณูปโภคจากรัฐเกี่ยวกับความสะดวกสบายต่อการดำเนินชีวิต กล่าวคือ การสาธารณูปโภคพื้นฐาน ได้แก่ ไฟฟ้า น้ำประปา การกำจัดขยะมูลฝอย และการระบายน้ำเสียดังจะได้แยกวิเคราะห์เป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

2.5.1 การรับบริการด้านไฟฟ้า และน้ำประปา

ตาราง 30 แสดงการรับบริการด้านไฟฟ้าและน้ำประปาของชุมชนแออัดในเมือง

แหล่งที่ตั้งชุมชน	การรับบริการด้านไฟฟ้า		การรับบริการด้านน้ำประปา	
	มี *	ไม่มี	มี *	ไม่มี
ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์	40	11	29	22
ชุมชนคุ้มผาสุข	39	8	-	47
ชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม	34	6	16	24
ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	29	6	19	16
ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	19	10	-	29
ชุมชนหลังสนามม้าเก่า	-	14	-	14
ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล	8	-	-	8
รวม	169	55	64	160
ร้อยละ	75.5	24.6	28.6	71.4

*การมีไฟฟ้าใช้ หมายถึง การมาตรวัด หรือ มิเตอร์เป็นของตนเอง

*การมีน้ำประปา หมายถึง การมีมาตรวัด หรือ มิเตอร์เป็นของตนเอง

จากตาราง 30 พบว่า การรับบริการไฟฟ้าและน้ำประปาในแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกัน ดังจะแยกวิเคราะห์ที่ละประเภทดังนี้

1. ไฟฟ้า

จากการศึกษา พบว่า ผู้อาศัยในชุมชนเออัดมีไฟฟ้าใช้โดยการมีมาตรวัดเป็นของตนเอง คิดเป็นร้อยละ 75.5 และผู้ที่ไม่มีไฟฟ้าใช้ คิดเป็นร้อยละ 24.6 ซึ่งผู้อาศัยที่ไม่มีไฟฟ้าใช้เช่นนี้ พบได้ทั่วไปในทุกชุมชนเออัด และที่ชุมชนหลังสนามม้าเก่าแห่งเดียว พบว่า ครอบครัวที่ไม่มีกระแสไฟฟ้าใช้มีเป็นจำนวนมากที่สุด ผู้อาศัยเหล่านั้นใช้พลังงานหุงต้มและแสงสว่าง จากฟืน ถ่านไม้ และตะเกียงน้ำมันก๊าด ซึ่งเป็นพลังงานที่หาได้ไม่ยากนัก ลักษณะขาดแคลนบริการสาธารณูปโภคจากรัฐของชุมชนแห่งนี้ คงมีสาเหตุมาจากผู้อาศัยที่อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนส่วนใหญ่เป็นผู้บุกรุกที่ดินของเอกชน ซึ่งมีระยะเวลาในการอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนไม่เกิน 5 ปี เดิมอพยพมาจากที่ดินของเอกชนบริเวณสนามม้าเก่า สาเหตุเพราะถูกไล่ที่ ดังนั้น ชุมชนแห่งนี้จึงเป็นชุมชนที่ไม่มีทะเบียนบ้านเป็นส่วนใหญ่ การสำรวจเพื่อขยายโครงข่ายสาธารณูปโภคเกี่ยวกับไฟฟ้าของรัฐจึงไม่มี ประกอบกับจำนวนบ้านเรือนในชุมชนมีจำนวนไม่แน่นอนในแต่ละปีเพราะมีการย้ายออก ย้ายเข้าอยู่เสมอ จากเหตุผลดังกล่าวมา จึงพิจารณาได้ว่า ผู้อาศัยในชุมชนเออัดที่ขาดแคลนไฟฟ้าใช้ส่วนมากจะเป็นครอบครัวที่ไม่มีความมั่นคงในการอาศัยทำให้การสำรวจไม่ทั่วถึงการขยายการบริการไฟฟ้าจากรัฐจึงขาดแคลน

2. น้ำประปา

จากการศึกษา พบว่า การมีน้ำประปาใช้โดยมีมาตรวัดเป็นของตนเอง มีน้อยมาก คิดเป็นร้อยละ 28.6 แต่ครอบครัวที่ไม่มีน้ำประปาใช้จะพบถึงจำนวน 160 ราย คิดเป็นร้อยละ 71.4 แสดงว่าบ้านเรือนส่วนใหญ่ขาดแคลนน้ำประปา ซึ่งการขาดแคลนสิ่งจำเป็นพื้นฐานลักษณะเช่นนี้ อาจจะเป็นผลมาจากความยากจนของผู้อาศัยในชุมชนเอง ถึงแม้ว่ารัฐจะยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือโดยจัดหาน้ำประปาด้วยวิธีหยอดเหรียญ แต่ก็ยังไม่เพียงพอ นอกจากนี้ยัง พบว่าชุมชนที่ไม่มีน้ำประปาใช้เลย ได้แก่ ชุมชนคุ้มผาสุข ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก ชุมชนหลังสนามม้าเก่า และชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล วิธีแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำประปาของผู้อาศัยในชุมชนดังกล่าว เช่น ขอพ่วงสายยางจากบ้านที่มีน้ำประปาใช้โดยจ่ายค่าตอบแทนให้บ้างจะพบมากที่สุดในชุมชนเออัดหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล การใช้รถเข็นไปขอซื้อจากบ้านใกล้เคียงหรือจากนอกชุมชนที่มีบริการน้ำประปาโดยซื้อรถละ 5 - 10 บาท ต่อน้ำประปา 200 ลิตร หรือในบางรายเจ้าของบ้านเช่าจะขายน้ำประปาแก่ผู้เช่า คิดหาบละ 2 บาท เช่น ผู้อาศัยในชุมชนข้างโรงเรียน

คุณากรณ์จะนิยมซื้อเป็นหาบมากกว่าอย่างอื่น จากผลดังกล่าว แสดงว่าข่ายการบริการน้ำประปายังไปไม่ถึงผู้อาศัยในชุมชนเหล่านั้น การขาดแคลนน้ำประปาจึงเป็นปัญหาที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชน

2.5.2 การกำจัดขยะมูลฝอยและการระบายน้ำเสีย

ตาราง 31 แสดงการมีและไม่มีการกำจัดขยะมูลฝอยและการระบายน้ำเสียของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

แหล่งที่ตั้งชุมชน	การมีถัง/รถเก็บขยะมูลฝอย		การมีท่อระบายน้ำ	
	มี	ไม่มี	มี	ไม่มี
ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์	6	45	4	47
ชุมชนคุ้มผาสุข	-	47	-	47
ชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม	-	40	-	40
ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว	13	22	21	14
ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก	-	29	-	29
ชุมชนหลังสนามม้าเก่า	-	14	-	14
ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล	3	5	-	8
รวม	22	202	25	199
ร้อยละ	9.8	90.2	11.2	88.8

จากตาราง 31 เป็นข้อมูลเกี่ยวกับการจำกัดสิ่งปฏิกูลขยะมูลฝอย และการระบายน้ำเสีย ซึ่งจะได้แยกวิเคราะห์เป็นข้อ ๆ ดังนี้

1. การกำจัดขยะมูลฝอย

ในการศึกษาจะมุ่งไปที่การมีหรือไม่มีถังหรือรถเก็บขยะมูลฝอย จากผลการวิเคราะห์ พบว่า ผู้อาศัยในชุมชนส่วนใหญ่ไม่มีรถบริการเก็บขยะมูลฝอย คิดเป็นร้อยละ 90.2 ส่วนผู้ที่มีรถบริการเก็บขยะมูลฝอยมีเพียงร้อยละ 9.8 แสดงว่าการบริการเก็บขยะมูลฝอยในชุมชนยังมีน้อยมาก แต่ในบางชุมชนที่อยู่ในเขตเทศบาล เช่น ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์ ชุมชนวัดไพธิวราราม จะมีรถเก็บขยะของทางเทศบาลออกมาบริการ แต่ก็สามารถเก็บได้เฉพาะบ้านเรือนที่อยู่ติดถนนสายหลัก ลึกเข้าไปในชุมชนไม่สามารถจะรับบริการได้ อีกประการหนึ่ง ผู้อาศัยส่วนใหญ่ มีฐานะยากจนไม่นิยมจ่ายเงินค่าเก็บขยะ เพราะคิดว่าเป็นสิ่งไม่จำเป็นในชีวิตลักษณะการจำกัดขยะจึงเป็นการนำไปเผาหรือเอาไปเทในที่ว่างที่ไม่ห่างจากที่อยู่อาศัย เช่น อาจจะเป็นใต้ถุนเรือน หรือรอบ ๆ บ้าน ขยะเหล่านั้นมักก่อให้เกิดการเน่าเหม็น ส่งผลกระทบไปยังสิ่งแวดล้อมของชุมชนด้วย

2. การระบายน้ำเสีย

ในการศึกษาจะมุ่งไปที่การมีหรือไม่มีท่อหรือร่องระบายน้ำเสีย จากผลการวิเคราะห์ พบว่า ผู้อาศัยส่วนใหญ่จะไม่มีท่อหรือร่องระบายน้ำเสีย คิดเป็นร้อยละ 88.8 ส่วนผู้อาศัยที่มีท่อหรือร่องระบายน้ำเสียมีเพียงร้อยละ 11.2 เท่านั้น จะเห็นว่าการระบายน้ำเสียยังคงเป็นปัญหาในทุกชุมชน ยกเว้นชุมชนคุ้มสร้างแก้ว บ้านเรือนส่วนมากมีท่อระบายน้ำเสีย เพราะเป็นชุมชนที่กำลังได้รับการปรับปรุง ในด้านสภาพแวดล้อมให้ดีขึ้น แต่อย่างไรก็ตามผู้อาศัยที่อยู่ลึกเข้าไป ห่างจากถนนหรือซอยมักจะไม่มีทางระบายน้ำสะดวกนัก จึงทำให้เกิดน้ำเสียเช่นกัน โดยเฉพาะฤดูฝนซึ่งเป็นช่องที่การระบายน้ำไม่สะดวก ชุมชนคุ้มวัดไพธิวราราม เป็นชุมชนที่ประสบภัยกับปัญหาระบายน้ำเสียมากกว่าชุมชนทุกชุมชน เพราะพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งชุมชนเป็นที่ลุ่ม ซึ่งเป็นทางเดินน้ำเก่า การระบายน้ำออกจึงเป็นไปได้ลำบาก ทำให้เกิดน้ำเสียส่งกลิ่นเหม็นก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชนอีกประการหนึ่ง

จากผลการวิเคราะห์เกี่ยวกับการรับบริการสาธารณูปโภคจากรัฐเกี่ยวกับการขาดแคลนไฟฟ้าและน้ำประปา พบว่า การขาดแคลนน้ำประปามีมากกว่าโดยผู้อาศัยในชุมชนแออัด ถึงร้อยละ 71.4 ไม่มีน้ำประปาใช้ขณะที่ผู้อาศัยที่ขาดแคลนไฟฟ้ามีเพียงร้อยละ 24.6 แสดงว่าน้ำประปายังคงเป็นสิ่งที่ผู้อาศัยมีความต้องการอยู่ในระดับสูงกว่าไฟฟ้า ดังนั้น ความต้องการน้ำประปาซึ่งเป็นความต้องการขั้นพื้นฐาน ที่คนในสังคมเมืองพึงจะได้รับกันอย่างทั่วถึง ผู้ที่เกี่ยวข้องควรจะเข้าไปแก้ไขด้วยวิธีด้วยวิธีใดวิธีหนึ่งตามความเหมาะสม เช่น ขยายจำนวนเครื่องจ่ายน้ำประปาด้วยวิธีหยอดเหรียญที่มีอยู่แล้วให้มากขึ้น

สิ่งที่ควรเร่งรีบแก้ไขปัญหาควบคู่ไปกับการจัดหาน้ำประปา คือการกำจัดขยะมูลฝอย และการระบายน้ำเสียให้ชุมชนแออัด เพราะจากข้อมูลที่สำรวจพบว่าผู้อาศัยที่ไม่มีถังกำจัดขยะและร่องระบายน้ำเสีย มีจำนวนร้อยละ 90.2 และ 88.8 ซึ่งเป็นจำนวนสูง จากการสำรวจพบว่า ผู้อาศัยในชุมชนแออัดมีวิธีจำกัดขยะและระบายน้ำเสียด้วยวิธีง่าย ๆ เช่น ทิ้งขยะมูลฝอยลงใต้ถุนบ้านสำหรับบ้านที่ยกพื้นสูง และทิ้งขยะบริเวณที่ว่างใกล้ชุมชนโดยไม่มีการเผาหรือทำลาย การระบายน้ำเสียเพียงแต่ระบายออกจากตัวอาคารบ้านเรือนแต่ก็ยังอยู่ในบริเวณชุมชนเช่นเดิม ซึ่งสภาพเช่นนี้เป็นการซ้ำเติมปัญหาของชุมชนแออัดให้ทรุดลงไปอีก ซึ่งเดิมนั้นเป็นชุมชนที่มีสภาพแออัดอยู่แล้ว เมื่อมีปัญหาสิ่งปฏิกูลและน้ำเสียเพิ่มขึ้น จึงทำให้สภาพแวดล้อมภายในชุมชนเสื่อมโทรมลงส่งผลกระทบต่อเนื่องไปยังสุขภาพอนามัย และสุขภาพจิตของคนภายในชุมชนต่อไป

จากการศึกษาเกี่ยวกับสถานภาพของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด สามารถสรุปได้ว่า ที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีจะมีลักษณะทางกายภาพของอาคารบ้านเรือนเป็นบ้านเรือนแบบสร้างด้วยไม้ใต้ถุนสูงเป็นส่วนมาก นอกนั้นพบบ้านเรือนที่เป็นอาคารเรือนแถวใต้ถุนสูง บ้านไม้ชั้นเดียวไม่ยกใต้ถุน และบ้านไม้สองชั้นซึ่งลักษณะหลังพบไม่มากนัก บ้านเรือนของผู้อาศัยเหล่านั้นส่วนมากจะมีสำเนาทะเบียนบ้าน เป็นของตนเองและมีขนาดพื้นที่แคบ โดยบ้านเรือนแต่ละหลังจะมีที่ดินสำหรับเป็นที่ตั้งขนาดตั้งแต่ 5 ตารางวาขึ้นไป การรับบริการน้ำประปาจะมีการขาดแคลนมากกว่าไฟฟ้า ในขณะที่มีการขาดการกำจัดขยะมูลฝอย และระบายน้ำเสียในระดับที่เท่ากัน จึงทำให้ชุมชนแออัดส่วนมาก มีความสกปรกและสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม

สำหรับภาวะการเป็นกรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัย ส่วนมากจะเป็นบ้านปลูกเองแต่เช่าที่ดินคนอื่น นอกจากนั้นพบว่า เป็นบ้านเช่า ห้องเช่า และบ้านที่ปลูกเองบนที่ดินของตนเอง ซึ่งประเภทหลังนี้จะพบน้อยมาก ดังนั้นการศึกษาเกี่ยวกับสถานภาพในด้านภาวะการเป็นกรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี จึงไม่สอดคล้องกับข้อสมมติฐานที่ตั้งไว้ คือ สมมติฐานข้อ 6 กล่าวว่า "ที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ส่วนใหญ่น่าจะก่อสร้างบุกรุกที่สาธารณะ ที่ทางราชการ และศาสนาสมบัติ" เพราะผู้อาศัยส่วนใหญ่จะจ่ายค่าเช่าที่ดินเพื่อปลูกบ้านเอง โดยเจ้าของที่ดินส่วนมากเป็นของเอกชน และมีที่ดินเป็นศาสนสมบัติบางส่วน และมีผู้อาศัยส่วนน้อยที่สร้างที่อยู่อาศัยในลักษณะบุกรุก ซึ่งลักษณะเช่นนี้จะพบในบางชุมชนเท่านั้น

บทที่ 5

สรุปผล และอภิปรายผลการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับชุมชนแออัดในเมืองหลักของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กรณีศึกษาของเมืองอุดรธานี โดยมีความมุ่งหมายของการศึกษา ดังต่อไปนี้

1. รูปแบบการกระจายของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี
2. การก่อตัว การขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี
3. แนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี
4. ภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยก่อนที่จะอพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี
5. ปัจจัยดึงดูดที่ทำให้มีผู้อพยพเข้ามาอาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี
6. สถานภาพของผู้อาศัยและที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

จากการศึกษาตามหัวข้อดังกล่าวมาสามารถสรุปผลการศึกษาได้ดังนี้

1. รูปแบบการกระจายตัวของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี พบว่า ชุมชนแออัดทั้ง 7 แห่ง มีรูปแบบการกระจายตัวไม่เป็นระเบียบอยู่ทางทิศใต้และทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก โดยมีระยะห่างจากจุดศูนย์กลางของเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักเฉลี่ย 1.6 กิโลเมตร และห่างจากแหล่งงานที่ใกล้ที่สุดเฉลี่ยเท่ากับ 0.5 กิโลเมตร ซึ่งรูปแบบการกระจายตัวที่ไม่เป็นระเบียบเช่นนี้ ขึ้นอยู่กับตัวแปรการเป็นเจ้าของที่ดิน และความสะดวกในการเข้าถึงและทางเดินออก กล่าวคือ ผู้อาศัยในชุมชนเมืองอุดรธานีส่วนใหญ่จะตัดสินใจเข้าไปตั้งบ้านเรือน หรือสร้างบ้านในที่ดินซึ่งเอกชนเป็นเจ้าของ และจะต้องเป็นพื้นที่ที่มีความสะดวกในการเข้าถึงระหว่างชุมชนกับแหล่งงาน

2. การก่อตัวและการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี พบว่า ชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ส่วนใหญ่ได้เริ่มก่อตัวขึ้นในระยะเวลานานกว่า 20 ปี มาแล้ว นับจากปัจจุบัน (พ.ศ. 2534) โดยเริ่มก่อตัวขึ้นในช่วง พ.ศ. 2510 - 2514 และช่วง พ.ศ. 2520 - 2524 คิดเป็นร้อยละ 85.7 และ 14.3 ตามลำดับ ต่อจากนั้นบ้านเรือนของผู้อาศัยในชุมชนแออัดได้ขยายจำนวนขึ้นตามลำดับโดยช่วงปี พ.ศ. 2510 - 2518 มีการขยาย

จำนวนของบ้านเรือนเพิ่มขึ้นมากถึง 421 ครอบครัว โดยประมาณ ช่วงปี พ.ศ. 2519 - 2528 มีบ้านเรือนรวมทั้งสิ้นประมาณ 670 ครอบครัว และช่วงปี พ.ศ. 2529 - 2534 มีจำนวนบ้านเรือนทั้งสิ้นประมาณ 695 ครอบครัว

3. แนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี พบว่าชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีมีการขยายจำนวนของที่อยู่อาศัยในอนาคตอีก 5 ปีข้างหน้า คือ ใน พ.ศ. 2539 จะมีบ้านเรือนเพิ่มขึ้น รวมทั้งสิ้นประมาณ 1009 หลังคาเรือนสำหรับการขยายตัวด้านที่ตั้ง พบว่า ชุมชนแออัดไม่ขยายตัวไปยังพื้นที่แห่งอื่นภายในเมืองอุดรธานี เพราะผู้อาศัยส่วนมากต้องการอาศัยอยู่ที่เดิม ถ้ามีการอพยพออกไปจะมองหาที่ตั้งบ้านเรือนแห่งใหม่ภายในเมืองอดรธานี เช่นเดิมแต่มุ่งไปยังพื้นที่อยู่ใกล้แหล่งงาน พื้นที่ที่มีบ้านเช่า และค่าเช่าที่ดินราคาถูก และพื้นที่สาธารณะที่ว่างเปล่าและที่ดินของราชการคิดเป็นร้อยละ 76.7 สำหรับผู้อาศัยที่ต้องการอพยพกลับภูมิลำเนาเดิมคิดเป็นร้อยละ 23.3

4. ภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ก่อนจะอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี พบว่า ผู้อาศัยส่วนใหญ่มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในพื้นที่ของจังหวัดอุดรธานี คิดเป็นร้อยละ 54.6 นอกนั้นเป็นภูมิลำเนาเดิมที่อยู่ในพื้นที่จังหวัดโดยรอบจังหวัดอุดรธานี และในพื้นที่จังหวัดที่ห่างไกลจังหวัดอุดรธานี คิดเป็นร้อยละ 27.5 และ 17.9 ตามลำดับ และสถานภาพของภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยดังกล่าว มีพื้นที่อยู่ในเขตชนบทจำนวนครึ่งหนึ่ง คิดเป็นร้อยละ 50.0 นอกนั้นเป็นที่ตั้งอยู่ในชุมชนเมืองอุดรธานีและชุมชนเมืองอื่น คิดเป็นร้อยละ 37.1 และ 12.9 ตามลำดับ

5. ปัจจัยดึงดูดที่ทำให้มีผู้อพยพเข้ามาอาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี พบว่ามีปัจจัยดึงดูดที่ทำให้มีผู้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนแออัดอยู่ 5 ประเภท คือ

5.1 ปัจจัยเกี่ยวกับค่าเช่าบ้านและค่าเช่าที่ดินราคาถูก มีมากที่สุดจำนวน 78 ราย คิดเป็นร้อยละ 34.9

5.2 ปัจจัยเกี่ยวกับการอยู่ใกล้แหล่งงาน มีจำนวน 67 ราย คิดเป็นร้อยละ 29.9

5.3 ปัจจัยเกี่ยวกับการชักจูงจากญาติมิตรมีจำนวน 35 ราย คิดเป็นร้อยละ 15.6

5.4 ปัจจัยด้านอื่น ๆ มีจำนวน 29 ราย คิดเป็นร้อยละ 11.6

5.5 ปัจจัยเกี่ยวกับการเป็นพื้นที่สาธารณะว่างเปล่า มีจำนวน 18 ราย คิดเป็นร้อยละ 8.0

ในแต่ละชุมชนแออัดมีปัจจัยดึงดูดที่ทำให้มีผู้อพยพเข้ามาอาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ

6. สถานภาพของผู้อาศัยและที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี พบว่า

6.1 สถานภาพของผู้อาศัย

หัวหน้าครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัดส่วนใหญ่เป็นเพศชายมากกว่าเพศหญิง โดยมีอัตราส่วนระหว่างเพศชายกับเพศหญิง ร้อยละ 61.6 ต่อ 35.4 มีอายุอยู่ในวัยกลางคนเป็นส่วนมากคือ อายุตั้ง 41 ปีขึ้นไป ในขณะที่อายุระหว่าง 20 - 25 ปี พบน้อยที่สุด ระดับการศึกษาของหัวหน้าครอบครัวส่วนใหญ่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 คิดเป็นร้อยละ 82.1 นอกนั้นเป็นการศึกษาระดับมัธยมศึกษา และอนุปริญญา และประกอบอาชีพรับจ้างเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมีความสอดคล้องกันทุกชุมชนกล่าวคือ ทุกชุมชนพบว่าหัวหน้าครอบครัวประกอบอาชีพรับจ้างมากที่สุดเหมือนกัน

สำหรับฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว ผู้อาศัยในชุมชนแออัดส่วนใหญ่มีรายได้อยู่ในระดับต่ำ คือรายได้ระหว่าง ต่ำกว่า 3,500 - 3,500 บาท ต่อเดือน พบมากที่สุด และผลการวิเคราะห์ความแตกต่างเกี่ยวกับรายได้ของผู้อาศัยในชุมชนแออัด พบว่าไม่แตกต่างกัน

นอกจากนี้ยังพบว่าขนาดครอบครัวของผู้อาศัยส่วนมากเป็นครอบครัวขนาดกลางมีสมาชิกอยู่ระหว่าง 4 - 5 คน ครอบครัวขนาดเล็กและครอบครัวขนาดใหญ่พบเป็นจำนวนรองลงมา คิดเป็นร้อยละ 31.2 และ 24.6 ตามลำดับ จำนวนสมาชิกคนอื่นภายในครอบครัวที่มีงานทำ พบว่า ครอบครัวที่มีสมาชิกอื่นภายในครอบครัวมีงานทำจำนวน 1 คน พบมากที่สุด และอาชีพของสมาชิกในครอบครัวดังกล่าวเป็นอาชีพรับจ้าง มีจำนวนมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 75.2 นอกนั้นเป็นอาชีพค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ อาชีพอื่น อาชีพรับราชการ และอาชีพบริการ คิดเป็นร้อยละ 15.2 4.1 3.4 และ 2.1 ตามลำดับ

6.2 สถานภาพของที่อยู่อาศัย พบว่า ที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นบ้านไม้ชั้นเดียวใต้ถุนสูงมีมากถึงร้อยละ 78.6 ที่อยู่อาศัยลักษณะอื่นพบบ้างไม่มากนักได้แก่ อาคารเรือนแถวชั้นเดียวใต้ถุนสูงบ้านไม้สองชั้น บ้านไม้ชั้นเดียวไม่ยกใต้ถุน ที่อยู่อาศัยเหล่านี้มากกว่าครึ่งหนึ่ง คิดเป็นร้อยละ 65.2 มีสำเนาทะเบียนบ้านเป็นของตนเอง ส่วนภาวะการเป็นกรรมสิทธิ์ในบ้านที่อยู่อาศัย พบว่า เป็นบ้านปลูกเองแต่อยู่ในที่ดินของคนอื่น พบมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 54.0 นอกจากนี้ ยังพบที่อยู่อาศัยที่มีภาวะการเป็นกรรมสิทธิ์ที่แตกต่างกันออกไป เช่น เป็นบ้านเช่า ห้องเช่า และบ้านปลูกเองบนที่ดินตัวเองโดยภาวะการเป็นกรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัยหรือที่ดินในแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01

สำหรับขนาดพื้นที่ของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด พบว่า มีขนาดของพื้นที่ 4 ขนาดคือ ขนาดตั้งแต่ 21 ตารางวาขึ้นไป พบมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 53.1 นอกนั้นจะเป็นพื้นที่ของที่อยู่อาศัยขนาด 16 - 20 ตาราง ขนาด 11 - 15 ตารางว่าและขนาด 5 - 10 ตารางวา และจากผลการทดสอบความแตกต่างเกี่ยวกับขนาดของพื้นที่ พบว่าไม่มีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.5 ส่วนการรับบริการสาธารณูปโภคจากรัฐ พบว่า ที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่มีการขาดแคลนน้ำประปามากกว่าขาดแคลนไฟฟ้า ในขณะเดียวกันมีการขาดแคลนรถขนขยะหรือถังขยะมูลฝอยตลอดจนร่องระบายน้ำเสีย เช่นกัน ซึ่งผลของการขาดแคลนสิ่งดังกล่าว ทำให้ชุมชนแออัดส่วนใหญ่เกิดปัญหาทางสภาพแวดล้อมของชุมชนในเกือบทุกแห่ง ยกเว้นชุมชนคุ้มสร้างแก้ว เพราะกำลังได้รับการปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้ดีขึ้น

<u>อภิปรายผลการศึกษา</u>

ในการอภิปรายผลการศึกษาครั้งนี้ จะดำเนินการอภิปรายตามหัวข้อ ดังต่อไปนี้ คือ

1. รูปแบบการกระจายของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี
2. การก่อตัว การขยายตัว ของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี
3. แนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี
4. ภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในชุมชนแออัดก่อนที่จะอพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

5. บัจจัยดึงดูดที่ทำให้มีผู้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

6. สถานภาพของผู้อาศัย และที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

1. <u>รูปแบบการกระจายของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี</u>

ชุมชนแออัดหรือบริเวณที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย เป็นการใช้ที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยประเภทหนึ่งที่กระจายอยู่ในชุมชนเมืองอุดรธานี โดยมีเงื่อนไขที่เป็นตัวกำหนดการกระจายอยู่ 3 รูปแบบ ดังต่อไปนี้

1.1 การกระจายของชุมชนแออัดกับเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก

ชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีกระจายตัวอย่างไม่เป็นระเบียบรายล้อมจุดศูนย์กลางของเขตธุรกิจการค้าหลักของเมือง โดยมีรัศมีออกไปทางด้านทิศใต้และทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีระยะทางเฉลี่ย 1.6 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากแหล่งงานที่ใกล้ที่สุดเฉลี่ย 0.5 กิโลเมตร ยกเว้น 1 ชุมชน ซึ่งมีที่ตั้งแทรกอยู่ในแหล่งงานหรือ เขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก คือ ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์ ดังนั้นปรากฏการณ์เช่นนี้ แสดงว่าผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีเลือกที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ชิดกับเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก ซึ่งเป็นแหล่งรวมของงานประเภทต่าง ๆ ที่หนาแน่นที่สุดเพียงแห่งเดียวเพราะเป็นบริเวณที่มีการใช้ที่ดินเพื่อการค้าและบริการหนาแน่นสองข้างถนน อีกทั้งเป็นพื้นที่ซึ่งเป็นบริเวณบรรจบกันของถนนสายสำคัญทางด้านการค้าและบริการต่าง ๆ 5 สาย ได้แก่ ถนนโพศรี ถนนอุดรดุษฎี ถนนประจักษ์ ถนนทหาร และถนนอดุลยเดช

ผลการศึกษาครั้งนี้สอดคล้องกับผลการศึกษาของแมกซ์เวล (Maxwell) ซึ่งกล่าวว่า ประชากรที่มีรายได้น้อย และมีที่อยู่อาศัยคุณภาพต่ำ จะมีรูปแบบจำกัดเป็นวงกลมอยู่รอบๆ ศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมือง (Maxwell : 1610 - B) และที่เป็นเช่นนี้เพราะเมืองอุดรธานี มีโครงสร้างของชุมชนเมืองที่มีลักษณะเป็นเมืองแบบศูนย์กลางเดียว ดังนั้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกอย่าง จึงมารวมกันอยู่ที่เขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักแต่เพียงแห่งเดียว และมีผลให้เกิดแรงดึงดูดกิจกรรมทุกอย่าง ตลอดจนประชากรและที่อยู่อาศัยที่มีสภาพเป็นชุมชนแออัดให้เข้ามาตั้งอยู่ใกล้หรือแทรกอยู่ในบริเวณนี้ด้วย เครื่องชี้ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด คือ มีชุมชนแออัด

1 แห่ง ที่ตั้งแทรกอยู่ในเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก คือชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์ โดยตั้งอยู่ระหว่างถนนประจักษ์กับถนนรังสรรค์ ใกล้กับสถานีขนส่งเดิม และนอกจากนี้ยังมีชุมชนคุ้มวัดไพธิวรารามและชุมชนคุ้มสร้างแก้ว ตั้งอยู่รอบจุดศูนย์กลางของเมืองในทางทิศใต้ ซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างไกลกันมากนัก และชุมชนแออัดอื่น ๆ ก็อยู่ห่างเป็นระยะทางไม่เกิน 3 กิโลเมตร

ดังนั้นการมีที่ตั้งลักษณะเช่นนี้จะช่วยให้ผู้อาศัยอยู่ประหยัดค่าใช้จ่ายในการเดินทางและสิ้นเปลืองเวลาน้อยลง เพราะคนเหล่านั้นมีรายได้จำกัด และการประกอบอาชีพไม่มั่นคงแน่นอน เช่น อาชีพรับจ้าง ค้าขาย และบริการ เป็นต้น โดยเฉพาะอาชีพหาบเร่ต้องใช้การเดินเท้าไปยังเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก ดังนั้นการมีบ้านเรือนอยู่ใกล้จึงเป็นสิ่งที่เขาจะต้องคำนึงไว้ก่อนเหนือสิ่งอื่นใด ซึ่งผลการศึกษาดังที่กล่าวมาสอดคล้องกับการศึกษาของนักวิชาการคนอื่น ๆ เช่น พิสันต์ ด่านไพบูลย์ ศึกษาบริเวณที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ พบว่าที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยจะมีรูปแบบที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ว่างเปล่าของหน่วยงานราชการ บริเวณที่มีที่ดินราคาประเมินต่ำ ค่าเช่าที่ดินราคาต่ำและใกล้เคียงกับศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมือง (พิสันต์ ด่านไพบูลย์. 2529 : 147) ชลิตภากร วีรพลิน และอรุณี บุญประเสริฐ ศึกษาการขยายตัวของกรุงเทพมหานคร ได้กล่าวถึงชุมชนแออัดไว้ว่า จะกระจายอยู่ใกล้ใจกลางเมืองใกล้ที่ทำงาน จะพบอยู่ในตรอกหรือซอยหลังตึกที่เป็นร้านค้าศูนย์การค้า (ชลิตภากร วีรพลิน และอรุณี บุญประเสริฐ. 2518 : 14 - 28) สมชาย เดชะพรหมพันธ์ ศึกษาเปรียบเทียบที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในชุมชนเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก จันทบุรี ระยอง และพัทยา พบว่า ที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย จะกระจายอยู่ใกล้และรายล้อมศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก เพราะว่าทำให้ผู้มีรายได้น้อยเข้าใกล้กับแหล่งงานที่ใหญ่ที่สุด อีกทั้งประหยัดค่าเดินทางและเวลาในการเดินทางไปทำงาน (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. 2532 : 97) จากผลการศึกษาดังกล่าวมาข้างต้น จึงสรุปได้ว่า ผลการศึกษามีความสอดคล้องกับสมมุติฐาน ข้อที่ 1 ที่กล่าวว่า "ชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีกระจายตัวอยู่ใกล้ชิดกับศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมืองอุดรธานี"

1.2 การกระจายของชุมชนแออัดกับการเป็นเจ้าของที่ดิน

ถึงแม้ว่าชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี จะกระจายอยู่ใกล้ชิดกับศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมืองอุดรธานี แต่มีข้อจำกัดบางประการที่ทำให้การกระจายไม่สม่ำเสมอ เช่น ชุมชนแออัดขนาดใหญ่ จะพบเป็นส่วนมากทางด้านทิศใต้ของจุดศูนย์กลางเมืองอุดรธานี ผลที่เป็นเช่นนี้ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากกรรมสิทธิ์ในที่ดินซึ่งเป็นตัวกำหนดเกี่ยวกับที่ตั้งของชุมชนแออัดประการหนึ่งด้วย จากผลการศึกษาชุมชนแออัดดังกล่าว พบว่า ผู้อาศัยส่วนใหญ่ไม่มีสิทธิในที่ดินที่ตนปลูกบ้านอยู่ และที่ดินดังกล่าวมีผู้เป็นเจ้าของดังนี้ ที่ดินเอกชนเป็นเจ้าของคิดเป็นร้อยละ 57.1 ที่ดินสาธารณะ ที่ดินของราชการ และที่ดินของวัด คิดเป็นร้อยละ 14.3 เท่ากันทั้งสามประเภท จากผลดังกล่าวจะเห็นว่าภาวะการถือครองที่ดินในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีส่วนใหญ่เป็นของเอกชน ดังนั้น เอกชนน่าจะเป็นผู้มีบทบาทและเป็นผู้กำหนดความเป็นไปของชุมชนแออัดเหล่านั้น ทั้งนี้เพราะในอดีตบริเวณชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ส่วนมากเคยเป็นที่อยู่อาศัยของผู้มีฐานะดี ซึ่งผู้มีฐานะดีบางคนจะสร้างบ้านให้เช่า และเก็บผลประโยชน์ต่อเนื่องมาโดยไม่มีการปรับปรุงสภาพบ้านเช่าให้ดีขึ้นเพราะเกรงว่าจะสิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย กอร์ปกับยังมีผู้เช่าอยู่เสมอ เมื่อบ้านเรือนเหล่านั้นมีสภาพเก่าทรุดโทรมจึงทำให้อัตราค่าเช่าถูกลง เป็นเหตุให้ผู้มีรายได้น้อยเข้ามาเช่าอยู่เพราะมีความเหมาะสมกับรายได้ของตนเอง ชุมชนลักษณะนี้จะพบอยู่หลายบริเวณ เช่น ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์ ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล และชุมชนหลังสนามม้าเก่า

นอกจากนี้ยังพบชุมชนแออัดที่มีที่ตั้งอยู่ในที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของวัด หน่วยงานราชการที่ยังไม่ใช้ประโยชน์ และที่ดินสาธารณะประโยชน์ที่ว่างเปล่าลักษณะที่ดินดังกล่าวทำให้ผู้อาศัยในชุมชนแออัด จ่ายค่าตอบแทนน้อยมากหรือผู้อาศัยบางรายไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายเลย เพราะบุกรุกเข้าไปโดยไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าของที่ดินชุมชนดังกล่าว ได้แก่ ชุมชนคุ้มวัดไพธิวราราม (ที่ศาสนาสมบัติ) ชุมชนคุ้มผาสุข (ที่ดินหน่วยงานราชการ) และชุมชนหนองเตาเหล็ก (ที่ดินสาธารณะประโยชน์)

จากผลการศึกษาดังกล่าว สอดคล้องกับผลการศึกษาของแมคกี (McGee) ซึ่งศึกษาการใช้ที่ดินของเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบว่า การใช้ที่ดินบริเวณชุมชน

แออัด เป็นการใช้ที่ดินเพื่อตั้งบ้านเรือนโดยที่ตนไม่มีสิทธิ์ในที่ดินนั้นอย่างถูกต้องตามกฎหมาย เรียกการตั้งบ้านเรือนลักษณะนี้ว่าสแควตเตอร์ (McGee. 1970 : 123) ไฮลสไตเนอร์ ศึกษาความเป็นจริงปัญหาผู้บุกรุกในสหรัฐอเมริกา พบว่า ชุมชนแออัดจะกระจายอยู่ในที่ดินของรัฐและเอกชนโดยมีทั้งผู้ที่เจ้าของที่ดินอนุญาตและไม่อนุญาต (Hollsteiner. 1993 : 15 - 13) สมชาย เดชะพรหมพันธุ์ ซึ่งศึกษาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในชุมชนเมืองชลบุรี และศึกษาเปรียบเทียบที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในชุมชนเมืองจันทบุรี ระยอง และพัทยา พบว่า ที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อย จะกระจายอยู่บนพื้นที่ถือครองโดยเอกชนมากที่สุดเหมือนกันทั้งสี่ชุมชนเมือง (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. ม.ป.ป. : 71 ; 2532 : 122)

จากความสอดคล้องกันของผลการศึกษาดังกล่าวมา กับการศึกษากรณีของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี จึงสามารถสรุปได้ว่าที่ตั้งของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี กระจายอยู่ในดินซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน หรือเอกชนเป็นเจ้าของเหมือนกับชุมชนเมืองอื่นดังที่กล่าวมา ดังนั้นบทบาทของความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เกี่ยวกับชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ย่อมขึ้นอยู่กับเอกชน การจะพัฒนาปรับปรุงชุมชนแออัดให้ประสบผลสำเร็จ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องน่าจะหันมาร่วมมือกับเอกชนเพื่อวางแผนพัฒนาปรับปรุงที่อยู่อาศัยของชุมชนแออัดให้มีสภาพที่น่าอยู่ไม่เป็นสภาพแออัดหรือแหล่งเสื่อมโทรมอันจะก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมในเมืองอุดรธานีต่อไป

นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีเกี่ยวกับการเป็นเจ้าของที่ดิน พบว่า ผู้อาศัยบางส่วนสามารถเป็นเจ้าของที่ดินในที่อยู่อาศัยปัจจุบัน โดยพบกลุ่มตัวอย่างจากชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์ จำนวน 3 ราย ชุมชนคุ้มผาสุขจำนวน 1 ราย ชุมชนคุ้มวัดโพธิ์วราราม จำนวน 2 ราย และชุมชนคุ้มสนามม้าเก่าจำนวน 3 ราย รวมจำนวนผู้อาศัยที่เป็นเจ้าของที่ดินทั้งสิ้น จำนวน 9 ราย คิดเป็นร้อยละ 4.0 ผลที่ปรากฏ เช่นนี้ได้รับคำตอบจากการสัมภาษณ์ถึงสาเหตุที่ทำให้ผู้อาศัยเป็นเจ้าของที่ดินได้ด้วยเหตุผล 2 ประการ คือ

ประการที่ 1 เป็นผู้อาศัยมานานและมีที่ดินเป็นกรรมสิทธิของตนเองอยู่ก่อนแล้ว แต่ฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวยังอยู่ในฐานะผู้มีรายได้น้อย ดังนั้นเมื่อชุมชนแออัดขยายตัวเข้ามาถึง ทำให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนแออัดไป ผู้อาศัยในลักษณะนี้พบในชุมชนข้างโรงเรียนคุณากรณ์ ชุมชนคุ้มผาสุข และชุมชนคุ้มวัดโพธิ์วราราม

ประการที่ 2 เป็นผู้อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดมาก่อน แต่ด้วยความเพียรพยายามยกระดับรายได้ของตนเองขึ้นมาอีกระดับหนึ่งพอที่จะซื้อที่ดินเป็นของตนเอง จากเจ้าของที่ดินเดิมภายในชุมชนแออัด จึงดูเหมือนว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนแออัด ผู้อาศัยในลักษณะนี้พบในชุมชนหลังสนามม้าเก่าเพียงแห่งเดียวเท่านั้น

จากผลการศึกษาดังกล่าวมา แม้ว่าผู้อาศัยจะเป็นเจ้าของที่ดินอยู่บ้างจำนวนหนึ่ง แต่จะไม่มีผลต่อความเป็นไปของชุมชนแออัด แต่อย่างไรเพราะมีจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับเจ้าของที่ดินส่วนอื่น ๆ ในทางตรงข้ามเจ้าที่ดินเหล่านี้ มีความรู้สึกว่าตนเองก็เป็นส่วนหนึ่งของผู้อาศัยในชุมชนแออัด ดังนั้นการกระจายของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีไม่ได้ขึ้นอยู่กับผู้อาศัยที่เป็นเจ้าของที่ดินส่วนนี้ หากแต่เจ้าของที่ดินรายใหญ่ที่เป็นเอกชน ซึ่งมีที่ดินไว้ครอบครองจำนวนมากเป็นผู้กำหนดความเป็นไปตลอดจนกระทั่งการกระจายของชุมชนแออัดดังที่ปรากฏในผลการศึกษาที่ผ่านมา

1.3 การกระจายของชุมชนแออัดกับความสะดวกในการเข้าถึงและทางเดินออก

ชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ส่วนใหญ่มีความสะดวกในการเข้าถึงอยู่ในเกณฑ์ต่ำ จากผลการศึกษาพบว่า ชุมชนแออัดร้อยละ 57.14 มีถนนเข้า - ออกระหว่างชุมชนกับพื้นที่แห่งอื่นของเมืองเพียงสายเดียว และชุมชนที่มีถนนมากที่สุดไม่เกิน 2 สาย เหตุที่เป็นเช่นนี้เนื่องมาจากความสัมพันธระหว่างความสะดวกในการเข้าถึงกับการใช้ประโยชน์จากที่ดิน ซึ่งบริเวณที่มีความสะดวกในการเข้าถึงอยู่ในเกณฑ์สูงจะเป็นพื้นที่ที่ใช้ประโยชน์สูงสุด กิจกรรมการใช้ที่ดิน จึงเป็นประเภทพานิชยกรรมและการค้า สำหรับบริเวณที่มีความสะดวกในการเข้าถึงอยู่ในเกณฑ์ต่ำจะเป็นพื้นที่ที่ให้ผลตอบแทนน้อย ไม่เหมาะสมที่จะใช้เป็นกิจกรรมประเภทพานิชยกรรมหรือการค้า ดังนั้นผู้มีระดับรายได้ต่ำจึงเลือกเอาพื้นที่เช่นนี้เป็นที่ตั้งบ้านเรือน เพราะไม่จำเป็นต้องจ่ายตอบแทนในการเข้าไปอาศัยหรือจ่ายค่าเช่าในราคาต่ำ ซึ่งเหมาะสมกับรายได้ของประชากรที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดเหล่านั้น

เมื่อพิจารณาถึงระยะทางระหว่างชุมชนแออัดไปยังถนนสายหลักและแหล่งงานที่ใกล้ที่สุด พบว่า มีความสอดคล้องกัน กล่าวคือ ระยะทางจากชุมชนแออัดไปยังถนนสายหลัก และจากชุมชนแออัดไปยังแหล่งงานที่ใกล้ที่สุด ที่อยู่อาศัยส่วนมากมีระยะห่างอยู่ระหว่าง

0 - 1 กิโลเมตร เหมือนกัน ผลเช่นนี้น่าจะเป็นสาเหตุมาจากปัจจัยอันเดียวกัน คือ ทั้งเส้นทางสายหลัก และแหล่งงานที่ใกล้ที่สุดเป็นพื้นที่อันเดียวกัน เพราะแหล่งงานหรือเขตธุรกิจการค้าหลักจะกระจายตัวเป็นแถบไปตามเส้นทางสายหลัก ดังนั้นความคล้ายคลึงของการกระจายชุมชนแออัดตามเส้นทางสายหลักและแหล่งงานที่ใกล้ที่สุด จึงเป็นผลมาจาก การมีความเกี่ยวข้องกันของเส้นทางสายหลักกับแหล่งงานที่ใกล้ที่สุดดังกล่าวมา

ผลจากการศึกษาดังที่กล่าวมาสอดคล้องกับการศึกษาของ ไฮเมอร์ฮอยท์ ศึกษาบริเวณที่อยู่อาศัยของเมืองต่าง ๆ ในอเมริกาเหนือ พบว่า รูปแบบการกระจายของที่อยู่อาศัยชั้นต่ำ หรือชุมชนแออัดมีอยู่ในบริเวณที่มีราคาที่ดินต่ำ และเป็นแถบที่อับเส้นทางคมนาคม (อ้างโดยสมชาย เดชะพรหมพันธ์. ม.ป.ป. : 76) ไวท์ (White) กล่าวว่าบริเวณชุมชนแออัดจะเป็นจุดอับ การเข้าถึงไม่สะดวก ทั้ง ๆ ที่พื้นที่เหล่านั้นจะอยู่ใกล้บริเวณใจกลางเมือง (White. 1979 : 22 - 23) สมชาย เดชะพรหมพันธ์ ได้ศึกษาเปรียบเทียบที่อยู่อาศัย ผู้มีรายได้น้อย ในชุมชนเมืองจันทบุรี, ระยอง, พัทยา พบว่า ชุมชนแออัดทั้งสามชุมชนเมือง มีความสอดคล้องกันคือ มีถนนสายเดียวเป็นทางออก (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. 2532 : 122)

เนื่องจากเมืองอุดรธานีเป็นชุมชนเมืองขนาดกลางที่ประชากรไม่หนาแน่น และไม่ประสบกับปัญหาด้านการจราจรเหมือนกับเมืองใหญ่ เช่น กรุงเทพมหานคร ถึงแม้ว่าการคมนาคมระหว่างชุมชนแออัดไปยังแหล่งงานต่าง ๆ ภายในเมืองจะไม่มีความสะดวก ก็ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อาศัยมากนัก แต่ในอนาคตเมื่อเมืองมีการขยายตัวและมีความเจริญมากขึ้น การจราจรประสบปัญหามากขึ้น ผู้อาศัยในชุมชนแออัดจะขยายตัวไปยังส่วนต่าง ๆ ของเมือง เช่นที่เป็นจุดอับ และที่ว่างเปล่าที่ไม่มีการใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์ ดังนั้นผู้เกี่ยวข้องควรจะมีการเข้มงวดเกี่ยวกับการใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์สูงสุดในเมือง เพื่อป้องกันการบุกรุกเข้าไปตั้งชุมชนแออัดแห่งใหม่อีกต่อไป

2. <u>การก่อตัวและการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี</u>

ช่วงระยะเวลาที่ชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ก่อตัวขึ้นมีความแตกต่างกันไป แต่เมื่อเปรียบเทียบใน 3 ช่วงเวลาที่กำหนดไว้ จะเห็นว่าช่วงระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2510 -

2514 เป็นช่วงที่มีการก่อตัวของที่อยู่อาศัยมากกว่าเวลาใด ๆ จำนวนบ้านเรือนที่ก่อตัวขึ้นคิดเป็นร้อยละ 85.7 ผลที่เป็นเช่นนี้อาจจะเป็นเพราะช่วงระยะเวลาดังกล่าวเมืองอุดรธานีมีการตั้งฐานทัพสหรัฐอเมริกาขึ้น จึงทำให้จำนวนประชากรและเศรษฐกิจขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว ประชากรที่อาศัยอยู่ในชนบทก็อาศัยช่วงเวลาของการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจดังกล่าว อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนในชุมชนแออัดมากขึ้น โดยมีจุดประสงค์เพื่อแสวงหาโอกาสที่จะทำให้เศรษฐกิจดีขึ้น หรือเปลี่ยนอาชีพเดิมมาสู่อาชีพในสังคมเมือง จากผลของการก่อตัวที่กล่าวมาข้างต้นมีความสอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 2 ที่กล่าวว่า "การก่อตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด น่าจะอยู่ในช่วงเวลามากกว่า 20 ปี" ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ สมชาย เดชะพรหมพันธุ์ ซึ่งศึกษาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในชุมชนเมืองชลบุรี พบว่า ระยะเวลาของการก่อตัวและการขยายตัวของแหล่งชุมชนมีการก่อตัวมาแล้วก่อนปี พ.ศ. 2510 ซึ่งเป็นระยะเวลามากกว่า 20 ปี นับจากปีปัจจุบัน (2534) (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. ม.ป.ป. : 70)

ในบางชุมชน เช่น ชุมชนคุ้มหลังสนามม้าเก่า ถึงแม้จะไม่ปรากฏการก่อตัวในช่วงเวลาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510 - 2519 แต่ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ทำให้ทราบความจริงว่า ชุมชนหลังสนามม้าเก่าได้มีการตั้งขึ้นมาพร้อม ๆ กับชุมชนอื่น หากแต่ชุมชนคุ้มหลังสนามม้าเก่าเพิ่งจะเคลื่อนย้ายออกมาจากแหล่งที่ตั้งเดิมที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกันเพราะสาเหตุการถูกไล่ที่จึงทำให้มีระยะเวลาตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณที่อยู่ปัจจุบัน มีระยะเวลาสั้น คือ ระหว่าง พ.ศ. 2520 - 2524

สำหรับการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี พบว่า มีอัตราการขยายตัวเพิ่มขึ้นอยู่ตลอดเวลา โดยมีอัตราการขยายตัวมากที่สุด คือ ปี พ.ศ. 2518 โดยมีบ้านเรือนเพิ่มขึ้นคิดเป็นร้อยละ 234.1 สาเหตุของการขยายตัวของชุมชนแออัดดังกล่าว น่าจะมาจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจของชุมชนเมืองอุดรธานี อันเนื่องมาจากการตั้งฐานทัพสหรัฐอเมริกา ซึ่งในช่วงระยะเวลาดังกล่าว มีกิจกรรมทางการค้าและบริการเกิดขึ้นมากกว่าช่วงเวลาอื่น ทั้งนี้เพราะนักลงทุนได้เปิดกิจการเพื่อบริการทหารอเมริกัน ซึ่งต้องการพักผ่อนในเวลาว่าง กิจกรรมดังกล่าวได้แก่ โรงแรม, ร้านอาหาร และสถานเริงรมย์ประเภทต่าง ๆ ซึ่งธุรกิจการค้าดังกล่าวต้องการผู้ประกอบการและแรงงานจำนวนมาก ดังนั้นจึงทำให้แรงงาน

จากชนบทอพยพเข้าสู่เมืองอุดรธานีมากขึ้นในเวลานั้น จำนวนที่อยู่อาศัยซึ่งมีอยู่จำกัด ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของผู้อพยพจากชนบทได้ ดังนั้นชุมชนแออัดจึงเป็นเป้าหมายหนึ่งที่ผู้อพยพย้ายเข้าไปอาศัยอยู่ และทำให้มีการขยายจำนวนของจำนวนที่อยู่อาศัยมากขึ้น และต่อจากนั้นอัตราการขยายตัวเริ่มลดลง จนถึงปี พ.ศ. 2534 ลดลงเหลือเพียงร้อยละ 3.7 ผลที่เป็นเช่นนี้น่าจะเป็นสาเหตุมาจากพื้นที่ที่เป็นชุมชนแออัดมีความหนาแน่นมากขึ้น ทำให้ผู้อพยพเข้ามาอยู่ใหม่มีเป้าหมายในการเลือกที่ตั้งบ้านเรือนในพื้นที่แห่งอื่นในชุมชนเมืองอุดรธานี ซึ่งในความเป็นจริงอัตราการเพิ่มไม่ได้ลดลงอย่างมากเช่นนี้ เพราะยังปรากฏว่ามีบ้านเรือนของผู้มีรายได้น้อยแทรกตัวอยู่ในพื้นที่แห่งอื่นที่ถูกปล่อยปละในชุมชนเมืองอุดรธานี โดยสามารถสังเกตุเห็นได้ในพื้นที่ว่างเปล่าจะมีการปลูกสร้างบ้านเรือน ลักษณะเช่นเดียวกับบ้านเรือนในชุมชนแออัด ผลที่ปรากฏเช่นนี้สอดคล้องกับการศึกษาของ จันทิมา ฉัตรชัยสิทธิกุล ซึ่งศึกษารูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัดในกรุงเทพมหานคร พบว่า แนวโน้มการขยายตัวของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัดส่วนใหญ่จะขยายตัวในพื้นที่ของเขตชั้นกลางเป็นอันดับแรก ต่อมา คือ เขตชั้นในสุด จะมีแนวโน้มการขยายตัวของชุมชนแออัดต่ำ (จันทิมา ฉัตรชัยสิทธิกุล. 2529 : 317)

จากการศึกษาของผู้วิจัยเกี่ยวกับ การก่อตัว และการขยายตัวของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีดังกล่าวมา ทำให้ทราบว่าโอกาสที่ชุมชนแออัดจะก่อตัวและขยายตัวเพิ่มขึ้นอีกมีความเป็นไปได้อย่างแน่นอน การขยายตัวจะมีอัตรามากขึ้นหรือน้อยลงนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับการขยายตัวด้านเศรษฐกิจและสังคมของเมืองด้วย เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า ชุมชนเมืองอุดรธานีในปัจจุบันและในอนาคตมีแต่จะขยายตัวเพิ่มขึ้นตามลำดับเพราะอิทธิพลจากการพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางของเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน และเป็นศูนย์กลางการค้าระหว่างไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ดังนั้นโอกาสที่คนจากชนบทจะอพยพเข้าสู่ชุมชนเมืองอุดรธานีจึงมีมากขึ้น และที่สำคัญการขยายตัวของชุมชนแออัดจะเพิ่มขึ้นด้วยเช่นกัน ถ้าการขยายตัวของชุมชนแออัดเป็นไปอย่างมีระเบียบเรียบร้อย ก็จะก่อให้เกิดปัญหาด้านต่าง ๆ น้อยที่สุด แต่ในปัจจุบันมีบ้านเรือนในลักษณะเช่นเดียวกับที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดสามารถพบเห็นได้ในที่ว่างเปล่าที่ไม่ใช่ชุมชนแออัดอย่างชัดเจน ซึ่งถ้าผู้เกี่ยวกับไม่ได้ป้องกันการขยายตัวของที่อยู่อาศัยลักษณะนี้ก็อาจจะทำให้ชุมชนเมืองอุดรธานีประสบกับปัญหาชุมชนแออัดขึ้นในอนาคตอย่างแน่นอน

3. <u>แนวโน้มการขยายตัวของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี</u>

3.1 แนวโน้มการขยายตัวด้านจำนวนของที่อยู่อาศัย

ในอดีตที่ผ่านมานับตั้งแต่ที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีมีการก่อตัวขึ้นการขยายจำนวนของที่อยู่อาศัยก็ไม่ได้หยุดอยู่แค่นั้นมีการเพิ่มจำนวนขึ้นตลอดเวลา ต่อมาการขยายจำนวนได้ทวีขึ้นตามลำดับ โดยการขยายจำนวนของบ้านเรือนเหล่านั้นมีหลายรูปแบบด้วยกัน เช่น ที่อยู่อาศัยในรูปแบบของการบุกรุก (Squatter settlement) รูปแบบการเช่าที่ดินชั่วคราว และการอพยพของผู้สัญจรชาวชนบท ซึ่งสามารถสังเกตเห็นได้ทั่วไปในทุกชุมชน ดังนั้นถ้าจำนวนของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดมีอัตราเพิ่มขึ้นอยู่เสมอเช่นนี้ ทำให้คาดการณ์ได้ว่าในอนาคตจะมีที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดหนาแน่นเพิ่มขึ้นอย่างแน่นอน จากการวิเคราะห์ด้วยวิธีพยากรณ์ด้วยสมการถดถอย ผู้วิจัยพบว่า ที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ในอีก 5 ปีข้างหน้า (พ.ศ. 2539) จะมีจำนวนทั้งสิ้นประมาณ 1009 หลังคาเรือน โดยมีความเป็นไปได้จากการทดสอบความคาดเคลื่อนมาตรฐานถึงร้อยละ 82.2 ซึ่งเพิ่มขึ้นจากปีปัจจุบัน (พ.ศ. 2534) ประมาณ 315 หลังคาเรือน เมื่อเปรียบเทียบแนวโน้มของการเพิ่มจำนวนบ้านเรือนในชุมชนแออัดกับเมืองหลักอื่น เช่น เมืองหลักและเมืองรองในภาคตะวันออกซึ่งศึกษาโดย สมชาย เดชะพรหมพันธุ์ เป็นที่น่าสังเกตว่า เมืองเหล่านั้นจะมีแนวโน้มการเพิ่มขึ้นอยู่ในระดับใกล้เคียงกัน กล่าวคือ ในช่วงปี พ.ศ. 2530 - 2534 ที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองชลบุรีมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น 95 ครอบครัว, เมืองจันทบุรี 172 ครอบครัว, เมืองระยอง 174 ครอบครัว และเมืองพัทยา 168 ครอบครัว (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. 2532 : 103) จากจำนวนดังกล่าว จะเห็นว่าแนวโน้มการขยายตัวของชุมชนแออัดในตัวเมืองของภาคตะวันออกมีความแตกต่างกันน้อยมาก ทั้งนี้เพราะเมืองดังกล่าวมีที่ตั้งและพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่คล้ายกัน กล่าวคือ ในแต่ละเมืองตั้งอยู่ในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก ดังนั้นโอกาสที่จะพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและส่งเสริมรายได้ให้แก่ประชากรจึงมีเหมือนกัน การอพยพเข้าสู่เมืองของประชากร ผู้มีรายได้ต่ำ จึงมีจำนวนใกล้เคียงกัน แต่สำหรับกรณีการเพิ่มขึ้นของบ้านเรือนในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี มีความแตกต่างกันจากกรณีของเมืองหลักและเมืองรองในพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกอยู่มาก ซึ่งชุมชนเมืองอุดรธานีมีแนวโน้มขยายจำนวนบ้านเรือนในชุมชนแออัดสูงกว่าประมาณ

1.4 เท่า โดยมีความแตกต่างของคาบเวลาเพียง 5 ปี ผลเช่นนี้น่าจะมีสาเหตุมาจากความแตกต่างทางด้านที่ตั้ง เพราะชุมชนเมืองอุดรธานีเป็นเมืองหลักเพียงแห่งเดียวของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ตั้งอยู่ห่างจากเมืองหลวงมากที่สุด ประกอบกับมีการขยายตัวของด้านเศรษฐกิจอยู่ในระดับสูง เพราะได้รับการพัฒนาให้เป็นเมืองหลักตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 - 2534) ทำให้เป็นปัจจัยสำคัญในการดึงดูดให้ประชากรอพยพเข้าสู่เมืองอุดรธานีมากขึ้น ในขณะเดียวกันก็มีผู้อพยพเข้าสู่ชุมชนแออัดมากขึ้นเช่นกัน ดังเช่น สมพงษ์ พัดปุย กล่าวว่า แหล่งเสื่อมโทรมของกรุงเทพมหานครเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับแนวคิดการพัฒนาประเทศที่มุ่งให้เป็นแบบอุตสาหกรรม (สมพงษ์ พัดปุย. 2527 : 1) ดังนั้น แนวโน้มการขยายจำนวนของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี น่าจะมีเหตุผลมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนเมืองอุดรธานีสู่ระบบอุตสาหกรรมเป็นประเด็นสำคัญซึ่งอาจจะก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับชุมชนแออัดตามมา เช่น ทำให้พื้นที่ชุมชนแออัดขยายตัวเพิ่มขึ้นและเกิดความหนาแน่นในพื้นที่ของชุมชนแออัดมากขึ้น ในที่สุดอาจจะกลายเป็นแหล่งชุมนุมของปัญหาสังคม ดังนั้นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องควรหาวิธีการเพื่อป้องกันการขยายตัวด้านจำนวนของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัด โดยควรพัฒนาพื้นที่ที่เป็นชุมชนแออัด ควรจะจัดรูปที่ดินให้เหมาะสม และจัดสร้างที่อยู่อาศัย ให้มีความเป็นระเบียบมากขึ้นกว่าเดิม เช่น อาจจะสร้างอาคารแถวหรืออาคารหลายชั้น เพื่อให้สามารถอาศัยอยู่ได้หลายครอบครัว นอกจากนี้ควรปรับปรุงระบบสาธารณูปโภคให้เข้าสู่พื้นที่ชุมชนแออัดมากขึ้น และจัดให้ผู้อาศัยได้รับบริการอย่างทั่วถึงกัน

3.2 แนวโน้มการขยายตัวด้านพื้นที่ของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

จากการศึกษาเกี่ยวกับแนวโน้มการขยายตัวด้านพื้นที่ของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีของผู้วิจัย โดยเป็นการศึกษาภายใต้เงื่อนไขเกี่ยวกับการขยายตัวด้านพื้นที่ของชุมชนแออัดซึ่งขยายตัวมาจากการย้ายที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดภายในเมืองเดิมส่วนหนึ่ง ดังเช่น โสภณ พรโชคชัย กล่าวว่า สาเหตุหลักของการเกิดและการขยายตัวของชุมชนแออัดหรือสลัมไม่ได้มาจากการอพยพของชาวชนบทเข้าสู่เมือง หากแต่เกิดจากการเคลื่อนย้ายออกมาจากชุมชนแออัดในเมือง ซึ่งมีการเพิ่มและการขยายจำนวนของสมาชิกในชุมชนแออัด (Sopon Pornckockchai. 1985 : 10) และสอดคล้องกับ บุญเทียม เขมาภิรักษ์ ซึ่งกล่าวว่า

สมมติฐานที่เหมาะสมที่สุดของการเกิดสลัมและสลัมขยายตัวเพิ่มขึ้น คือ ปัจจัยทางด้านการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดินในเขตเมือง เช่น การขยายตัวของการใช้ที่ดินเพื่อธุรกิจการค้าอุตสาหกรรมจะทำให้ที่ดินราคาแพงขึ้น เจ้าของที่ดินเดิมจะขายทอดตลาดไปยังนักวางแผนเก็งผลกำไรที่จะได้มาจากการขยายเมือง และความต้องการที่ดินที่มีมากขึ้น แต่ก็จะทิ้งให้ว่างเปล่าไม่ได้ทำประโยชน์หรือปลูกสร้างอาคารทำให้กลุ่มคนงานยากจนในเมืองเข้าครอบครองยึดพื้นที่หรือที่อยู่อาศัยโดยเสียค่าเช่าราคาถูก (บุญเทียม เขมาภิรักษ์ และคนอื่น ๆ. ม.ป.ป. : 5) แต่ผู้อพยพมาจากชนบทก็เป็นสาเหตุหนึ่งของการขยายตัวของชุมชนแออัดเช่นกัน ดังนั้นผลจากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีถึงความต้องการย้ายที่อยู่อาศัยถ้ามีการย้ายเพื่อไปตั้งในพื้นที่แห่งใหม่ พบว่า ผู้อาศัยส่วนใหญ่มีทัศนคติว่าจะย้ายที่ตั้งของที่อยู่อาศัยไปสู่พื้นที่แห่งใหม่ภายในเมืองอุดรธานีคิดเป็นร้อยละ 76.7 นอกจากนี้คือ ผู้ที่มีทัศนคติว่าจะย้ายที่อยู่อาศัยไปยังพื้นที่ในเขตภูมิลำเนาเดิมในชนบทคิดเป็นร้อยละ 23.3 เพราะฉะนั้นผู้อาศัยส่วนใหญ่ที่ต้องการย้ายที่ตั้งของที่อยู่อาศัยไปสู่พื้นที่แห่งใหม่ภายในเมืองอุดรธานีจึงมีความสำคัญและเป็นผู้มีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงด้านที่ตั้งของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี แต่ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือผู้อพยพจากชนบทสู่ชุมชนเมืองอุดรธานี ซึ่งเป็นผู้มีส่วนในการเลือกที่ตั้งบ้านเรือนแห่งใหม่ได้เหมือนกัน เพราะว่าที่ตั้งของชุมชนแออัดในปัจจุบันมีสภาพแออัดสูงมาก ดังนั้นที่ตั้งแห่งใหม่จึงเป็นตัวเลือกที่น่าจะเหมาะสมสำหรับผู้อาศัยดังกล่าวเพราะเป็นการระบายประชากรที่แออัดไปสู่พื้นที่แห่งใหม่

จากการศึกษาลักษณะที่ตั้งแห่งใหม่ ที่อยู่อาศัยต้องการย้ายเข้าไปอาศัยอยู่พบว่า เป็นที่ตั้งซึ่งมีคุณสมบัติเรียงตามลำดับความสำคัญดังต่อไปนี้

1. เป็นพื้นที่อยู่ใกล้แหล่งงาน
2. เป็นพื้นที่ที่มีบ้านเช่าและค่าเช่าที่ดินราคาถูก
3. เป็นพื้นที่สาธารณะว่างเปล่า และที่ดินของทางราชการ

จากผลการศึกษาดังกล่าวจึงทำให้คาดการณ์ได้ว่า ชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานียังคงเกาะตัวอยู่ใกล้ชิดกับเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก และที่ดินของเอกชนที่มีอัตรา

ค่าเช่าที่ดินหรือบ้านเช่าในราคาถูก ส่วนที่ดินสาธารณะว่างเปล่าและที่ดินของราชการจะพบน้อย ซึ่งที่ตั้งแห่งใหม่นี้อาจจะเป็นชุมชนแออัดเดิมหรือที่ว่างแห่งใหม่ภายในเมืองอุดรธานี และผลการศึกษายังสอดคล้องกับ สมชาย เดชะพรหมพันธุ์ ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย ผู้มีรายได้น้อยในชุมชนเมืองชลบุรี พบว่า แหล่งชุมชนแออัดที่มีแนวโน้มขยายตัวมากขึ้นในบริเวณที่เป็นแหล่งชุมชนแออัดเดิมอยู่แล้ว เป็นบริเวณที่ดินแบ่งให้เช่าราคาถูกและพื้นที่ว่างเปล่าที่ติดต่อกับแหล่งชุมชนแออัดและอื่น ๆ (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. ม.ป.ป. : 88 - 89) แต่ผลการศึกษาครั้งนี้ไม่สอดคล้องกับ พิสันต์ ด่านไพบูลย์ ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับบริเวณที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ พบว่า บริเวณที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยในเมืองเชียงใหม่มีแนวโน้มขยายตัวเพิ่มขึ้นบริเวณที่ว่างเปล่าของหน่วยงานราชการ, วัด และเอกชน, บริเวณที่มีราคาที่ดินประเมินต่ำ, บ้านเช่าและที่ดินให้เช่าราคาต่ำ และเป็นบริเวณที่ว่างในชุมชนแออัดที่มีอยู่ในปัจจุบัน (พิสันต์ ด่านไพบูลย์. 2529 : 124 - 125) ผลที่เป็นเช่นนี้อาจจะเป็นเพราะเมืองเชียงใหม่มีพื้นที่ว่างเปล่าของเอกชนน้อยมาก หรืออาจจะไม่มีเลยเพราะเจ้าของที่ดินได้นำไปใช้เพื่อการพาณิชย์ จึงเหลือเพียงแต่ที่สาธารณะและที่วัดในขณะที่ชุมชนเมืองอุดรธานีมีพื้นที่ว่างเปล่าของเอกชนมาก ที่สาธารณะและที่วัดมีน้อย แต่ในกรณีที่แนวโน้มการขยายตัวของที่ตั้งแห่งใหม่ของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีเหมือนกับชลบุรี อาจจะเป็นเพราะชุมชนเมืองชลบุรีมีที่ว่างของเอกชนมาก พื้นที่สาธารณะ ที่ของราชการที่ว่างเปล่าและที่วัดมีน้อย ดังนั้นจึงทำให้แนวโน้มการขยายตัวด้านพื้นที่ของชุมชนแออัดเหมือนกับชุมชนเมืองอุดรธานี นอกจากนั้นผลการศึกษาแนวโน้มการขยายตัวของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีของผู้วิจัย ก็ยังไม่สอดคล้องกับสมมติฐานข้อ 3 ที่กล่าวว่า "ที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี น่าจะมีแนวโน้มการขยายตัวเพิ่มขึ้นในบริเวณที่ดินสาธารณะประโยชน์และพื้นที่ว่างเปล่าของหน่วยงานราชการ"

จากผลการศึกษาดังกล่าวเป็นที่ทราบแน่นอนแล้วว่าในอนาคตพื้นที่ที่ว่างเปล่าของเอกชนจะเป็นเป้าหมายสำคัญที่ทำให้ชุมชนแออัดขยายตัวเข้าไป ดังนั้นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องควรจะประสานงานหรือร่วมมือกับเอกชนในการป้องกันปัญหาชุมชนแออัดอันจะเกิดขึ้น ในชุมชนเมืองอุดรธานีในอนาคต โดยองค์การบริการส่วนท้องถิ่น เช่น เทศบาลเมืองอุดรธานี ควรออกระเบียบควบคุมการให้ที่ดินในเมืองอุดรธานีให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ไม่ควรให้เอกชนปล่อยพื้นที่ให้

ว่างเปล่า หรือถ้ามีการจัดสร้างที่อยู่อาศัยเพื่อให้เช่า ควรให้มีมาตรฐานเหมาะแก่การอยู่อาศัย และมีสภาพแวดล้อมที่ดี ตลอดจนการจัดบริการสาธารณูปโภคให้ทั่วถึง

4. <u>ภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยก่อนที่จะอพยพเข้ามาอาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี</u>

4.1 <u>ที่ตั้งของภูมิลำเนา</u>

ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ส่วนใหญ่จะมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี นอกนั้นเป็นผู้มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในพื้นที่จังหวัดที่รายล้อมจังหวัดอุดรธานี และจังหวัดที่ห่างไกลออกไปผลเช่นนี้แสดงว่า ผู้อาศัยในชุมชนแออัดส่วนมากจะมีการอพยพเข้าสู่ชุมชนเมืองที่มีระยะทางใกล้ที่สุด เมื่อระยะทางเริ่มไกลออกไปจากชุมชนเมืองอุดรธานีก็จะทำให้มีผู้อพยพลดจำนวนลง ซึ่งมีความสอดคล้องกับทฤษฎีปานกลาง (Central Place) ที่มีความว่า จุดเริ่มต้นของเมืองจะเริ่มต้นที่ศูนย์กลาง ซึ่งเป็นศูนย์รวมของตัวเมือง และโครงร่างของตัวเมืองจะประกอบด้วยหกส่วน แต่ละส่วนจะมีหน่วยผลิตประกอบกันเป็นรูปหกเหลี่ยมใหญ่ซ้อนอยู่บนรูปหกเหลี่ยมอันเล็กที่อยู่ส่วนกลาง ดังนั้นจุดศูนย์กลางซึ่งเป็นแหล่งรวมของกิจกรรมทางเศรษฐกิจจะมีแรงดึงดูดให้การขนส่งผลผลิตและประชากรที่อยู่ภายในเขตบริการ คือ ภายในรูปหกเหลี่ยมขนาดใหญ่เข้าสู่จุดศูนย์กลาง โดยพื้นที่ที่มีระยะทางที่ใกล้จุดศูนย์กลางที่สุดจะถูกแรงดึงดูดมากที่สุด และแรงดึงดูดจะลดลงเมื่อระยะทางห่างออกไป (เอกจิต วงศ์ศุภชาติกุล. 2523 : 31) ดังนั้นชุมชนเมืองอุดรธานี จึงดึงดูดประชากรในพื้นที่ที่บริการมากกว่าพื้นที่อื่น ๆ เพราะชุมชนเมืองอุดรธานีเป็นศูนย์กลางที่ใหญ่ที่สุดในพื้นที่ใกล้เคียงและประชากรในเขตชนบทของจังหวัดอุดรธานีซึ่งมีมากกว่าจังหวัดใกล้เคียง นอกจากนี้ชุมชนเมืองจังหวัดอุดรธานี ยังเป็นเมืองหลักตอนบนที่ให้บริการต่าง ๆ ที่ใหญ่ที่สุดและยังเป็นเมืองหน้าด่านที่ติดต่อกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว กิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกอย่างจึงเจริญเติบโตมากขึ้น อันเป็นสิ่งดึงดูดให้ประชากรในเขตชนบทมุ่งเข้าสู่เมือง เพื่อแสวงโชคและเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตสู่สังคมเมือง หลักฐานที่ยืนยันว่าชุมชนเมืองอุดรธานีเป็นเมืองศูนย์กลางเมืองที่สำคัญของภาคอีสานตอนบน คือ มีผู้อพยพที่มาจากภูมิลำเนาที่มีพื้นที่อยู่ห่างไกลหรือแม้แต่ภาคอื่นก็ยังมีผู้อพยพเข้ามา และมีผู้อพยพจากจังหวัดที่รายล้อมกับจังหวัดอุดรธานี 4 จังหวัด คิดเป็นร้อยละ 27.5 ได้แก่ ผู้อพยพในพื้นที่จังหวัด

หนองคาย สกลนคร ขอนแก่น กาฬสินธุ์ และจังหวัดเลย จังหวัดที่ห่างไกลที่อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคอื่น คิดเป็นร้อยละ 17.9 ได้แก่ จังหวัดร้อยเอ็ด มหาสารคาม นครราชสีมา นครพนม ยโสธร กรุงเทพฯ ชัยภูมิ บุรีรัมย์ สระบุรี อุบลราชธานี ปราจีนบุรี ชลบุรี เพชรบูรณ์ นครสวรรค์ และอยุธยา จากหลักฐานดังกล่าวแสดงว่าชุมชนเมืองอุดรธานี ยังคงเป็นแหล่งงานที่สำคัญที่ดึงดูดให้มีการอพยพเข้ามาหางานทำของผู้มีรายได้น้อย เพราะเป็นเมืองหลักอันเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมทางเศรษฐกิจแห่งหนึ่ง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รองจากเมืองหลักอื่น ๆ และกรุงเทพมหานคร นอกจากชุมชนเมืองอุดรธานี จะดึงดูดประชากรจากพื้นที่ห่างไกลแล้ว ในส่วนที่สำคัญที่สุดยังสามารถดึงดูดประชากรโดยรอบชุมชนเมืองอุดรธานี จากการศึกษาพบว่า ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีมีภูมิลำเนาเดิมในพื้นที่ของจังหวัดอุดรธานีมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 54.6

จากการศึกษาที่ผ่านมาทำให้ตรงกับข้อสมมติฐาน ข้อ 9 ที่กล่าวว่า "ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ส่วนใหญ่น่าจะมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี" และผลการศึกษายังสอดคล้องกับผลการศึกษาของ มารุต คำชะอม ศึกษาปัญหาและความต้องการของชุมชนแออัดในเขตเทศบาลเมืองสงขลาและหาดใหญ่ พบว่า ผู้มีรายได้น้อยมีภูมิลำเนาเดิมก่อนย้ายเข้ามามากกว่าครึ่งมาจากเมืองสงขลา นอกนั้นมาจากจังหวัดใกล้เคียง (มารุต คำชะอม. 2532 : 8) แต่การศึกษาไม่สอดคล้องกับ สมชาย เดชะพรหมพันธุ์ ซึ่งศึกษาถึงภูมิลำเนาเดิมของผู้อพยพเข้าสู่ชุมชนแออัดในเมืองชลบุรี พบว่า ผู้มีรายได้น้อยอพยพมาจากพื้นที่ในจังหวัดชลบุรีคิดเป็นร้อยละ 48.03 พื้นที่จังหวัดอื่น ๆ ร้อยละ 51.97 (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. ม.ป.ป. : 33 - 37) เหตุผลที่ทำให้เมืองหลักทั้งสองแห่งมีความแตกต่างกันในด้านภูมิลำเนาเดิม ของผู้อาศัยในชุมชนแออัด คงเนื่องมาจากลักษณะที่ตั้งหรือตำแหน่งที่ตั้งของเมืองชลบุรีและเมืองสงขลามีความแตกต่างกัน เพราะเมืองชลบุรีมีความเป็นศูนย์กลางระดับประเทศมากกว่าเมืองสงขลา เนื่องมาจากการได้รับการส่งเสริมให้เป็นศูนย์กลางอุตสาหกรรมภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก (Easthern Sea Broad Project) และฐานะทางเศรษฐกิจของประชากรในชนบทดีอยู่แล้ว การอพยพเข้าเมืองจึงไม่จำเป็น ดังนั้นคนจากพื้นที่อื่นจึงอพยพเข้ามายังชุมชนเมืองชลบุรีมากกว่าเมืองสงขลา กรณีเมืองอุดรธานีซึ่งมีที่ตั้งห่างไกล

จากกรุงเทพมหานครคล้ายกับกรณีเมืองสงขลา ดังนั้นอิทธิพลของเมืองอุดรธานี ที่มีต่อผู้มีรายได้น้อย ในพื้นที่ใกล้เคียงจึงมากกว่าพื้นที่อื่น ๆ โดยรอบ

4.2 สถานภาพของภูมิลำเนาเดิม

เมื่อพิจารณาจึงสภานภาพของพื้นที่ที่ผู้อาศัยในชุมชนแออัดอพยพมา ทำให้ทราบว่าผู้อาศัยในชุมชนแออัดส่วนใหญ่ เป็นผู้อพยพมาจากชนบทภายในพื้นที่ของจังหวัดอุดรธานี คิดเป็นจำนวนร้อยละ 50.0 ผู้อพยพอีกส่วนหนึ่งมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในเขตเมืองอุดรธานี คิดเป็นร้อยละ 37.1 และมาจากชุมชนเมืองอื่นคิดเป็นร้อยละ 12.9 จากผลการศึกษาของผู้วิจัยดังกล่าวไม่สอดคล้องกับสมชาย เดชะพรหมพันธุ์ ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับภูมิลำเนาเดิมของผู้มีรายได้น้อยในชนบทเมืองชลบุรีพบว่า ภูมิลำเนาเดิมของผู้มีรายได้น้อยจะอยู่ในพื้นที่ชุมชนเมืองเป็นส่วนใหญ่ (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. ม.ป.ป. : 37) และไมเออร์ (Maier) ศึกษาเกี่ยวกับภูมิลำเนาเดิมของผู้อาศัยในแหล่งเสื่อมโทรม กรุงเทพมหานคร พบว่า อพยพมาจากชุมชนเมืองเป็นส่วนใหญ่ (Maier. 1981 : 44) และแอกราวัล (Agrawal) ได้ศึกษาโครงสร้างหน้าที่และความสำคัญของชุมชนบุกรุกขนาดเล็กในกรุงเทพมหานคร พบว่า ภูมิลำเนาเดิมผู้มีรายได้น้อยอพยพมาจากพื้นที่กรุงเทพมหานครและบริเวณใกล้เคียงมากกว่าครึ่งหนึ่ง ร้อยละ 51.1 (Agrawal. 1975 : 68) จากความแตกต่างของภูมิลำเนาเดิมระหว่างผู้มีรายได้น้อยในชุมชนเมืองชลบุรี และกรุงเทพมหานครที่กล่าวมากับผู้อาศัยในชุมชนแออัด ในชุมชนเมืองอุดรธานี เช่นนี้ อาจจะเป็นผลมาจากลักษณะกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนเมืองอุดรธานีมีความเหมาะสมแก่ผู้อาศัยที่อพยพมาจากชนบท ซึ่งทำให้ผู้อาศัยเหล่านั้นสะดวกต่อการเลือกประกอบอาชีพ ดังนั้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจของเมืองอุดรธานีดังกล่าว จึงเป็นเงื่อนไขกำหนดคุณสมบัติประชากรที่จะอพยพเข้าสู่เมืองอุดรธานี ซึ่งทำให้มีผู้อพยพจำนวนไม่น้อยที่มีความเหมาะสมทางด้านอาชีพที่ทำให้ผู้อพยพเหล่านั้นสามารถดำรงอยู่ในชุมชนเมืองอุดรธานีได้

5. <u>ปัจจัยดึงดูดที่ทำให้มีผู้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี</u>

จากการศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยดึงดูดที่ทำให้มีผู้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี พบว่า ผู้อาศัยในชุมชนแออัดส่วนใหญ่ ตัดสินใจเข้ามาตั้งบ้านเรือนเพราะปัจจัย

เกี่ยวกับบ้านเช่าและค่าเช่าที่ดินราคาถูกคิดเป็นร้อยละ 34.9 ผลที่เป็นเช่นนี้เนื่องมาจากสาเหตุผู้อาศัยส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการประหยัดค่าใช้จ่ายในการจัดหาที่อยู่อาศัย และสาเหตุอีกประการหนึ่ง คือ รายได้ของผู้อาศัยเหล่านั้นอยู่ในระดับต่ำ ดังนั้นการใช้จ่ายเพื่อเป็นค่าตอบแทนของที่อยู่อาศัยจึงพยายามให้ประหยัดที่สุด ดังเช่น ลอชลิน กล่าวว่า เหตุผลในการเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย เพราะที่อยู่อาศัยราคาต่ำ และพื้นที่นั้นมีความเป็นศูนย์กลางของเมือง (Loughlin and Others. 1979 : 57) ดังนั้นการเข้าไปอาศัยจึงมุ่งไปที่บ้านเช่าที่มีสภาพเก่าหรือทรุดโทรม ดังเช่น ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากร ฯ ชุมชนหลังโรงเรียนอุดรพิทยานุกูล, ชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม ชุมชนคุ้มสร้างแก้ว และมีการบุกรุกเข้าไปสร้างบ้านเรือนในที่ดินของหน่วยงานราชการและที่สาธารณะว่างเปล่า ได้แก่ชุมชนคุ้มผาสุข ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก นอกจากนี้ยังมีการบุกรุกเข้าไปปลูกสร้างบ้านเรือนในที่ดินของเอกชน เช่น ชุมชนคุ้มสนามม้าเก่า เป็นต้น

ปัจจัยดึงดูดเกี่ยวกับการมีที่ตั้งของบ้านเรือนอยู่ใกล้แหล่งงาน เป็นตัวเลือกสำคัญอันดับสองที่ผู้อาศัยในชุมชนแออัดตัดสินใจอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนเมืองอุดรธานี คิดเป็นร้อยละ 29.9 ผลเช่นนี้เนื่องมาจากจากสาเหตุที่ผู้อาศัยในชุมชนแออัดคำนึงถึงแหล่งงานเป็นสำคัญ การมีที่อยู่อาศัยใกล้ชิดกับแหล่งงานจะทำให้ลดเวลาและระยะทางการไปทำงาน ซึ่งมีผลต่อการประหยัดค่าใช้จ่ายลงไปด้วย ดังเช่น ชัชนี วายลี่ กล่าวว่า ค่าเดินทางเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในรายจ่ายของครอบครัวที่มีรายได้ต่ำ บุคคลเหล่านี้จะมองหาที่อยู่ใกล้แหล่งงานหรือแหล่งที่มีโอกาสหางานทำในเมืองที่อยู่ใกล้กับศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมือง (ชัชนี วายลี่. 2525 : 154) ทั้งนี้เพราะว่า ผู้อาศัยเหล่านั้นมีรายได้ต่ำ การประหยัดค่าเดินทางจึงเป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะผู้อาศัยประเภทชั่วคราว จากการสำรวจพบว่า อาชีพส่วนมากของคนเหล่านั้น คือ การค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นหาบเร่ ซึ่งผู้อาศัยประเภทนี้แทบจะไม่ต้องอาศัยขนส่งสาธารณะเพราะต้องเดินเท้าไปตามย่านต่าง ๆ ของชุมชนเมือง โดยเฉพาะเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลัก ดังนั้นผู้อาศัยเหล่านั้นจึงต้องมองหาที่อยู่อาศัยที่ใกล้แรงงานที่สุด ผู้อาศัยประเภทดังกล่าวจะพบได้ในชุมชนข้างโรงเรียนคุณากร และชุมชนคุ้มวัดโพธิวราราม ซึ่งมีที่ตั้งอยู่ใกล้ชิดกับเขตศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักมากที่สุด

ปัจจัยดึงดูดเกี่ยวกับการชักจูงจากญาติมิตรก็เป็นส่วนหนึ่งที่น่าพิจารณา เพราะมีความสำคัญเป็นอันดับสาม ผลเช่นนี้แสดงว่าผู้อาศัยในชุมชนแออัดบางส่วนไม่คุ้นเคยกับสภาพสังคมเมืองเพราะเพิ่งอพยพมาจากชนบท การตัดสินใจเข้ามาอยู่ในชุมชนแออัดจึงต้องอาศัยญาติพี่น้องเป็นคนแนะนำหรือให้เข้ามาอยู่ด้วยในระยะแรก เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยและอบอุ่นใจ ซึ่งผู้อาศัยที่ตัดสินใจเข้ามาสู่ชุมชนแออัดเพราะปัจจัยดึงดูด เช่นนี้ จะพบได้ทั่วไปในทุกชุมชน ข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่ง คือ เหตุผลอื่น ๆ ที่เป็นปัจจัยให้ผู้อาศัยตัดสินใจเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนแออัด มีผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ในหัวข้อนี้คิดเป็นร้อยละ 15.6 นับว่ามีความสำคัญพอสมควร จากการสัมภาษณ์พบว่า มีผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ถึงสาเหตุที่ตัดสินใจเข้ามาสู่ชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ดังนี้ คือ ต้องการเปลี่ยนอาชีพใหม่ในเมืองมีสิ่งอำนวยความสะดวก, ต้องการอยู่เพื่อการส่วนตัว, อยู่ฟรี, เพื่อจะได้อยู่ใกล้ชิดกับพ่อแม่, ย้ายตามบิดามารดา, ถูกไล่ที่เดิม, เข้ามาค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ฯลฯ

ปัจจัยที่มีความสำคัญเป็นอันดับสุดท้าย คือ ปัจจัยที่เป็นที่สาธารณะที่ว่างเปล่า จากการสำรวจพบว่า ชุมชนที่ตั้งอยู่ในที่สาธารณะว่างเปล่ามีอยู่ 1 แห่ง คือ ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก ส่วนชุมชนคุ้มผาสุขก็อาจจะอนุโลมให้เข้าเกณฑ์นี้ได้ เพราะผู้อาศัยครั้งแรกไม่ได้จ่ายค่าเช่าบ้านแต่ประการใด ทั้งนี้เพราะว่าเป็นที่ว่างเปล่าของหน่วยงานราชการ แต่เมื่อพิจารณาจากตาราง 14 จะพบว่าชุมชนแออัดทั้งสอง คือ ชุมชนคุ้มหนองเตาเหล็ก และชุมชนคุ้มผาสุข ไม่ได้เลือกเอาปัจจัยดึงดูดเกี่ยวกับการเป็นพื้นที่สาธารณะที่ว่างเปล่าเพื่อตัดสินใจอพยพเข้าไปอาศัยอยู่ในชุมชนแออัดเป็นประการสำคัญที่สุด ดังนั้นผลเช่นนี้แสดงว่าการตัดสินใจเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนแออัดไม่ได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านนี้มากนัก แต่จะขึ้นอยู่กับปัจจัยเกี่ยวกับการมีค่าเช่าบ้านและค่าเช่าที่ดินราคาถูกและใกล้แหล่งงานเป็นสำคัญดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

จากผลการศึกษาที่กล่าวมาจึงสรุปว่า ปัจจัยสำคัญที่ดึงดูดให้ผู้อาศัยอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนในชุมชนแออัด คือปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของการประหยัดค่าใช้จ่ายซึ่งเป็นเหตุผลทางเศรษฐกิจ เพราะปัจจัยดึงดูดสำคัญที่สุด 2 อันดับแรกคือ ปัจจัยด้านบ้านเช่าและค่าเช่าที่ดินราคาถูก และปัจจัยการอยู่ใกล้แหล่งงาน โดยทั้งสองปัจจัยมีผู้ตอบแบบสัมภาษณ์คิดเป็นร้อยละ 64.8 แสดงว่าการศึกษาครั้งนี้สอดคล้องกับสมมติฐานข้อที่ 5 ที่กล่าวว่า "เหตุผลทางเศรษฐกิจน่าจะเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้เกิดชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี"

ดังนั้นผลการศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยดึงดูดที่ทำให้ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในชุมชนเมืองอุดรธานีตัดสินใจเข้ามาอาศัยอยู่ในที่อยู่อาศัยปัจจุบันจึงสอดคล้องกับผลการศึกษาของ เฮิสท์ (Hurst), นอร์แธม (Northam) และแดร็บกิ้น (Drabkin) ที่กล่าวว่า บริเวณที่มีที่ตั้งที่ช่วยประหยัดค่าใช้จ่ายในการเดินทางและติดต่อสัมพันธ์กับบริเวณอื่น ๆ ได้สะดวก รวมทั้งมีความสะดวกในการเข้าถึงอยู่ในเกณฑ์ดี เป็นที่รวมตัวของแหล่งจ้างงาน บริเวณนั้นจะเป็นที่เหมาะสมสำหรับการตั้งถิ่นฐานของผู้มีรายได้น้อย (Hurst. 1972 : 630 - 231; Northam. 1979 : 334 ; Drabkin. 1977 : 18 - 19) แต่ผลการศึกษาครั้งนี้ไม่สอดคล้องกับ พิสันต์ ด่านไพบูลย์ ซึ่งศึกษาบริเวณที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยในเมืองเชียงใหม่พบว่า ปัจจัยดึงดูดที่สำคัญที่เป็นผลให้ผู้มีรายได้น้อยอพยพเข้าไปอาศัยในชุมชนแออัด คือ พื้นที่แห่งนั้นเป็นที่ว่างเปล่าของหน่วยงานราชการ (พิสันต์ ด่านไพบูลย์. 2529 : 113) และสมชาย เดชะพรหมพันธุ์ ศึกษาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในชุมชนเมืองชลบุรี พบว่า ปัจจัยดึงดูดที่สำคัญที่สุดที่ทำให้ผู้มีรายได้น้อยอพยพเข้าสู่ชุมชนเมืองชลบุรี คือ ได้รับการแนะนำจากญาติมิตร (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. ม.ป.ป. : 73) จากการสอดคล้องและไม่สอดคล้องกับนักวิชาการดังที่กล่าวมา อาจจะเป็นเพราะผู้ที่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี มีการเลือกที่ตั้งบ้านเรือนโดยพิจารณาจากการตัดสินใจในปัจจัยดึงดูดหลายประเภทด้วยกัน โดยแต่ละประเภทต่างก็มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจในระดับที่แตกต่างกันไปตามความจำเป็นของผู้อาศัยในชุมชนแออัดเหล่านั้น

6. สถานภาพของผู้อาศัยและที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

6.1 สถานภาพของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

ผู้อาศัยในชุมชนแออัดมีลักษณะที่แตกต่างจากผู้อาศัยในย่านที่อยู่อาศัยแห่งอื่นของชุมชนเมือง ทั้งนี้เพราะมีข้อจำกัดบางประการที่ทำให้เขาเหล่านั้นมีสภาพความเป็นอยู่ที่ด้อยกว่าสถานภาพของบุคคลก็เป็นส่วนหนึ่งที่มีข้อจำกัดของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ดังจะได้อภิปรายต่อไปนี้

6.1.1 เพศของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

หัวหน้าครอบครัวส่วนใหญ่ของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีเป็นเพศชาย มีจำนวนร้อยละ 61.6 ดังนั้นหัวหน้าครอบครัวเหล่านี้จึงเป็นเพศที่เหมาะสมสำหรับการเป็นหัวหน้าครอบครัว เพราะเพศชายมีคุณสมบัติที่ได้เปรียบหลายประการ เช่น มีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรงกว่า และมีอาชีพที่ใช้กำลังงานเป็นงานนอกบ้าน ดังนั้นเพศชายจึงเป็นผู้ที่สร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวมากกว่าเพศหญิง แต่ปรากฏว่าภายในชุมชนแออัดของเมืองอุดรธานียังมีเพศหญิงที่เป็นหัวหน้าครอบครัวคิดเป็นร้อยละ 38.4 ด้วยเหตุนี้จึงเป็นผลให้ฐานะทางเศรษฐกิจของผู้อาศัยบางครอบครัวอยู่ในระดับต่ำ เพราะปัญหาเนื่องมาจากข้อจำกัด ในการประกอบอาชีพของหัวหน้าครอบครัวที่เป็นเพศหญิง ดังเช่น น้อม งามนิสัย ซึ่งศึกษาภูมิหลังสภาพปัจจุบันและการวางแผนเพื่ออนาคตของผู้ถีบสามล้อรับจ้างในเขตเทศบาลเมืองสมุทรปราการ สำโรง และพระประแดง พบว่า สตรีบางรายที่จำเป็นต้องมาประกอบอาชีพถีบสามล้อรับจ้าง เพราะมีความจำเป็นของชีวิตบังคับ เช่น อาจเป็นหญิงหม้ายต้องรับภาระเลี้ยงดูสมาชิกในครัวเรือน ที่ยังช่วยตัวเองไม่ได้ประกอบกับตนเองไม่มีความสามารถและความรู้พอที่จะประกอบอาชีพที่ดีกว่า (น้อม งามนิสัย. 2532 : 94) จากการสัมภาษณ์เกี่ยวกับสถานภาพการสมรสของหัวหน้าครอบครัวที่เป็นเพศหญิงเหล่านั้น พบว่า มีการหย่าร้างกันเป็นส่วนมาก บางรายสามีเสียชีวิตและยังพบว่า บางกลุ่มมีสามีแต่ต้องไปทำงานในท้องที่ห่างไกล ไม่กลับบ้านเป็นระยะเวลานาน ซึ่งหัวหน้าครอบครัวที่เป็นเพศหญิงเหล่านี้ไม่มีงานทำเป็นงานหลัก นอกจากงานบ้านและรอรับการเลี้ยงดูจากสามี ดังนั้นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องควรหันมาให้ความช่วยเหลือกับครอบครัว ซึ่งหัวหน้าครอบครัวมีข้อจำกัดในการประกอบอาชีพและส่วนมากเป็นเพศหญิงให้มีความสามารถในการเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัว และสามารถดำรงชีพอยู่ได้พอสมควรแก่อัตภาพ

6.1.2 อายุ และวุฒิทางการศึกษาของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

หัวหน้าครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีส่วนมากจะมีอายุอยู่ในช่วง 41 ปี ขึ้นไป คิดเป็นร้อยละ 60.7 และจะพบผู้อาศัยในชุมชนแออัดซึ่งมีกลุ่มอายุน้อยกว่า 40 ปี ลดจำนวนลงตามลำดับอายุ ผลเช่นนี้แสดงว่าคนรุ่นใหม่จะมีฐานะ

ยากจนน้อยลง เพราะผลจากการได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น มีทักษะในการประกอบอาชีพ จึงทำให้กลุ่มผู้อาศัยซึ่งมีอายุน้อยกว่า 40 ปี มีฐานะดีขึ้นซึ่งต่างจากคนที่มีอายุมากระดับการศึกษายังต่ำอยู่คือจะจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 เป็นส่วนมาก บุคคลเหล่านี้ขาดทักษะในการทำงานหรือประกอบอาชีพที่ทำรายได้สูง จึงทำให้มีฐานะยากจนและกลายเป็นกลุ่มผู้อาศัยในชุมชนแออัดที่มีจำนวนมากกว่า ซึ่งผลการศึกษาของผู้วิจัยครั้งนี้ สอดคล้องกับ สมชาย เดชะพรหมพันธุ์ ซึ่งศึกษาเปรียบเทียบที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในชุมชนเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก คือ จันทบุรี ระยอง และพัทยา พบว่า ผู้มีรายได้น้อยที่มีอายุมากกว่า 40 ปี ขึ้นไป เป็นกลุ่มอายุที่มีจำนวนมากที่สุด และมีผู้มีรายได้น้อยลดลงตามกลุ่มอายุที่ลดลงด้วยเช่นกัน (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. 2532 : 107) และผลการศึกษาของ สมชาย เดชะพรหมพันธุ์ เกี่ยวกับอายุของผู้มีรายได้น้อยในเมืองชลบุรี มีความสอดคล้องกับชุมชนเมืองทั้งสามอีกด้วย ดังนั้น ผู้มีรายได้น้อยหรือผู้อาศัยในชุมชนแออัด ของชุมชนเมืองชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกทั้งสี่ และชุมชนเมืองอุดรธานี จะมีความเหมือนกันในกลุ่มผู้อาศัยในชุมชนแออัด ที่มีอายุมากพบเป็นจำนวนมากกว่ากลุ่มผู้มีอายุน้อย ดังนั้น ผู้เกี่ยวข้องที่จะพัฒนาหรือปรับปรุงชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ควรหันมาสนใจกลุ่มผู้อาศัยในชุมชนแออัด ที่มีอายุมากเป็นกรณีพิเศษ เพราะเป็นกลุ่มประชากรที่ประสบปัญหาด้านเศรษฐกิจมากกว่ากลุ่มอายุอื่น ๆ

สำหรับวุฒิทางการศึกษาของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี พบว่า ส่วนมากจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 นอกนั้นเป็นวุฒิทางการศึกษาประเภทอื่น ๆ ซึ่งส่วนมากตอบว่าเรียนไม่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 และผู้ที่มีวุฒิทางการศึกษาระดับชั้น ป. 7, ชั้น ม.ศ. 3, ชั้น ม.ศ. 5 และอนุปริญญาพบเป็นจำนวนลดลงตามลำดับ มูลเหตุสำคัญที่ทำให้ผู้อาศัยในชุมชนแออัด มีวุฒิทางการศึกษาต่ำอาจจะเป็นเพราะมีข้อจำกัดทางอายุ กล่าวคือ ผู้ที่มีอายุมากกว่า 41 ขึ้นไป ซึ่งเป็นผู้อาศัยที่มีจำนวนมากในชุมชนแออัด จะด้อยโอกาสทางการศึกษา เนื่องจากฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดีของคนในอดีตหรือผลจากการขยายโอกาสทางการศึกษาของรัฐมีไม่ทั่วถึง เมื่อพิจารณาในแง่ของการอพยพเข้าสู่เมืองของผู้อาศัยเหล่านั้น แสดงว่าชุมชนเมืองอุดรธานีมีเงื่อนไขที่กำหนดให้ผู้อาศัยในชุมชนแออัดอพยพเข้ามาเพราะลักษณะของกิจกรรมที่เอื้อต่อการประกอบอาชีพ โดยอาชีพเหล่านั้นไม่ต้องอาศัยความชำนาญพิเศษ เช่น การเป็นกรรมการรับจ้าง

และถีบสามล้อรับจ้าง ฯลฯ ซึ่งธรรมชาติและหน้าที่ของเมืองอุดรธานี เป็นศูนย์กลางทางด้านคมนาคม และศูนย์กลางแลกเปลี่ยนสินค้าทางการเกษตร ความต้องการแรงงานและอาชีพขนส่งขนาดเล็กยังมีความจำเป็นในปัจจุบัน ผลการศึกษาของผู้วิจัยยังสอดคล้องกับ สมชาย เดชะพรหมพันธุ์ ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยในชุมชนเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก คือ ชุมชนเมืองจันทบุรี ระยอง พัทยา และชลบุรี พบว่า สัดส่วนของวุฒิทางการศึกษาของผู้มีรายได้น้อยทั้งสี่เมือง คล้ายคลึงกันในด้านจำนวนมากที่สุดของผู้ที่มีการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 แต่จำนวนร้อยละของผู้มีพื้นฐานการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 ของชุมชนเมืองชลบุรีมีจำนวนใกล้เคียงกับชุมชนเมืองจันทบุรีและระยอง (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. 2532 : 109 - 110) ดังนั้นกรณีของคุณวุฒิทางการศึกษาของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีจึงคล้ายคลึงกับผู้มีรายได้น้อยในชุมชนเมืองจันทบุรี ระยอง และชลบุรี ในด้านจำนวนร้อยละ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากสาเหตุเพราะชุมชนเมืองทั้ง 4 มีเงื่อนไขในการกำหนดกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพคล้ายกัน กล่าวคือ ยังมีความต้องการแรงงานจากผู้มีรายได้น้อยเหมือนกัน

6.1.3 อาชีพ และรายได้ของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

การประกอบอาชีพของหัวหน้าครอบครัวผู้อาศัยในชุมชนแออัดมากกว่าครึ่งหนึ่งประกอบอาชีพรับจ้าง นอกนั้นประกอบอาชีพอื่น ๆ, ค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ, อาชีพบริการ และรับราชการ สาเหตุที่ผู้อาศัยประกอบอาชีพที่ทำรายได้อยู่ในเกณฑ์ต่ำ อาจจะเนื่องมาจากข้อจำกัดทางด้านอายุ และวุฒิทางการศึกษา ซึ่งหัวหน้าครอบครัวที่มีอายุมากจะด้อยโอกาสในการศึกษาระดับสูง และขาดทักษะในการประกอบอาชีพที่ใช้ความชำนาญเฉพาะด้าน ดังนั้นจึงทำให้ตกอยู่ในสภาวะเป็นผู้มีรายได้น้อย ดังเช่น สมชาย เดชะพรหมพันธุ์ ได้ศึกษาการประกอบอาชีพของผู้มีรายได้น้อยในเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก ได้แก่ เมืองจันทบุรี, เมืองระยอง, เมืองพัทยา และเมืองชลบุรี พบว่า ผู้มีรายได้น้อยส่วนมากจะประกอบอาชีพประเภทการใช้แรงงาน ได้แก่ อาชีพรับจ้างแรงงาน ค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น หาบเร่แผงลอย ฯลฯ (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. 2532 : 108 - 110) จากความสอดคล้องกันของผลการศึกษาเกี่ยวกับการประกอบอาชีพของ ผู้มีรายได้น้อยทั้งชุมชนเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก

4 เมือง และเมืองอุดรธานีนั้น อาจจะเป็นผลมาจากพื้นฐานการศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจของผู้มีรายได้น้อย กล่าวคือ ผู้อพยพเข้าสู่เมืองที่มีชุมชนแออัดเป็นเป้าหมายจะมีคุณสมบัติที่เหมือนกัน คือ เป็นผู้มีวุฒิทางการศึกษาต่ำ ระดับการศึกษาไม่เกินชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ขาดทักษะในการประกอบอาชีพที่ใช้ความชำนาญเฉพาะด้าน ดังนั้นจึงทำให้บุคคลดังกล่าว มีฐานะเป็นผู้มีรายได้น้อย และยังคงอาศัยอยู่ในชุมชนแออัดต่อไป

สำหรับรายได้ของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ส่วนใหญ่ยังมีรายได้ต่ำฐานะยากจน โดยพบว่า ผู้อาศัยในชุมชนแออัดมีรายได้น้อยกว่าเดือนละ 2,500 บาท เป็นส่วนมาก ผู้ที่มีรายได้มากกว่า 2,500 บาท ขึ้นไป จะพบเป็นจำนวนลดลง ลักษณะเช่นนี้แสดงถึงโอกาสในการหารายได้ของผู้อาศัยในชุมชนแออัด ในเมืองอุดรธานีมีขีดจำกัด เพราะว่าธรรมชาติและหน้าที่ของเมืองอุดรธานี มีลักษณะกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่เด่นชัด กล่าวคือ เป็นเมืองที่มีหน้าที่เป็นศูนย์กลางแลกเปลี่ยนสินค้าทางการเกษตรและเป็นศูนย์กลางการขนส่งในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน ทำให้ลักษณะอาชีพภายในชุมชนเมืองที่เหมาะสมกับผู้มีรายได้น้อยไม่หลากหลาย ดังเช่น เมืองที่มีธรรมชาติและหน้าที่ที่เด่นชัด เช่น เมืองพัทยาซึ่งเป็นเมืองศูนย์กลางการท่องเที่ยวและตากอากาศ กิจกรรมการค้า และบริการต่าง ๆ มีมากมาย และชุมชนเมืองจันทบุรีเป็นศูนย์กลางอัญมณีแห่งภาคตะวันออกและยังเป็นศูนย์กลางผลิตผลจากสวนผลไม้เป็นจำนวนมาก ดังนั้นลักษณะกิจกรรมทางเศรษฐกิจของเมืองทั้งสองจึงเป็นปัจจัยแห่งโอกาสการมีรายได้ที่ดีกว่าผู้มีรายได้น้อยที่อยู่ในชุมชนเมืองอื่น (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. 2532 : 110 - 111) จากเหตุผลที่ทำให้ผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีมีรายได้น้อยดังกล่าว ดังนั้นการดำเนินการใด ๆ เกี่ยวกับความช่วยเหลือผู้อาศัยในชุมชนแออัดให้มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้น ผู้เกี่ยวข้องควรจะมุ่งแก้ไขปัญหาโดยมีการส่งเสริมให้ผู้อาศัยในชุมชนแออัดมีรายได้เพิ่มขึ้นกว่าในปัจจุบัน เช่น ควรมีการสนับสนุนการฝึกอาชีพระยะสั้นประเภทต่าง ๆ ให้แก่หัวหน้าครอบครัวและสมาชิกคนอื่น ๆ เพื่อจะนำเป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพเพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้น

6.1.4 จำนวนสมาชิกในครอบครัว และจำนวนสมาชิกที่มีงานทำในครอบครัวของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

เมื่อพิจารณาถึงจำนวนสมาชิกในครอบครัว จะเห็นว่าครอบครัวส่วนใหญ่เป็นครอบครัวขนาดเล็ก และขนาดกลาง มีจำนวนสมาชิกอยู่ระหว่าง 3 – 5 คน ความสัมพันธ์ระหว่างรายได้กับจำนวนสมาชิกนี้คงจะเพียงพอสำหรับครอบครัวขนาดกลางขึ้นไปแล้วจะทำให้เกิดปัญหาค่าครองชีพไม่เพียงพอ เฉพาะอย่างยิ่งครอบครัวใดที่มีสมาชิกที่มีงานทำเพียงคนเดียวยิ่งทำให้เพิ่มความขัดสนขึ้นไปอีก เพราะจะต้องรับภาระเลี้ยงดูสมาชิกคนอื่น ดังนั้นข้อที่ควรพิจารณาต่อไปอีกคือจำนวนสมาชิกที่มีงานทำ จากการศึกษาพบว่า ครอบครัวส่วนใหญ่มีผู้ทำงานไม่เกิน 3 คน ผลเช่นนี้แสดงว่าหัวหน้าครอบครัวจะต้องรับภาระเลี้ยงดูสมาชิกอื่นอยู่มาก เมื่อพิจารณาถึงครอบครัวขนาดกลางเป็นส่วนใหญ่แล้วรายได้ที่หามาได้ จำเป็นต้องใช้จ่ายเพื่อเป็นค่าเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ แทนที่จะเหลือไว้เป็นเงินเก็บออมเพื่อการลงทุนอย่างอื่นต่อไป เมื่อเป็นเช่นนี้จะยังเป็นผู้ที่มีรายได้ต่ำอยู่เช่นเดิม ถึงแม้ว่าบางครอบครัวจะมีสมาชิกคนอื่นที่มีงานทำมากกว่า 1 คนแล้วก็ตาม แต่ลักษณะงานที่ทำนั้นยังเป็นงานระดับต่ำที่ให้ผลตอบแทนน้อยอยู่เช่นเดิม ผลจากการศึกษา พบว่า งานหลักของสมาชิกคนอื่นนอกจากหัวหน้าครอบครัวแล้ว ยังคงเป็นงานรับจ้าง จำนวนร้อยละ 75.2 นอกจากนี้ยัง พบว่า สมาชิกเหล่านี้จะย้ายถิ่นไปทำงานแห่งอื่นอยู่มาก เช่น กรุงเทพ, พัทยา, และชุมชนเมืองอื่นที่มีงานรับรอง ปรากฏการณ์เช่นนี้แสดงว่าความเป็นอยู่ที่ขัดสนในครอบครัวจึงเป็นปัจจัยผลักดันให้คนเหล่านั้นออกไปหารายได้เพื่อจุนเจือครอบครัวดังเช่น สังคมชนบท ในท้องถิ่นทุรกันดารของภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปัจจุบันนี้

6.2 สถานภาพของที่อยู่อาศัย

ลักษณะของชุมชนแออัดที่ปรากฏอยู่ในชุมชนเมืองอุดรธานี มีเงื่อนไขที่ทำให้เกิดความแออัดขึ้นหลายประการ เป็นต้นว่า เงื่อนไขทางด้านกายภาพที่มีลักษณะที่ใกล้ชิดกัน ตัวอาคารบ้านเรือนเก่าและทรุดโทรม เงื่อนไขทางด้านการใช้ที่ดินต้องมีที่อยู่จำกัดไม่มีที่ว่าง เงื่อนไขจากระบบการจัดการของรัฐ คือ ไม่สามารถควบคุมกฎระเบียบต่าง ๆ ที่ใช้บังคับเกี่ยวกับการก่อสร้างที่อยู่อาศัยและการครอบครองที่ดิน การให้บริการต่าง ๆ ไม่สะดวกขัดสน ดังนั้นจากข้อจำกัดในเงื่อนไขต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาจึงทำให้สถานภาพที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี มีลักษณะดังต่อไปนี้

6.2.1 ลักษณะของบ้านเรือนและขนาดพื้นที่ของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี

ตัวอาคารบ้านเรือนส่วนมากเป็นลักษณะที่ปลูกสร้างขึ้นอย่างง่าย ใช้วัสดุไม่คงทน เช่น ลักษณะที่เป็นบ้านไม้ชั้นเดียว ยกใต้ถุนที่ไม่สูงมากนัก พบมากที่สุดจำนวนร้อยละ 78.57 และลักษณะที่เป็นอาคารเรือนแถวชั้นเดียวยกใต้ถุนพบมากเป็นอันดับสอง การสร้างบ้านเรือนลักษณะนี้จะอยู่ใกล้ชิดกัน มีความทรุดโทรม ไม่ถูกสุขลักษณะ อาคารบ้านเรือนมีขนาดเล็ก พื้นที่แคบ ๆ ไม่มีที่ว่างรอบตัวบ้าน และไม่มีรั้ว ขนาดพื้นที่ของบ้านและที่ดินที่พบมากที่สุด คือ ไม่เกิน 30 ตารางวา ลักษณะเช่นนี้ จะพบเห็นได้ทั่วไปทุกชุมชน เพราะผู้อาศัยในชุมชนแออัดมีสถานภาพในด้านต่าง ๆ ที่ด้อยอยู่แล้ว อำนาจการซื้อก็มีน้อย การจัดหาพื้นที่และวัสดุสำหรับปลูกบ้านจึงมีความยากลำบาก ดังนั้นการสร้างบ้านเรือนอย่างหยาบ ๆ ใช้วัสดุราคาถูกหรือจัดหาเอาวัสดุหรือไม่ก็มองหาบ้านเช่าราคาถูก ๆ จึงเป็นเป้าหมายที่คนเหล่านั้นอพยพเข้าไปอยู่

จากการศึกษาเปรียบเทียบที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในชุมชนเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก ได้แก่ ชุมชนเมืองจันทบุรี, ระยอง, พัทยา และชลบุรี พบว่า ลักษณะของที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยของชุมชนเมืองเหล่านั้นมีความแตกต่างกันไปในแต่ละเมือง (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. 2532 : 15 - 16) จากการศึกษาเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานีของผู้วิจัย พบว่า มีความสอดคล้องกับลักษณะที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยในชุมชนเมืองจันทบุรีมากกว่าเมืองอื่น ๆ เพราะลักษณะของบ้านเรือนของผู้อาศัยในชุมชนแออัดของทั้งสองเมือง เป็นบ้านไม้ชั้นเดียวใต้ถุนสูงมีจำนวนมากที่สุดเหมือนกัน ผลเช่นนี้แสดงว่าชุมชนเมืองทั้งสองมีชุมชนแออัดที่มีอายุเก่าแก่ในเวลาใกล้เคียงกัน ดังนั้นจึงทำให้ลักษณะของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดทั้งสองเมืองมีการเปลี่ยนแปลงไปอีกระยะหนึ่ง คือ จะมีลักษณะของบ้านเรือนในขั้นสุดท้ายของการวิวัฒนาการของที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย ดังที่ สมชาย เดชะพรหมพันธุ์ กล่าวว่า ลักษณะบ้านเริ่มต้นเป็นบ้านชั้นเดียวไม่ยกใต้ถุน แต่เมื่อมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น เหตุที่ขาดระบบระบายน้ำจึงเริ่มมีน้ำแช่ขังนองพื้นที่เป็นน้ำเสียมีกลิ่นเหม็น เงื่อนไขดังกล่าวนี้กำหนดให้ผู้มีรายได้น้อยที่สร้างบ้านเรือนขึ้น ภายหลังจำเป็นต้องเปลี่ยนเป็นสร้างบ้านแบบยกใต้ถุนสูงขึ้นจากพื้นดินระดับหนึ่ง ลักษณะดังกล่าวเป็นวิวัฒนาการของลักษณะบ้านของผู้มีรายได้โดยทั่ว ๆ ไป (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. 2532 : 115)

สำหรับการเปลี่ยนแปลงรูปลักษณะบ้านเรือนของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ถ้าขาดการจัดการเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่ดี เช่น การจัดการเกี่ยวกับระบบจำกัดน้ำเสีย และการจำกัดขยะสิ่งปฏิกูลต่าง ๆ ในลักษณะเช่นปัจจุบันนี้ สภาวะดังกล่าวอาจจะเป็นเงื่อนไขให้มีการสร้างบ้านเรือนแบบบ้านไม้ชั้นเดียวในอนาคต ดังนั้นลักษณะของบ้านเรือนหรือที่อยู่อาศัยที่ควรได้รับการส่งเสริมให้ปลูกสร้างขึ้นในอนาคต คือ อาคารเรือนแถวแบบชั้นเดียวหรือ สองชั้นเพราะจะช่วยป้องกันการเกิดภาวะแออัด หรือกลายเป็นชุมชนแออัดที่ประสบปัญหาสิ่งแวดล้อมในอนาคต แต่ทั้งนี้ต้องมีการพัฒนาและปรับปรุงสภาพแวดล้อม เช่น การกำจัดขยะมูลฝอย และการระบายน้ำเสียควบคู่ไปด้วยเช่นกัน

6.2.2 การมีสำเนาทะเบียนบ้าน

การมีสำเนาทะเบียนบ้านของที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ส่วนใหญ่ พบว่า มีสำเนาทะเบียนบ้านคิดเป็นร้อยละ 65.2 ผลเช่นนี้เนื่องมาจากผู้อาศัยส่วนใหญ่เข้ามาตั้งบ้านเรือนเป็นเวลานานแล้วและอาศัยอยู่เป็นการถาวร ดังนั้นผู้อาศัยเหล่านั้นจึงได้จัดให้มีทะเบียนบ้านหรือการมีบ้านเลขที่ แต่ปรากฏว่ามีผู้อาศัยบางกลุ่มที่ไม่มีสำเนาทะเบียนบ้านเพราะผู้อาศัยเหล่านั้นมักเป็นผู้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ชั่วคราวตามฤดูกาลหรือผู้เช่าที่ชอบเปลี่ยนบ้านเช่าอยู่เสมอ ดังนั้นการไม่มีสำเนาทะเบียนบ้าน เช่นนี้ ถ้ามองผิวเผินจะไม่นับว่าเป็นปัญหาสำคัญของผู้อาศัยในชุมชนแออัด แต่เมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้ว นับว่าก่อให้เกิดปัญหาแก่ผู้อาศัยเอง และปัญหาของรัฐ กล่าวคือ ปัญหาที่เกิดแก่ผู้อาศัยในชุมชนแออัดเองทำให้ขาดโอกาสในการขอรับบริการสาธารณูปโภค น้ำประปา ไฟฟ้า ขาดโอกาสในการให้การศึกษาเล่าเรียน จากโรงเรียนของรัฐแก่บุตรหลานของตนเองและบริการรักษาพยาบาลในฐานะผู้ยากจนในชุมชนเมือง ส่วนปัญหาของรัฐหรือทางราชการทำให้ผู้อาศัยในชุมชนแออัดตกหล่นจากการแจงนับประชากรในชุมชนเมืองเป็นเหตุให้ขาดการวางแผนเกี่ยวกับจำนวนของผู้อาศัยในชุมชนแออัด ด้วยเหตุนี้ผู้เกี่ยวข้องควรจะดำเนินการให้มีการจดทะเบียนบ้าน ของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวมา

จากการศึกษาเกี่ยวกับการมีสำเนาทะเบียนบ้านของชุมชนเมืองชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก 4 เมืองคือ ชลบุรี, ระยอง, จันทบุรี และพัทยา พบว่า มีความ

แตกต่างกันคือ มีเพียงเมืองชลบุรีเพียงเมืองเดียวเท่านั้นที่สามารถกระจายโอกาสในการใช้ประโยชน์จากสาเนาทะเบียนบ้านแก่ผู้มีรายได้น้อย ได้ดีที่สุด (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. 2532 : 111 - 112) เมื่อเปรียบเทียบจำนวนผู้มีสาเนาทะเบียนบ้านของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี กับชุมชนเมืองทั้ง 4 แห่ง พบว่า มีความสอดคล้องกับผู้อาศัยในชุมชนเมืองชลบุรี ผลที่เป็นเช่นนี้น่าจะมาจากสาเหตุที่เมืองทั้งสองที่ผู้อพยพเข้ามาอาศัยในชุมชนแออัดเป็นเวลานาน อีกทั้งได้รับการพัฒนาการด้านประชากร ตามนโยบายของการพัฒนาให้เป็นเมืองหลักเหมือนกัน จึงทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องทำการสำรวจและจัดทำทะเบียนบ้านให้ถูกต้อง และผู้อาศัยในชุมชนแออัดสนใจไปจัดทำทะเบียนบ้านให้เป็นที่เรียบร้อยเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองมากที่สุด

6.2.3 กรรมสิทธิในที่อยู่อาศัย

เนื่องจากการอพยพเข้ามาอาศัยในชุมชนเมืองอุดรธานีของผู้อาศัยในชุมชนแออัดมีจุดประสงค์ที่แตกต่างกัน จึงทำให้การเป็นกรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัย มีความแตกต่างกันไป กล่าวคือ ภาวะการเป็นกรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัยที่มีมากที่สุด คือ ผู้อาศัยที่ไม่ได้รับกรรมสิทธิ์ คิดเป็นร้อยละ 54.0 ผลเช่นนี้ ทำให้ผู้อาศัยในชุมชนแออัดส่วนมากเกิดความรู้สึกไม่มั่นคง ดังนั้น การดูแลเอาใจใส่หรือการพิจารณาปรับปรุงที่อยู่อาศัยจึงไม่มีหรือมีเป็นส่วนน้อย แต่ส่วนมากจะเป็นการปล่อยปละละเลย ในที่สุดก็ทำให้ที่อยู่อาศัยเกิดความทรุดโทรม นอกจากนี้ภายในชุมชนแออัดยังมีการแบ่งระดับฐานะผู้อาศัย โดยมีภาวะการเป็นกรรมสิทธิ์เป็นพื้นฐาน กล่าวคือ ผู้อาศัยที่มีบ้านเป็นของตนเอง แต่สร้างอยู่บนที่ดินของคนอื่น โดยจ่ายค่าเช่าที่ดินอย่างเดียวจะมีความเป็นอยู่ที่ดีกว่า ผู้อาศัยอยู่ในบ้านเช่าและห้องเช่า

จากการศึกษาเกี่ยวกับภาวะการเป็นกรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยของชุมชนเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก 4 เมือง คือ ชลบุรี, ระยอง, จันทบุรี และพัทยา ซึ่งศึกษาโดย สมชาย เดชะพรหมพันธุ์ พบว่า มีลักษณะคล้ายคลึงกันทั้ง 3 เมือง คือ เมืองชลบุรี, ระยองและพัทยา ซึ่งผู้อาศัยคิดเป็นร้อยละ 63.0 จะเข้าไปอาศัยโดยเช่าบ้านในส่วนผู้ที่มีรายได้น้อยในชุมชนเมืองจันทบุรีส่วนมากจะสร้างบ้านของตนเองบนที่ดินคนอื่นในลักษณะของการเช่าที่ดิน บุกรุกที่ของราชการ และที่สาธารณะ (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. 2532 : 113 - 114) ในกรณีของเมืองอุดรธานีการมีกรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัย ของผู้อาศัยใน

ชุมชนแออัดมีความสอดคล้องกับลักษณะของการมีกรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยในชุมชนเมืองจันทบุรี จากผลการศึกษาดังกล่าวมาแสดงว่าชุมชนเมืองทั้งสองมีเงื่อนไขทางด้านการขยายตัวของชุมชนเมืองที่เหมือนกัน กล่าวคือ การขยายตัวของเมืองค่อย ๆ ขยายตัวขึ้น ไม่ขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วนัก ดังนั้นความต้องการบ้านเช่าและห้องเช่าจะมีน้อย เมื่อผู้อาศัยอพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนแออัดนานขึ้น จึงอาจจะสร้างบ้านของตนเองได้ โดยการใช้ที่ดินด้วยการเช่าหรือการบุกรุกที่ดินของราชการหรือที่สาธารณะเพราะว่าการอาศัยอยู่นานขึ้นทำให้สะสมทรัพย์ได้มากขึ้น จึงมีความมั่นใจว่าจะอยู่รอดได้ดีขึ้นในชุมชนเมือง การตั้งถิ่นฐานในลักษณะถาวรจึงเกิดขึ้นตามมาภายหลัง แต่อย่างไรก็ตามควรจะมีการหาทางป้องกันเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดที่อาจจะเกิดปัญหาเพิ่มขึ้นในอนาคต อันเนื่องมาจากสาเหตุการขยายตัวขึ้นของชุมชนเมืองอุดรธานี ดังนั้นผู้รับผิดชอบควรมีการเตรียมหรือสร้างที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อยในลักษณะของการลงทุนภาคเอกชน และรัฐบาลหรือหน่วยงานราชการควรจะให้การสนับสนุนและวางแผนตั้งแต่บัดนี้ เช่น การก่อสร้างตึกแถวชั้นเดียวหรือหลายชั้นเพื่อแบ่งเป็นห้อง ให้ผู้อาศัยในชุมชนแออัดหรือผู้มีรายได้น้อย เช่าในราคาที่เหมาะสมกับรายได้เฉลี่ยของผู้อาศัยในชุมชนแออัด ไม่ควรปล่อยให้ผู้อาศัยเหล่านั้นเช่าที่ดินผืนแคบ ๆ แล้วสร้างที่อยู่อาศัยขนาดเล็กและไม่เหมาะสมไม่มีมาตรฐานต่อการอาศัย เช่น อยู่กันอย่างหนาแน่น สร้างจากวัสดุไม่มีคุณภาพ ขาดสิ่งสาธารณูปโภค ทำให้กลายเป็นชุมชนแออัด แต่รัฐควรจะจัดหาที่พักที่มีคุณภาพและได้มาตรฐาน เพื่อรอรับการอพยพเข้าสู่ชุมชนเมืองอุดรธานี

6.2.4 การรับบริการสาธารณูปโภคจากรัฐ

การรับบริการสาธารณูปโภคจากรัฐ ได้แก่ การรับบริการไฟฟ้าและน้ำประปา เนื่องจากการมีข้อจำกัดในด้านลักษณะทางกายภาพของชุมชนแออัด จึงทำให้การรับบริการจากรัฐมีปัญหาอยู่ในบางชุมชน ซึ่งคิดเป็นเปอร์เซ็นต์ที่สูงสำหรับผู้อาศัยในชุมชนเมืองเช่นนี้และตั้งอยู่ใกล้ศูนย์กลางของเมืองมากกว่าชาวชนบท แต่ความสะดวกต่าง ๆ กลับมีความอัตคัดขัดสนคล้ายกับอยู่ในชนบทที่ห่างไกล จากการศึกษาพบว่า ผู้ที่ไม่มีไฟฟ้าใช้ (ไม่มีมิเตอร์เป็นของตนเอง) จำนวนร้อยละ 24 ไม่มีน้ำประชาใช้ (ไม่มีมิเตอร์เป็นของตนเอง) จำนวนร้อยละ 71.43 ในบางครอบครัวที่สามารถจัดหาสาธารณูปโภคเหล่านั้นได้ก็อาศัยพ่วงสายจากบ้าน

ใกล้เคียงที่มีไฟฟ้าหรือน้ำประปาใช้อยู่แล้ว และจ่ายค่าตอบแทนตามแต่จะตกลงกัน แต่ยังมีบางราย ที่ไม่สามารถจะจัดหาได้ด้วยความยากจนก็แก้ปัญหาโดยการใช้แสงสว่างจากตะเกียง และใช้เชื้อเพลิงหุงต้มจากฟืนไม้ บางชุมชนรัฐยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือในเรื่องการจัดหาน้ำดื่มน้ำใช้โดยใช้ระบบประปาหยอดเหรียญ แต่ก็มีข้อจำกัดในการบริการไม่ทั่วถึงทุกครอบครัว ครอบครัวที่อยู่ไกลจากจุดที่ตั้งของก๊อกประปาจะไม่สะดวกในการมาใช้บริการ และความขัดข้องของการไหลของน้ำประปาก็เป็นปัญหาที่เพิ่มขึ้นอีกระดับหนึ่ง ดังนั้นการจัดหาน้ำประปา โดยการไปขอซื้อเป็นรถหรือเป็นหาบ จึงพบเห็นอยู่โดยทั่วไปในเกือบทุกชุมชน

การกำจัดขยะและการมีท่อระบายน้ำเสียของบ้านเรือนในชุมชนแออัดส่วนมาก ยังคงเป็นปัญหาใหญ่เพราะผู้อาศัยเหล่านั้นให้ความสำคัญกับสุขภาพอนามัยส่วนรวมและส่วนตนน้อยมาก เพราะค่าใช้จ่ายส่วนนี้ผู้อาศัยถือว่าเป็นสิ่งฟุ่มเฟือยไม่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต ดังนั้นจะสามารถเห็นการกำจัดด้วยวิธีง่าย ๆ อยู่เป็นจำนวนมากในทุกชุมชน เช่น ชุมชนข้างโรงเรียนคุณากร ซึ่งลักษณะทางกายภาพที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่เป็นห้องแถวยกใต้ถุนโดยแต่ละครอบครัวไม่มีท่อหรือท้องร่องระบายน้ำเสียและการจำกัดขยะ ส่วนมากจะทิ้งและระบายลงใต้ถุนบ้าน ก่อให้เกิดความสกปรกส่งกลิ่นเหม็นเป็นแหล่งเพาะเชื้อโรคทำให้เกิดปัญหาด้านสุขภาพอนามัยเป็นส่วนใหญ่ ชุมชนคุ้มผาสุขมีวิธีการกำจัดขยะโดยนำไปเทด้านหลังของบ้านเรือนที่ภูมิประเทศมีความลาดเทมากกว่าข้างหน้าบ้าน ทำให้มองดูด้านหน้าเป็นระเบียบเรียบร้อย แต่ด้านหลังบ้านหรือใต้ถุนมีความสกปรกและเป็นแหล่งเพาะเชื้อโรคบางครอบครัวที่บ้านมีใต้ถุนสูงจะทำคอกเลี้ยงสุกรใต้ถุนบ้าน หรือถ้ามีที่กว้างพอก็จะทำคอกสุกรไว้ด้านข้างของบ้านเรือน ซึ่งการทำคอกสัตว์เช่นนี้จะก่อให้เกิดปัญหามลภาวะทางอากาศ คือ มีกลิ่นเหม็นตลอดเวลา รบกวนผู้อาศัยที่อยู่บริเวณข้างเคียง และยังเป็นแหล่งเพาะเชื้อโรค เช่น อหิวาตกโรค โรคท้องร่วง จะเห็นว่าผู้อาศัยในชุมชนเจ็บป่วยเป็นโรคท้องร่วงอยู่ประจำ

จากการศึกษาของ สมชาย เดชะพรหมพันธุ์ เกี่ยวกับการรับบริการสาธารณูปโภคจากรัฐของผู้มีรายได้น้อยในชุมชนเมืองชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกทั้ง 4 เมือง คือ ชลบุรี, จันทบุรี, ระยอง และพัทยา พบว่า ปัญหาขาดแคลนน้ำประปาในระดับขาดแคลนอย่างรุนแรง และขาดแคลนมากเป็นปัญหาที่ต้องเร่งแก้ไขมากที่สุด รองลงมา คือ ปัญหา

ขาดระบบระบายน้ำในระดับขาดแคลนมากและรุนแรง และทุกเมืองจำเป็นต้องเร่งแผนพัฒนาและแก้ไขปัญหาสภาพที่อยู่อาศัยที่เป็นชุมชนแออัด (สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. 2532 : 121)

เมื่อเปรียบเทียบเกี่ยวกับการรับบริการสาธารณูปโภคจากรัฐในกรณีของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี พบว่า ไม่สอดคล้องกับกรณีของชุมชนเมืองชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกทั้งสี่เมือง กล่าวคือ การขาดแคลนบริการสาธารณูปโภค ที่มีมากที่สุดของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี คือ การขาดแคลนถังหรือรถเก็บขยะมูลฝอย คิดเป็นร้อยละ 90.2 และการขาดแคลนระบบระบายน้ำพบถึงร้อยละ 88.8 และการขาดแคลนในระดับรองลงมาคือ การขาดแคลนน้ำประปา คิดเป็นร้อยละ 71.4 และการขาดแคลนไฟฟ้าพบน้อยมาก จากผลของการขาดแคลนการรับบริการสาธารณูปโภคจากรัฐ ที่แตกต่างกันของชุมชนเมืองอุดรธานี กับชุมชนเมืองในภาคตะวันออก ดังกล่าวมา อาจจะเป็นผลมาจากความกระตือรือร้นของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในการที่จะจัดหาบริการสาธารณูปโภคเหล่านั้น และการมีลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของชุมชนแออัดที่แตกต่างกันอย่างเช่น ในกรณีของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี ที่ขาดแคลนระบบระบายน้ำมากกว่าบริการสาธารณูปโภคประเภทอื่น อาจเนื่องมาจากผลของพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของชมชนเมืองอดรธานีเป็นที่ราบลุ่มระบบระบายน้ำของชุมชนเมืองโดยส่วนรวมก็ประสบกับปัญหา ดังนั้นจึงทำให้ชุมชนแออัดประสบกับปัญหาการระบายน้ำไปด้วย ในขณะที่ชุมชนเมืองชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกทั้ง 4 มีลักษณะเป็นพื้นที่ที่เอื้อต่อระบบระบายน้ำเป็นอย่างดี เช่น ตั้งอยู่ใกล้ชายฝั่งทะเล ได้แก่ ชุมชนเมืองชลบุรีและพัทยา ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ ได้แก่ จังหวัดระยอง และจันทบุรี ในขณะเดียวกัน การขาดแคลนน้ำประปาของชุมชนแออัดในเมืองอุดรธานี มีระดับที่ไม่รุนแรงที่สุด เพราะว่า ชุมชนแออัดเหล่านั้นมีแหล่งน้ำที่สามารถทดแทนน้ำประปาได้ คือ น้ำจากบ่อ หรือการจัดหาหรือซื้อน้ำประปาจากบริเวณใกล้เคียงกับชุมชนแออัดได้ง่าย จากการสำรวจพบว่า ผู้อาศัยในชุมชนแออัดส่วนมากแก้ปัญหาการไม่มีน้ำประปาใช้โดยการซื้อจากบ้านคนมีฐานะดีในบริเวณใกล้เคียงและอาศัยน้ำจากบ่อสาธารณะ ชุมชนเมืองอุดรธานีมีแหล่งน้ำจืดขนาดใหญ่ สามารถนำขึ้นมาทำน้ำประปาได้ตลอดฤดูกาล ซึ่งแตกต่างจากชุมชนเมืองชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก มักประสบกับปัญหาการขาดแคลนแหล่งน้ำซึ่งจืดขาดแคลนในบางฤดูกาลเพื่อใช้ทำน้ำประปาแจกจ่ายให้แก่ผู้อาศัยในชุมชนเมืองดังกล่าว ดังนั้นการขาดแคลนน้ำประปาดังกล่าว จึงมีผลกระทบมาถึงผู้อาศัยในชุมชนแออัดหรือผู้มีรายได้น้อยที่อาศัยอยู่ในเมืองด้วยเช่นกัน

ด้วยเหตุนี้ผู้มีความเกี่ยวข้องในด้านต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาน่าจะมุ่งความสนใจ และทุ่มเทการแก้ปัญหาให้แก่ผู้อาศัยในชุมชนแออัดอย่างจริงจังตลอดจนรัฐควรยื่นมือเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนการแก้ปัญหาและพัฒนาให้มากกว่านี้ก่อนที่ชุมชนจะขยายใหญ่ขึ้นจนยากแก่การแก้ไขต่อไป ดังเช่นชุมชนแออัดแห่งอื่น ๆ ที่มีปัญหาเรื้อรังเสมือนมะเร็งร้ายของชุมชนเมืองที่ต้องการความเจริญที่สมบูรณ์แบบ

<u>ข้อบกพร่องในการศึกษา</u>

1. ภาพถ่ายทางอากาศ มีข้อจำกัดในเรื่องการเลือกมาตราส่วน ผู้ศึกษาวางแผนการวิเคราะห์การขยายตัวของบ้านเรือนโดยใช้ภาพถ่ายทางอากาศมาตราส่วน 1 : 4,000 แต่ได้ภาพขนาดมาตราส่วน 1 : 10,000 เป็นส่วนใหญ่ เพราะต้นฉบับที่เป็นแผ่นฟิล์มมีข้อจำกัดในกำลังขยาย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ภาพมีรายละเอียดไม่ชัดเจน ถึงแม้จะใช้กล้องขยายก็ตามก็ยังทำให้ลำบากต่อการแปลความหมาย

2. แบบสัมภาษณ์บางข้อใช้คำถามที่ทำให้ผู้ตอบตีความหมายไปได้หลายประการทำให้ข้อมูลที่ได้ไม่ตรงกับประเด็นในการวิเคราะห์อันอาจจะทำให้มีความลำบากต่อการวิเคราะห์และตีความ

3. ข้อจำกัดในเรื่องเวลาเก็บข้อมูล การสัมภาษณ์ผู้อาศัยในชุมชนแออัดส่วนมากจะเป็นเวลาเช้าถึงเวลาบ่าย ในช่วงเวลาดังกล่าวหัวหน้าครอบครัวจะออกไปประกอบอาชีพ ผู้ให้ข้อมูลจึงเป็นแม่บ้านหรือบุคคลอื่น ซึ่งอาจจะทำให้การตอบแบบสัมภาษณ์ได้ข้อมูลไม่ตรงกับความเป็นจริงเท่าใดนัก

4. ลักษณะที่ตั้งบ้านเรือนของชุมชนแออัดที่เป็นกลุ่มตัวอย่างมีบริเวณไม่ชัดเจน ซึ่งบางแห่งไม่ต่อเนื่องกันโดยแทรกอยู่หลังอาคารพานิชย์และบ้านเรือนของผู้มีฐานะดี ลักษณะเช่นนี้ทำให้ลำบากต่อการแปลความหมายจากภาพถ่ายทางอากาศ และการเดินสำรวจ

ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

1. ควรจะทำการศึกษาเรื่อง ในลักษณะเช่นเดียวกันนี้กับชุมชนเมืองอื่น ที่ปรากฏมีชุมชนแออัดอยู่เป็นจำนวนมาก

2. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบ ชุมชนแออัดในเมืองหลักของภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้ง 4 แห่ง คือ เมืองนครราชสีมา เมืองขอนแก่น เมืองอุบลราชธานี และเมืองอุดรธานี

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

การเคหะแห่งชาติ. สลัม. กรุงเทพฯ : สำนักงานปรับปรุงแหล่งเสื่อมโทรม การเคหะแห่งชาติ, 2529.

การปกครอง, กรม. ประมาณงานสถิติงานทะเบียนประจำปี. กรุงเทพฯ : กองทะเบียน กรมการปกครอง. 2525 - 2532.

กฤตยา อาชวนิจกุล นภาภรณ์ ทะวานนท์ และศิวพร ปกป้อง. การประเมินผลโครงการอาสาพัฒนาชุมชนแหล่งเสื่อมโทรม กรุงเทพมหานคร. มหาวิทยาลัยมหิดล, 2524.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. สถิติวิเคราะห์และแผนภาพแหล่งเสื่อมโทรมในกรุงเทพมหานคร. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ม.ป.ป.

คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5. พ.ศ. 2524 - 2529.

_____. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6. พ.ศ. 2530 - 2534.

จันทิมา ฉัตรไชยสิทธิกุล. การศึกษารูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแออัดในกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรมหาวิทยาลัย, 2529. อัดสำเนา.

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. ภูมิศาสตร์เมือง. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2527.

ชัชนี วายลี่. ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2525.

_____. ภูมิศาสตร์เมือง. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2528.

ชลาทิพย์ ปุณณะบุตร. ชีวิตครอบครัวในแหล่งเสื่อมโทรม : ศึกษาเฉพาะครอบครัวที่ได้รับการสงเคราะห์ในแหล่งเสื่อมโทรมคลองเตย. วิทยานิพนธ์ ค.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยม, 2524. อัดสำเนา.

ชลิตภากร วีระพลิน และอรุณี บุญประเสริฐ. "การขยายตัวของกรุงเทพมหานคร," วารสารกรุงเทพ. 27 : 14 - 28 ; เมษายน 2512.

ชวนพิศ นวลพริ้ง. ลักษณะเศรษฐกิจและสังคมของแหล่งเสื่อมโทรมกับการวางแผนพัฒนา. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2516. อัดสำเนา.

เชียงใหม่, มหาวิทยาลัย. รายงานการวิจัยผลกระทบของโครงการพัฒนาเมืองหลักที่มีต่อพื้นที่โดยรอบ : กรณีศึกษาเมืองเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : 2530.

เชิดชัย เหล่าหล้า. สังคมวิทยาเมือง. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2520.

ไชยยงค์ มงคลนามกิจ. "การเคลื่อนย้ายแรงงานจากอีสาน," วารสารเศรษฐกิจและสังคม. 19(1) : มกราคม - กุมภาพันธ์, 2525.

เทศบาลเมืองอุดรธานี, สำนักงาน. แผนพัฒนาเทศบาลเมืองอุดรธานี ประจำปี 2533. อุดรธานี, 2533.

ทองสุข ขันทอง. นิเวศวิทยาเมือง : ปัญหากรุงเทพมหานคร. กรุงเทพฯ : วัชรการพิมพ์, 2520.

ธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัย. รายงานการประเมินผลการปรับปรุงชุมชนแออัดของการเคหะแห่งชาติ. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

น้อม งามนิสัย. การวางแผน ปัจจุบัน อนาคต ของผู้ถีบสามล้อในจังหวัดสมุทรปราการ. กรุงเทพฯ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2532. อัดสำเนา.

บุญเทียม เขมาภิรักษ์, ทัศนีย์ อินทรสุขศรี และสมหมาย วันสอน. คุณภาพชีวิตของประชากรในสลัม กรุงเทพมหานคร ; ลักษณะสังคม เศรษฐกิจและประชากร. ทบวงมหาวิทยาลัย. ม.ป.ป.

ประทีบ ช่วยพัฒน์. การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความสะดวกในการเข้าถึงเมืองกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ รายได้ และแรงงานอุตสาหกรรมของชุมชนเมือง ในจังหวัดนครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี และพัทลุง. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทวิโรฒ ประสานมิตร, 2534. อัดสำเนา.

ประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนชุมชนแออัด, คณะกรรมการ. เหตุเกิดที่พร้อมใจ. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนชุมชนแออัด (คป.อช.), 2533.

ประเสริฐ วิทยารัฐ. รายงานวิจัยโครงการอีสานเขียว : ศึกษาโครงสร้างชุมชน. กรุงเทพฯ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2533. อัดสำเนา.

ผังเมือง, สำนัก. ผังเมืองรวมเมืองอุดรธานี. กรุงเทพฯ : สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2526.

_____. ระบบชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ : สำนักผังเมืองกระทรวง มหาดไทย, 2526.

_____. รายงานการวิจัยเพื่อวางแผนและจัดทำผังเมืองรวมอุดรธานี. กรุงเทพฯ : สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2532.

แผนที่เขตเทศบาล (แผนที่). อุดรธานี : ฝ่ายสำรวจและแบบแผนกองช่างเทศบาล เมืองอุดรธานี, ม.ป.ป.

ฝ่ายปรับปรุงชุมชนแออัด, การเคหะแห่งชาติ. บทบาทของโครงการฟื้นครในการส่งเสริม ความมั่นคงการอยู่อาศัย. กรุงเทพฯ, 2527.

พัฒนาประชาธิปไตย, คณะกรรมการ. รายงานเรื่องการพัฒนาชุมชนเขตเมือง : เฉพาะกรณี สลัม. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการพัฒนาประชาธิปไตย. สำนักเลขาธิการนายกฯ, 2527.

พิสันต์ ด่านไพบูลย์. การศึกษาบริเวณที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2529. อัดสำเนา.

ไพฑูรย์ เวศสุวรรณ. การศึกษาลักษณะทางกายภาพของศูนย์กลางธุรกิจหลักของชุมชนเมืองใหญ่ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. วิทยานิพนธ์ ค.ม. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531. อัดสำเนา.

มหิดล, มหาวิทยาลัย. การศึกษาวิจัยทางประชากรและสังคม การพัฒนาและการขยายเมือง แนวความคิดทฤษฎีและระเบียบวิธีวิจัย. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2526.

มารุต คาชะอม. การศึกษาปัญหาและความต้องการของชุมชนแออัดในเขตเทศบาลเมืองสงขลา และเขตเทศบาลเมืองหาดใหญ่จังหวัดสงขลา. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2532.

วันทนีย์ ศรีรัฐ, ชัชนี วายลี่ และไพฑูรย์ ปิยะปกรณ์. ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2529.

วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร, แผนกภูมิศาสตร์. การสำรวจแหล่งเสื่อมโทรมชอยจารุรัตน์ ตำบลมักกะสัน จังหวัดพระนคร. 2509.

ศิริผล พูนไชย. การศึกษาปัจจัยทางภูมิศาสตร์ที่มีผลต่อที่ตั้ง ที่พักอาศัยในเขตชานเมืองลพบุรี. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2529. อัดสำเนา.

ศันสนีย์ ฉิมไฉม. การศึกษาแรงจูงใจในการย้ายถิ่นมาเมืองพัทยา. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529. อัดสำเนา.

สันติ พูลเกษร. การศึกษาพฤติกรรมและสภาพแวดล้อมทางกายภาพ : กรณีตัวอย่างอาคารที่พักอาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อยที่ชุมชนบางแค. วิทยานิพนธ์ ค.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523. อัดสำเนา.

สถิติแห่งชาติ, สำนักงาน. สำมะโนประชากรและการเคหะ พ.ศ. 2523. กรุงเทพฯ : สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2523.

สมชาย เดชะพรหมพันธุ์. ภูมิศาสตร์เมือง. กรุงเทพฯ : บูรพาสาสน์น, 2522.

_____. การศึกษาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในชุมชนเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก : ชุมชนเมืองชลบุรี. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน, ม.ป.ป.

_____. การศึกษาเปรียบเทียบที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย บริเวณชุมชนเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก : จันทบุรี ระยอง พัทยา. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน, 2532.

สมพงษ์ พัดปุย. สภาพสิทธิสลัมมองจากแง่เศรษฐกิจสังคมและการพัฒนา. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ : 2527.

สมสุข บุญญะบัญชา. "ปัญหาการไร้ที่อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานคร," วารสารที่อยู่อาศัย. 4 : 1 - 10 กุมภาพันธ์ 2532.

สมหวัง ตรงพิพัฒน์. การพัฒนาชุมชนในอำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม : ศึกษาเฉพาะกรณีการร่วมมือระหว่างราษฎรกับรัฐบาล. วิทยานิพนธ์ ค.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518. อัดสำเนา.

สุจินต์ ไชยอุดมศักดิ์. รายงานเรื่องนโยบายของรัฐฯ กับการไขปัญหาชุมชนแออัด. บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : 2529.

สุนันทา สุวรรโณดม และคนอื่น ๆ. ความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นเมืองกับการพัฒนาประเทศ. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

สุพจน์ บุรพกุศล. สถิติสภาวะชุมชนเมือง. มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531. เอกสารโรเนียว.

สุพัตรา สุภาพ. สังคมวิทยา. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2521.

สุวรรณี สำโรงวัฒนา และคนอื่น ๆ. "แรงงานไม่อพยพ : สภาพและสาเหตุ," วารสารเศรษฐกิจและสังคม. 19(3) : 33 - 42 ; พฤษภาคม - มิถุนายน 2525.

ไสภณ พรโชคชัย. 1,000 สลัม. กรุงเทพฯ : พิสิกซ์เซนเตอร์, 2528.

สำนักงานปรับปรุงแหล่งเสื่อมโทรม, การเคหะแห่งชาติ. ปรับปรุงชุมชนแออัด. กรุงเทพฯ : ยูไนเต็ด - ไปรดักชั่น, 2524.

อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. ชีวิตและจุดจบสลัมกรุงเทพฯ แห่งหนึ่ง. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ : ม.ป.ป.

อัน นิมมานเหมินทร์. บทความจากการสัมนาเกี่ยวกับวิชาผังเมือง. สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2510.

อภิชาติ พุทธวงศ์. "ความคิดพื้นฐานเรื่องระบบที่อยู่อาศัย," วารสารวิชาการที่อยู่อาศัย. (พฤศจิกายน 2526 - มกราคม 2527) 2527.

อุบลวรรณ สืบอุบล. ปัจจัยบางประการที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาที่อยู่อาศัย : ศึกษากรณีการตั้งถิ่นฐานใหม่ของผู้มีรายได้น้อย โครงการพื้นนครบางบัว. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2529. อัดสำเนา.

เอกจิต วงศ์ศุภชาติกุล. ทฤษฎีแหล่งที่ตั้งกับแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาภูมิภาค. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.

Abram, C. Men's struggle for shelter in An Urbanizing World. The Joint Center for Urban Studied of the Massachusstts Institute of Technology and Harward University, MIT Press, 1964.

Agrawal, Pramod k. Mini - squatters : Their Structure and Function and Magnitude : A case Study of Bangkok, Thailand. Master's Thesis. Bangkok : Asian Institute of Technology. 1975. photocopied.

Ahmed, Ziauddin. A Study of Land and Housing Development in the Rangsit/A.I.T. Area of Bangkok with Special Reference to Low - Income Housing. Master's Thesis. Bangkok : Asian Institute of Technology, 1983. photocopied.

Carter, Harold. The Study of Urban Geography. Second Edition. London : Edward Arnold, 1975.

Clinard, M.B. Slum and Community Development. New York : Free Press. 1966.

Drabkin, Darin H. Landi. Policy and Urban Growth. Planning Series. V.16. p.444. Oxford : Pergamon Press, 1977.

ECAFE. Report of the Export Working Group on Problems of Internal Migration and Urbanization and Selected Paper. Bangkok : United Nation Publication, 1967.

Girad, A, Bastide H. and Pourcher G. Geographical Mobility and Urban Concerntration in France : A Study in the Province. In Readings in the Sociology of Migration, Pergamon Press. 1970.

Goldstein, Sidney. Interrelation between Migration and Fertility in population. Redistribution in Thailand. Research Report No. 5 Bangkok : Institute of population Studies, Chulalongkorn University, 1971.

Guerrero, Sylvia H. Housing the Urban Poor : A Sociological Perspective In Housing in the Phillippines. p.229 - 315. Phillipes : National Economic and Development Authority, 1975.

Hollsteiner, M. Facing the Squatter Problem Solidality. 7(1) : July, 1973.

Hurst, Micheal E. A Geographical of Economic Behavier : An Introduction. California : Wadsworth, 1972.

Illsey, R. Finlayson A. and Thopson B. The Motivation and Characteristics Internal Migrents : A socio - Medical Study of Young Migrants in Scothland. In Readings in Sociolgy for Migration : Pergamon Press, 1970

Keermar, Joginer. The Pattern of Internal Migration in India During 1911 - 1961. Sydney : Contributed paper, 1967.

Maier, Joseph H. Process of New Slum Formation in Bangkok : An Empirical Investigation of Trends and Process. Master's Thesis. Bangkok : Asian Institute of Technology, 1981. photocopied.

Maxwell, Lawrence E. "Spatial Pattern of Urban Residential Area : Income and Housing Quality Segregation," Dessertation Abstracts International. 33 : 1610 - B September - October, 1972.

McGee, T.G. The Sough Asian City. London : Bells, 1968.

_____. Squatter Settlements in South - East Asian Cities," in Slum & Urbanization. p.123. edited by Desai, A.R. & Pillai, S. Devadas, Popular Prakashan. Bombay : 1970.

_____. "The Role of Cities in Asian Society," in The Urbanization and National Delvelopment. edited by Leo Jakobson & Ved Prakash, Vol. I p.164 Bevery Hills : Sage Publication, 1971.

Meinkoth, Mardin R. "Migration in Thailand with Particular Reference to The Northeast," Economic Business Bulletin. 1962.

Michael, E. and Eliot Hurst. Transportation Geography. McGraw - Hill Book Company, 1974.

Murphy, Raymond E. The America City : and Urban Geography. 2nd. edited. McGraw-Hill, 1966.

Northam, Ray M. Urban Geography. 2nd edited. New York : John Wiley and Sons, 1979.

O'Loughlin, John and Douglas C. Munski. "Housing Rehabilitation in the INner City : A comparison of Two Neighborhoods in New Orleans," Economic Geography. 1 : 52 - 70 ; January, 1979.

Peterson, Willian. "Internal Migration," Annal Review of Sociology Vol. 4. 4978.

Pronhockchai, Sopon. *1020 Bangkok Slums Evidence Analysis critics.* *Bangkok : Darnsutha Press, 1985.*

Short, John R. *Source and Methods in Geography : Geograp : Urban Data Source.* *Han Butter worth and Company, 1980.*

Weaton, William L.C. *Uran Renewal Encyclopedia.* *America Coorporation, 1978.*

White, Andrew N. *"Accessibility and public Facility Location," Economic Geography.* *19-35(1) : Januay, 1979.*

William, Lim. *Equity and Urban Environment in the Third World.* *Singapore New Art Printing, 1980.*

ภาคผนวก

แบบสัมภาษณ์ประกอบการทำวิจัย

เรื่อง การศึกษาชุมชนแออัดในเมืองหลักของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ :
กรณีศึกษาเมืองอุดรธานี

<u>คำชี้แจง</u> เพื่อเป็นประโยชน์แก่ทางวิชาการและประโยชน์ของชุมชนโดยส่วนรวม กรุณาตอบคำถามด้วยความเป็นจริง คำตอบของท่านจะไม่มีผลเสียแก่ท่านแต่ประการใด เพราะชื่อของท่านไม่ได้ปรากฏอยู่ในแบบสัมภาษณ์นี้ ข้อมูลที่ได้ในครั้งนี้ผู้วิจัยจะนำไปประกอบการศึกษาในหลักสูตรการศึกษามหาบัณฑิตของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เท่านั้น

ในการสัมภาษณ์ กรุณาขีดเครื่องหมาย / ลงในช่อง และเขียนข้อความหรือตัวเลขลงในช่องว่าง (.....) ที่เห็นว่าตรงกับความเป็นจริงกับผู้ให้สัมภาษณ์

1. ชื่อชุมชน.....ตั้งอยู่บนถนน .....
ตำบล.....อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี
2. สถานภาพของผู้อาศัย
2.1 หัวหน้าครอบครัวหรือผู้ให้สัมภาษณ์
เพศ ◯ ชาย อายุ.....ปี
◯ หญิง อายุ.....ปี
2.2 ท่านจบการศึกษา
◯ ป.4
◯ ป.7
◯ ม.3/ม.ศ.3
◯ ม.6/ม.ศ.5
◯ ประกาศนียบัตรหรืออนุปริญญา
◯ ปริญญาตรี
◯ อื่น ๆ ระบุ.....

2.3 ขณะนี้ท่านประกอบอาชีพ

○ ค้าขาย ○ รับราชการ

○ รับจ้าง ○ อื่น ๆ ระบุ.....

○ บริการ

2.4 รายได้เฉลี่ยต่อเดือนของครอบครัว

○ น้อยกว่า 1,500 บาท

○ 1,500 - 2,500 บาท

○ 2,500 - 3,500 บาท

○ 3,500 - 4,500 บาท

○ 4,500 - บาทขึ้นไป

2.5 จำนวนสมาชิกในครอบครัว.....คน

2.6 สมาชิกในครอบครัวที่มีงานทำ จำนวน .....คน

2.7 งานหลักของสมาชิกอื่นในครอบครัว (ระบุ)

2.7.1 ..... ○ ชาย ○ หญิง

2.7.2 ..... ○ ชาย ○ หญิง

2.7.3 ..... ○ ชาย ○ หญิง

3. ก่อนที่ท่านจะมาอาศัยอยู่ในชุมชนนี้ท่านมีภูมิลำเนาเดิม

อยู่ที่ใด

○ ชุมชนเมือง คือ เมือง..... ตำบล.....

อำเภอ..... จังหวัด.....

○ ชุมชนชนบท คือ ตำบล.....

อำเภอ.....จังหวัด.....

สาเหตุที่ย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชนนี้ เพราะ .....

.....

.....

4. ท่านเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนแห่งนี้ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. อะไร

○ ก่อนปี 2510 ○ 2519 - 2528

○ 2511 - 2518 ○ 2529 - ปัจจุบัน

5. สาเหตุอะไรที่ทำให้ท่านอยากเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนแห่งนี้ (ตอบมากมาก 1 ข้อก็ได้)

○ บ้านเช่าและค่าเช่าที่ดินราคาถูก

○ ใกล้แหล่งงาน

○ การชักจูงจากญาติมิตร

○ เป็นที่สาธารณะที่ว่างเปล่า

○ อื่น ๆ ระบุ

6. ในอนาคตท่านคิดว่าจะอาศัยอยู่ในชุมชนแห่งนี้ต่อไปอีกหรือไม่

○ อาศัยอยู่

○ ไม่อาศัยอยู่ (ถ้าไม่อาศัยอยู่ให้ตอบข้อ 7, 8)

7. ในอนาคตถ้าท่านย้ายออกไปจากชุมชนแห่งนี้ ท่านจะไปอยู่ที่ใด

○ ภายในเมืองอุดรธานี ชื่อชุมชน.....

○ รอบนอกชุมชนเมืองอุดรธานี ชื่อชุมชน.....

○ ชุมชนเมืองอื่น

○ ในเขตชนบท

8. สาเหตุที่ไปอยู่ที่นั้นเพราะ

○ บ้านเช่าและค่าเช่าที่ดินราคาถูก

○ ใกล้แหล่งงาน

○ การชักจูงจากญาติมิตร

○ เป็นที่สาธารณะที่ว่างเปล่า

○ อื่น ๆ ระบุ

9. สถานภาพของที่อยู่อาศัย

9.1 ลักษณะของบ้านเรือน (ผู้สัมภาษณ์สังเกต)

- ○ บ้านไม้ชั้นเดียวไม่ยกใต้ถุน
- ○ บ้านไม้ชั้นเดียวยกใต้ถุน
- ○ บ้านไม้ชั้นเดียวยกใต้ถุน
- ○ บ้านไม้สองชั้น
- ○ อาคารเรือนแถวชั้นเดียว
- ○ อื่น ๆ ระบุ

9.2 ครอบครัวของท่านมีสำเนาทะเบียนบ้านหรือไม่

○ มี ○ ไม่มี

9.3 การมีสิทธิในบ้านเรือนที่ท่านอาศัยอยู่มีลักษณะอย่างไร

- ○ บ้านปลูกเองบนที่ดินของตนเอง
- ○ บ้านพักราชการ
- ○ บ้านเช่า ราคา.....บาท/เดือน
- ○ ห้องเช่า ราคา.....บาท/เดือน
- ○ อื่น ๆ ระบุ

9.4 บ้านและที่ดินที่ท่านอาศัยอยู่ มีพื้นที่.....ตารางเมตร

9.5 ท่านมีสิทธิในที่ดินที่บ้านของท่านตั้งอยู่หรือไม่

○ มี ○ ไม่มี (ตอบข้อ 9.6)

9.6 ถ้าไม่ใช่ที่ดินของตนเองที่ดินนี้เป็นของ

- ○ สาธารณประโยชน์
- ○ ที่ดินของวัด
- ○ ที่ดินของทางราชการ
- ○ ที่ดินของเอกชน
- ○ อื่น ๆ ระบุ.....

9.7 ที่ดินดังกล่าวท่านได้เช่าหรือไม่

○ ไม่ได้เช่า

○ ได้เช่า

9.8 การรับบริการสาธารณูปโภคจากรัฐ

9.8.1 ท่านมีน้ำประปาใช้หรือไม่ (หมายถึง การมีมาตรวัดหรือมิเตอร์เป็นของตนเอง)

○ มี

○ ไม่มี ถ้าไม่มีใช้น้ำจากที่ใด

ระบุ.....

9.8.2 ท่านมีไฟฟ้าใช้หรือไม่ (หมายถึง การมีมาตรวัดหรือมิเตอร์เป็นของตนเอง)

○ มี

○ ไม่มี ถ้าไม่มีใช้ไฟฟ้าจากที่ใด

ระบุ.....

9.8.3 ท่านมีระบบกำจัดของเสียภายในบ้านเรือนหรือไม่ เช่น

9.8.3.1 ท่อระบายน้ำ

○ มี ○ ไม่มี

9.8.3.2 รถบริการเก็บขยะมูลฝอย

○ มี ○ ไม่มี

ผู้สัมภาษณ์ .....

ลายเซนต์ .....

วัน/เดือน/ปี.....

แบบสำรวจข้อมูล
บริเวณชุมชนแออัด ในเมืองอุดรธานี

1. ชื่อชุมชน.....

2. ที่ตั้ง อยู่ในซอย/ถนน .....ตำบล.....

3. ขนาดของชุมชน

   3.1 มีครอบครัว จำนวน .....ครอบครัว โดยประมาณ

   3.2 มีประชากร จำนวน .....คน โดยประมาณ

4. ชุมชนตั้งอยู่บนที่ดินของ

   ○ ที่สาธารณประโยชน์ ○ เอกชน

   ○ ทางราชการ ○ อื่น ๆ ระบุ.....

   ○ ที่วัด

5. ทางเข้า - ออกของชุมชน มีจำนวน.....เส้นทาง และมีสภาพ

   ○ เป็นทางลาดยาง/คอนกรีต จำนวน.....สาย คือ

   ถนน.....

   ○ เป็นทางลูกรัง จำนวน.....เส้นทาง

   ○ เป็นทางเดิน จำนวน.....เส้นทาง

   ○ อื่น ๆ ระบุ .....

6. การรับบริการสาธารณูปโภคจากรัฐ

ไฟฟ้าที่ต่อเข้าไปยังชุมชน	○ มี	○ ไม่มี
น้ำประปาที่ต่อเข้าไปยังชุมชน	○ มี	○ ไม่มี
ทางระบายน้ำของชุมชน	○ มี	○ ไม่มี
รถบริการเก็บขยะของชุมชน	○ มี	○ ไม่มี

7. ข้อคิดเห็นเพิ่มเติม.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ลงชื่อ.....ผู้ตรวจ

...../...../.....

ภาพประกอบ

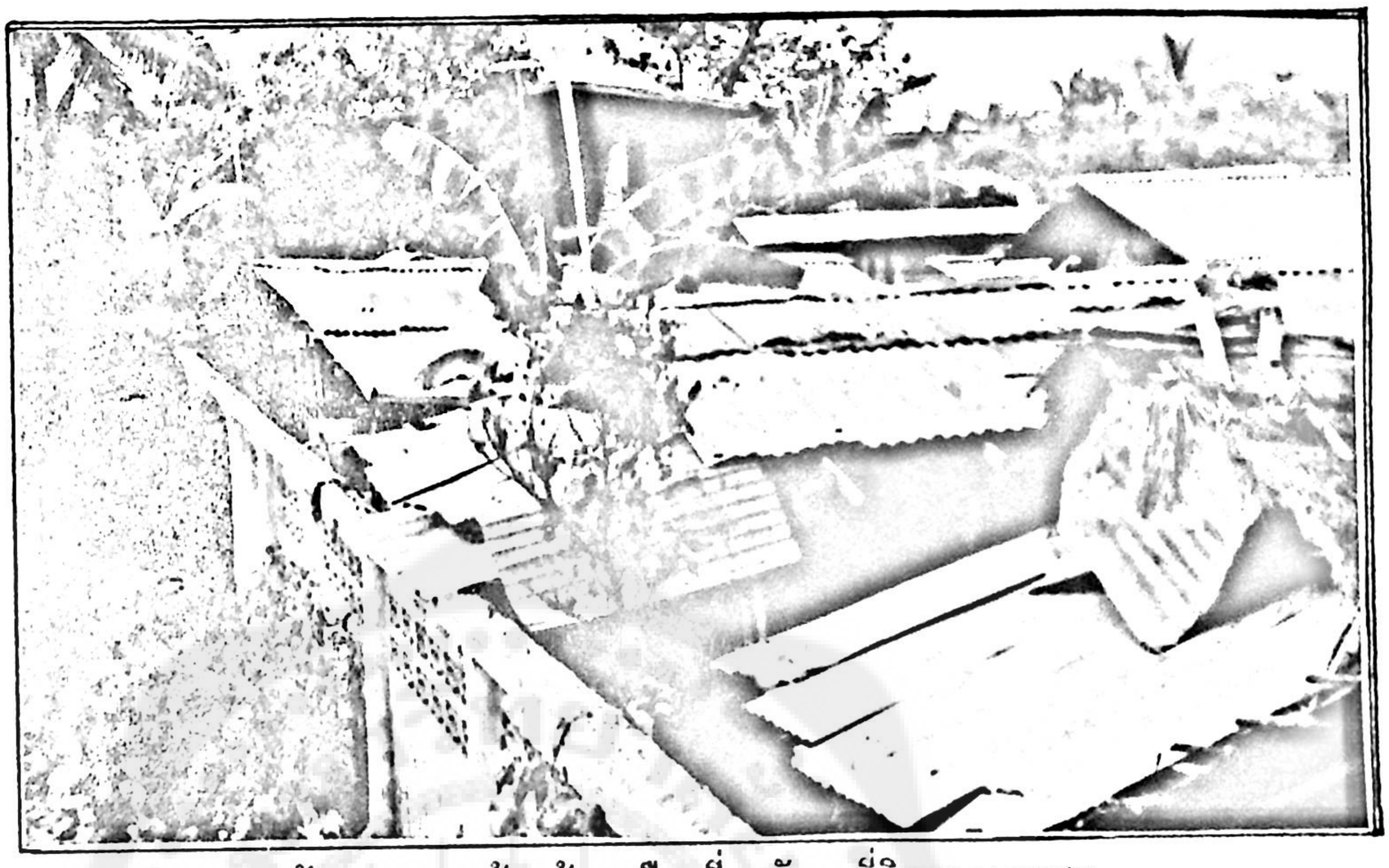

ลักษณะการสร้างบ้านเรือนที่แออัดบนที่ดินของเอกชน

การสร้างบ้านเรือนบุกรุกที่ดินของเอกชนที่ปล่อยปละ

บ้านไม้ชั้นเดียวใต้ถุนสูงพบมากที่สุดร้อยละ 78.6

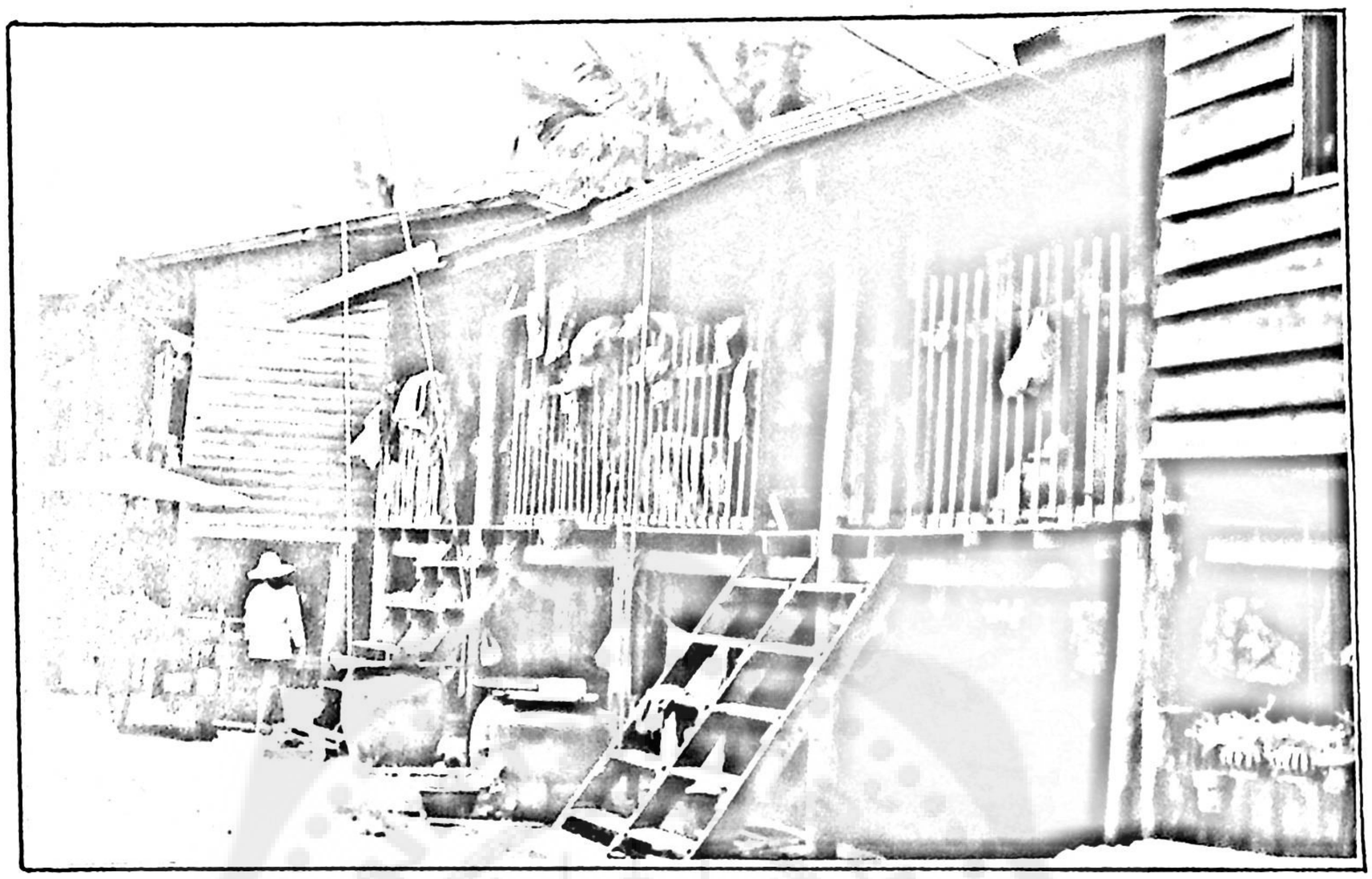

อาคารเรือนเถวชั้นเดียวใต้ถุนสูงพบมากเป็นอันดับ 2

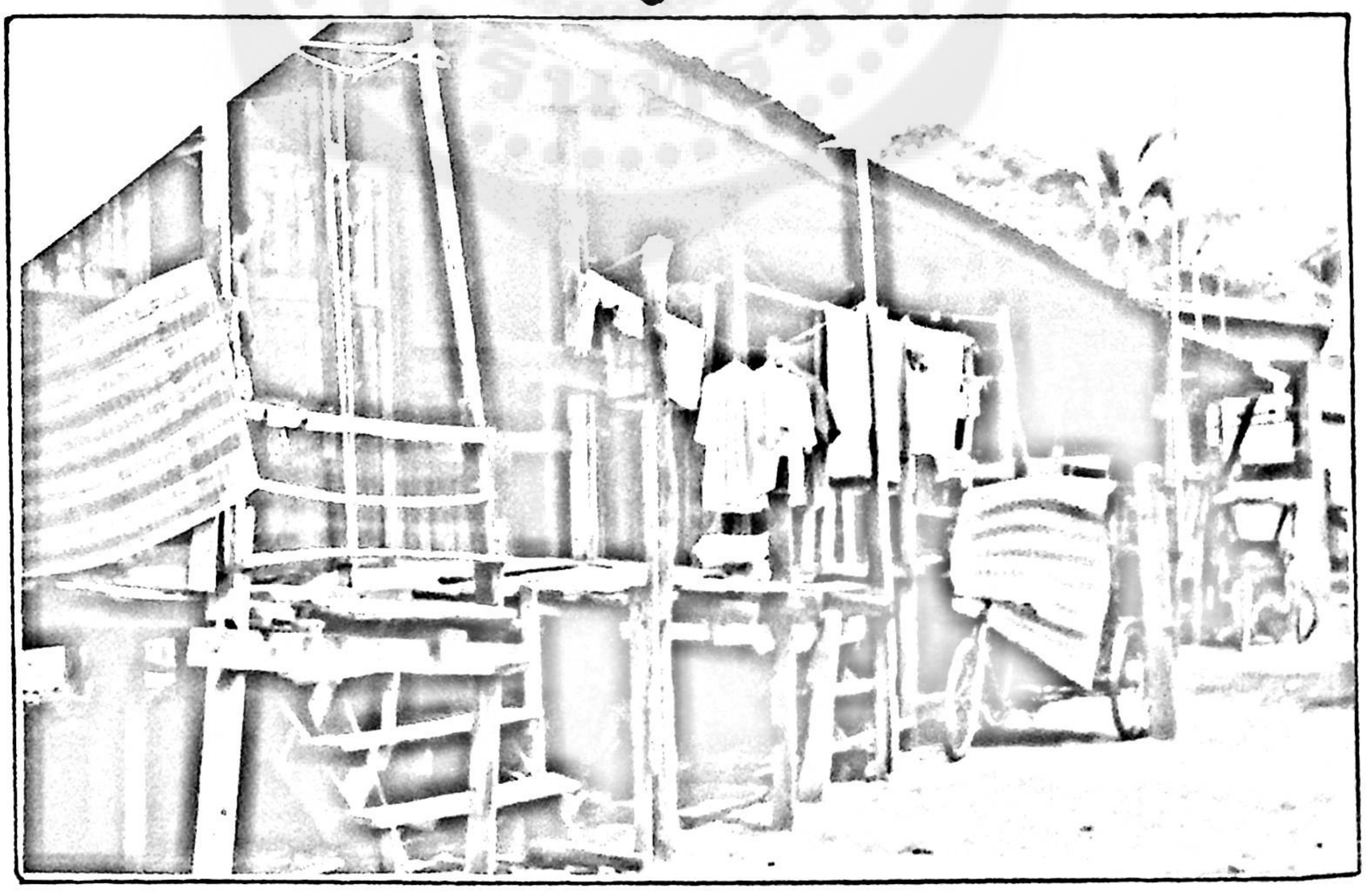

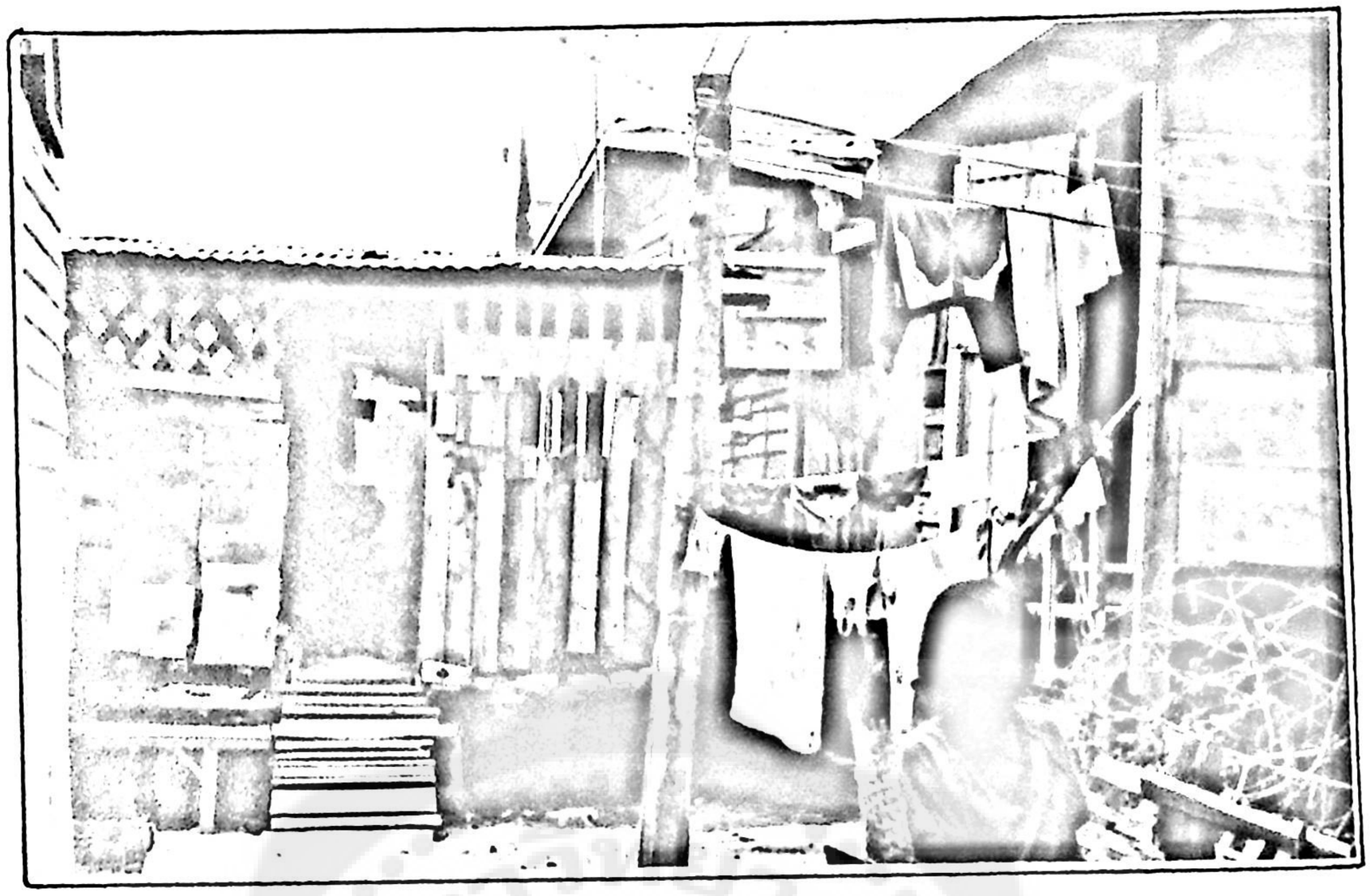

ข้อจำกัดในด้านพื้นที่เป็นเงื่อนไขทำให้บ้านเรือนมีขนาดเล็กตามไปด้วย

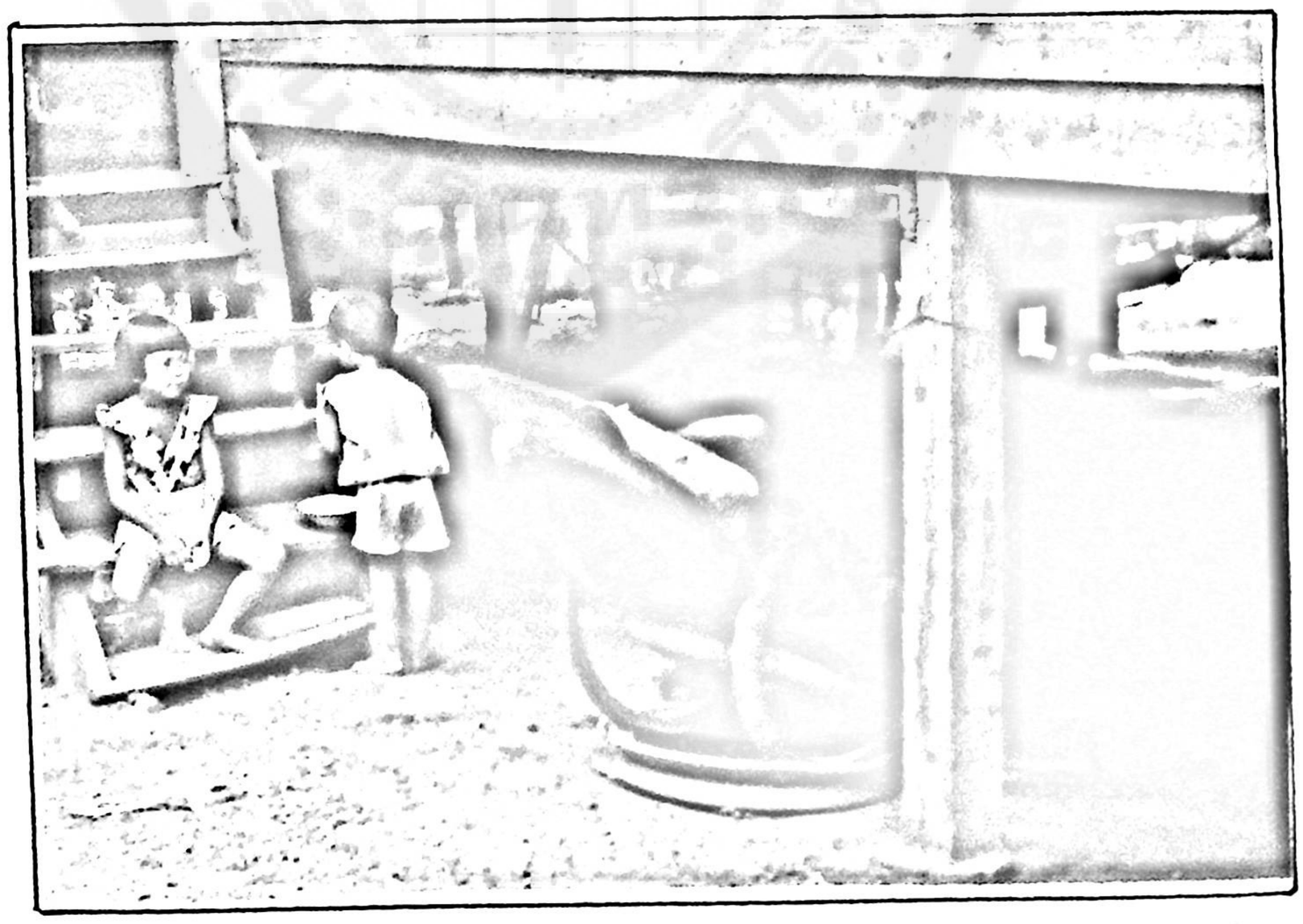

เนื่องจากบริเวณบ้านเรือนมีพื้นที่จำกัด จึงขาดพื้นที่สำหรับสันทนาการ และพักผ่อน

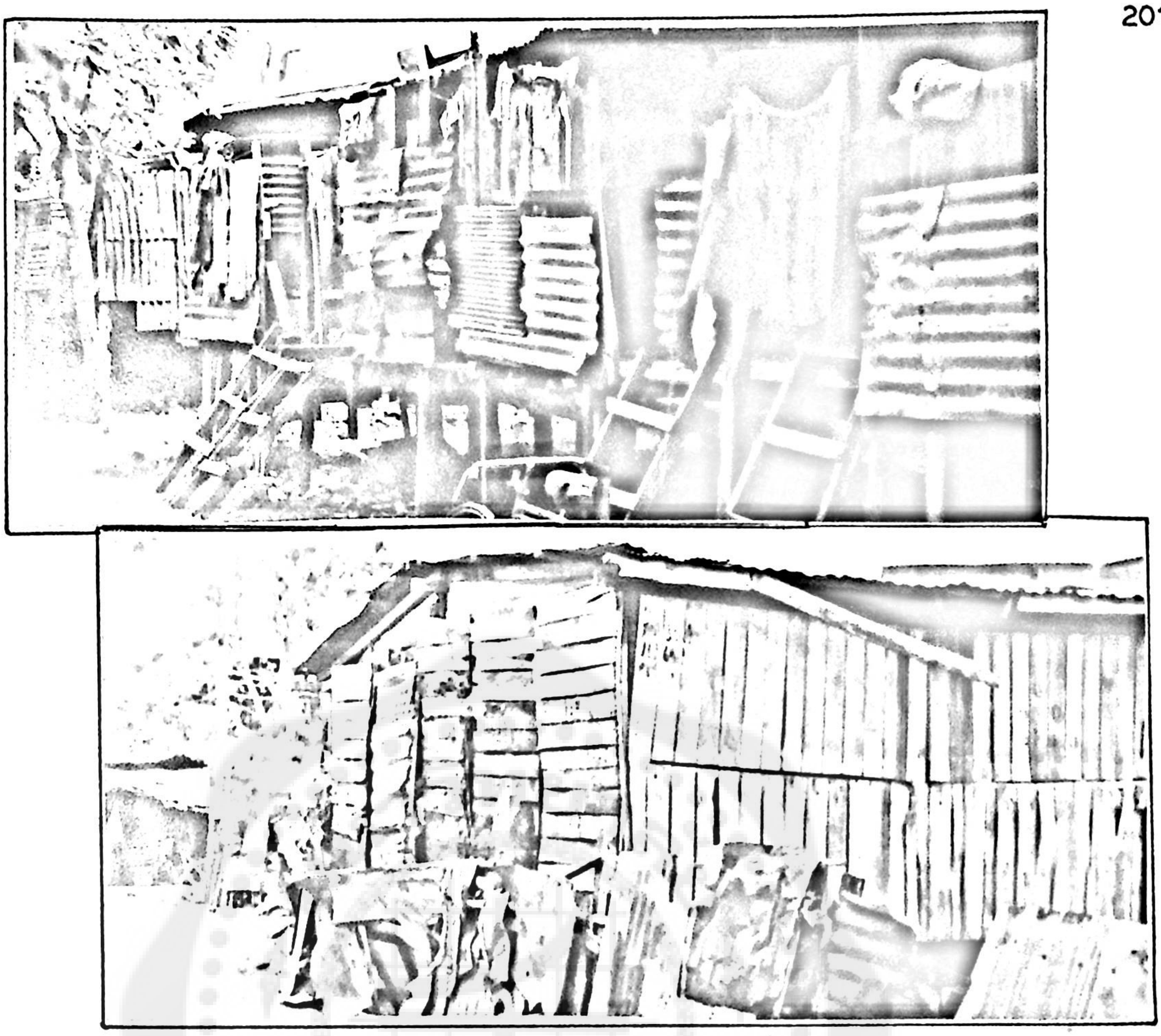

ลักษณะของบ้านเรือนที่สร้างจากวัสดุใช้แล้วทำให้มีสภาพทรุดโทรมและน่าหดหู่

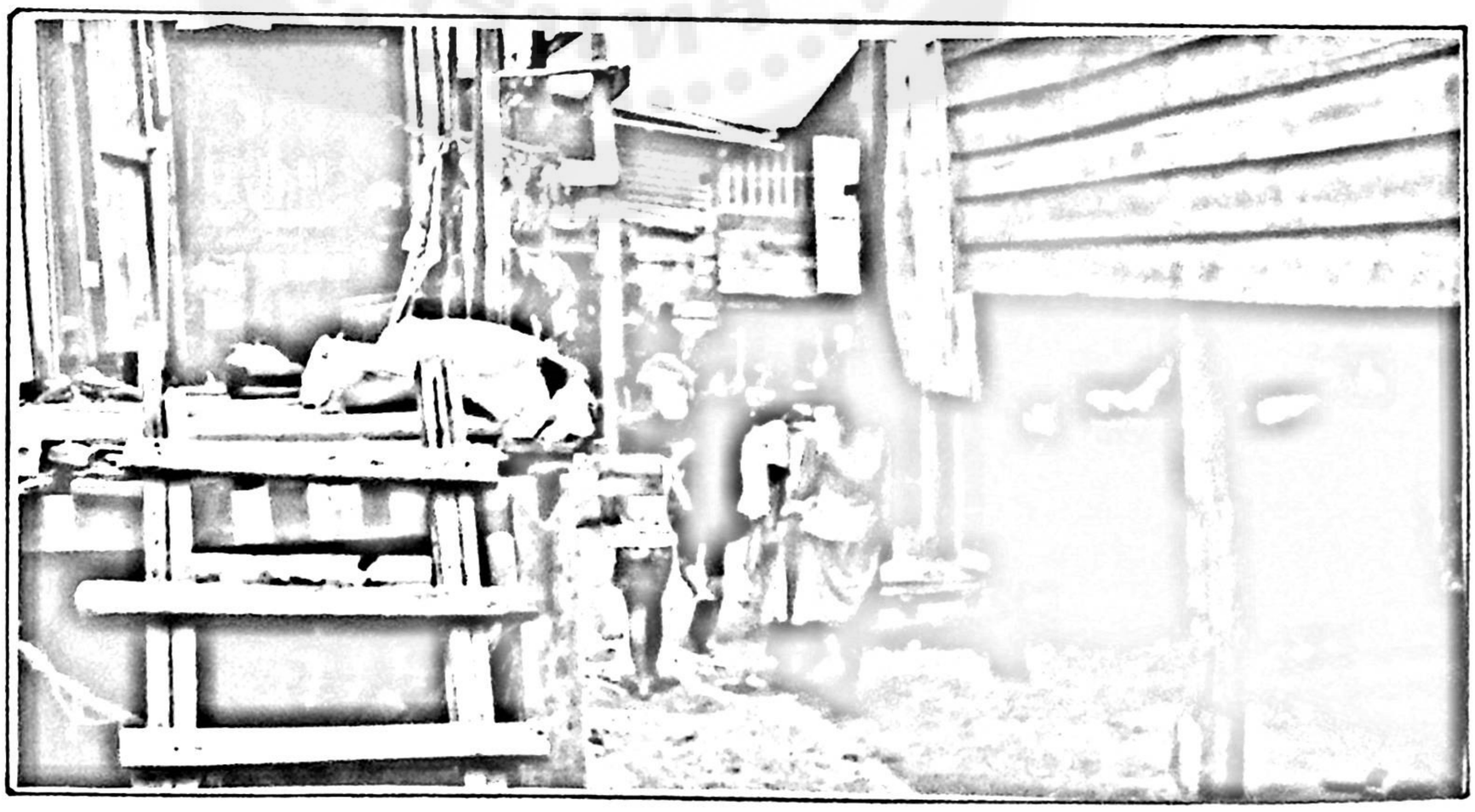

การคมนาคมภายในชุมชนที่แออัด

บางชุมชนมีทางออกสู่ถนนสายหลักที่สะดวก

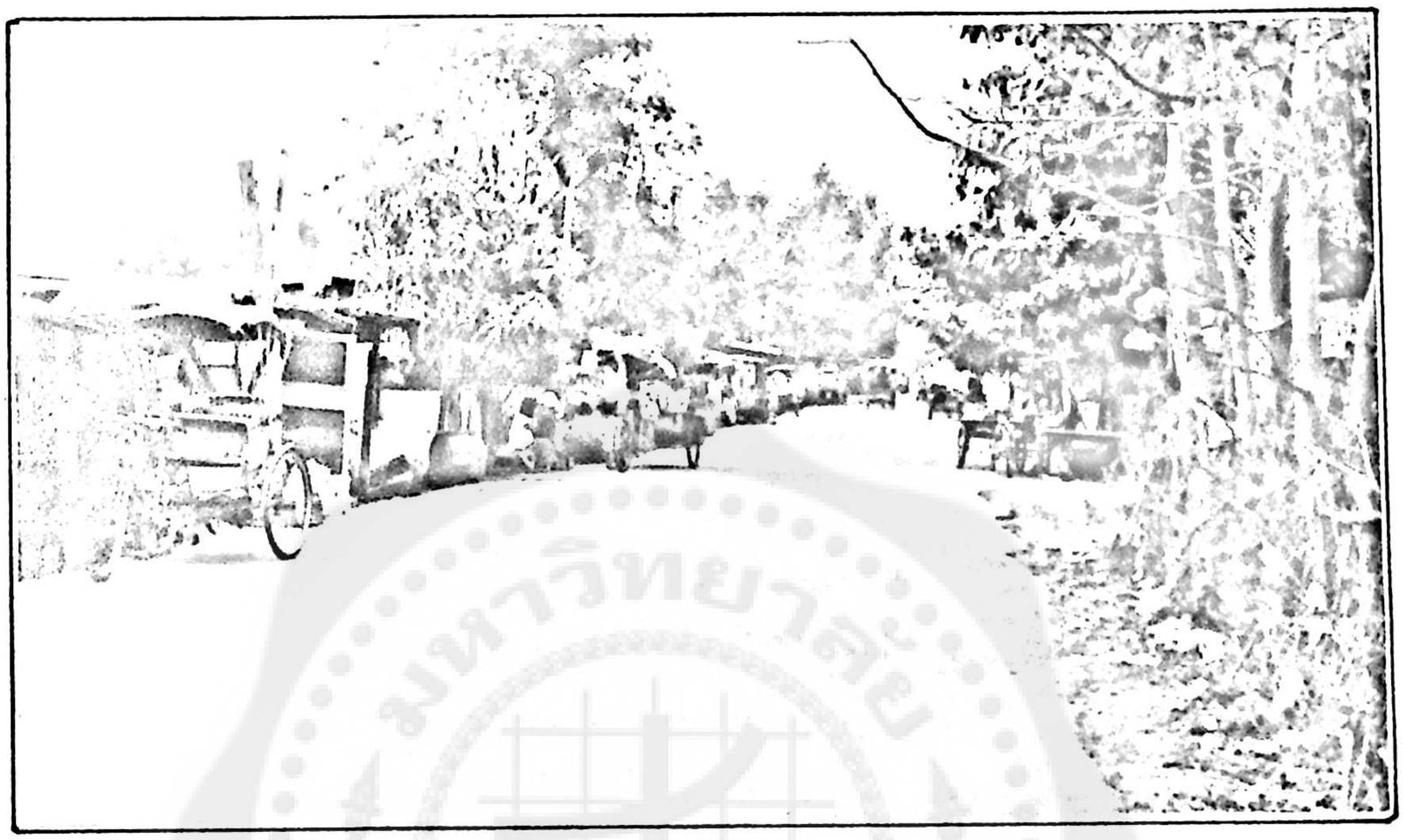

ชุมชนคุ้มเผาสุข

ชุมชนหลัง ร.ร. อุดรพิทยานุกูล

ความไม่มีระเบียบและทรุดโทรมของบ้านเรือนบ่งบอกถึงการเป็นสลัม

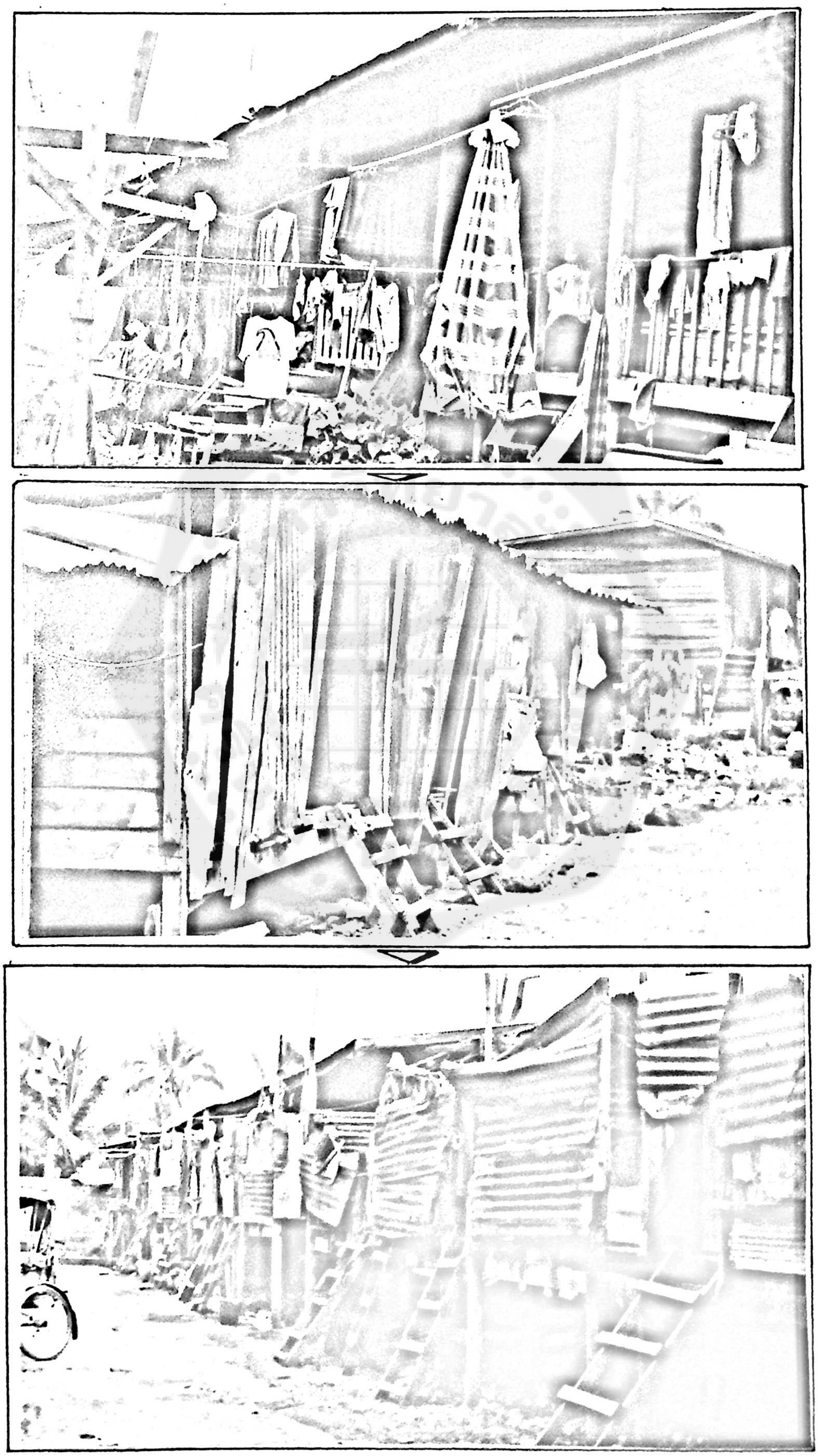

อาชีพค้าขาย เล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นอาชีพที่พบรองจากอาชีพรับจ้าง และอาชีพอื่น ๆ

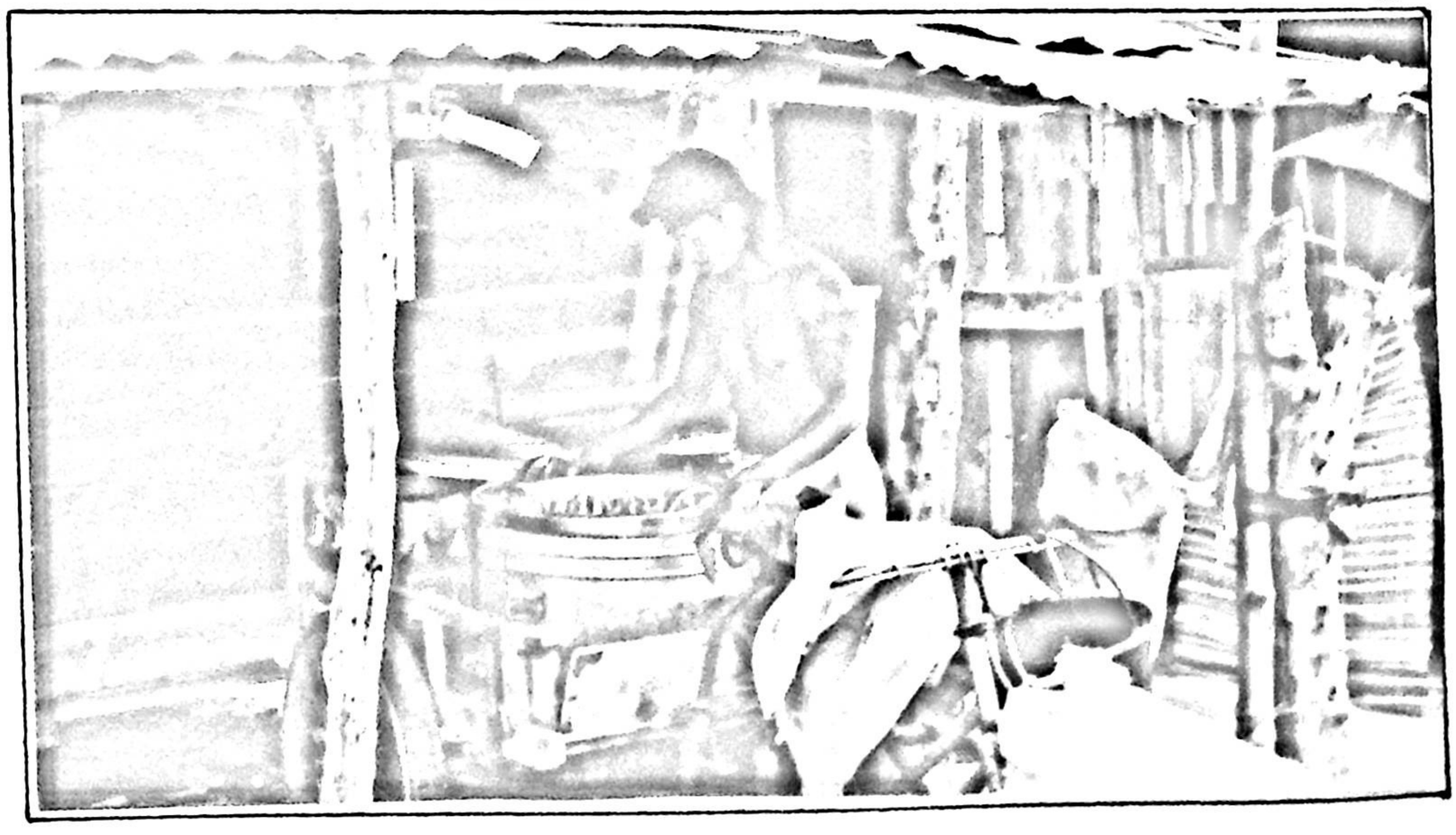

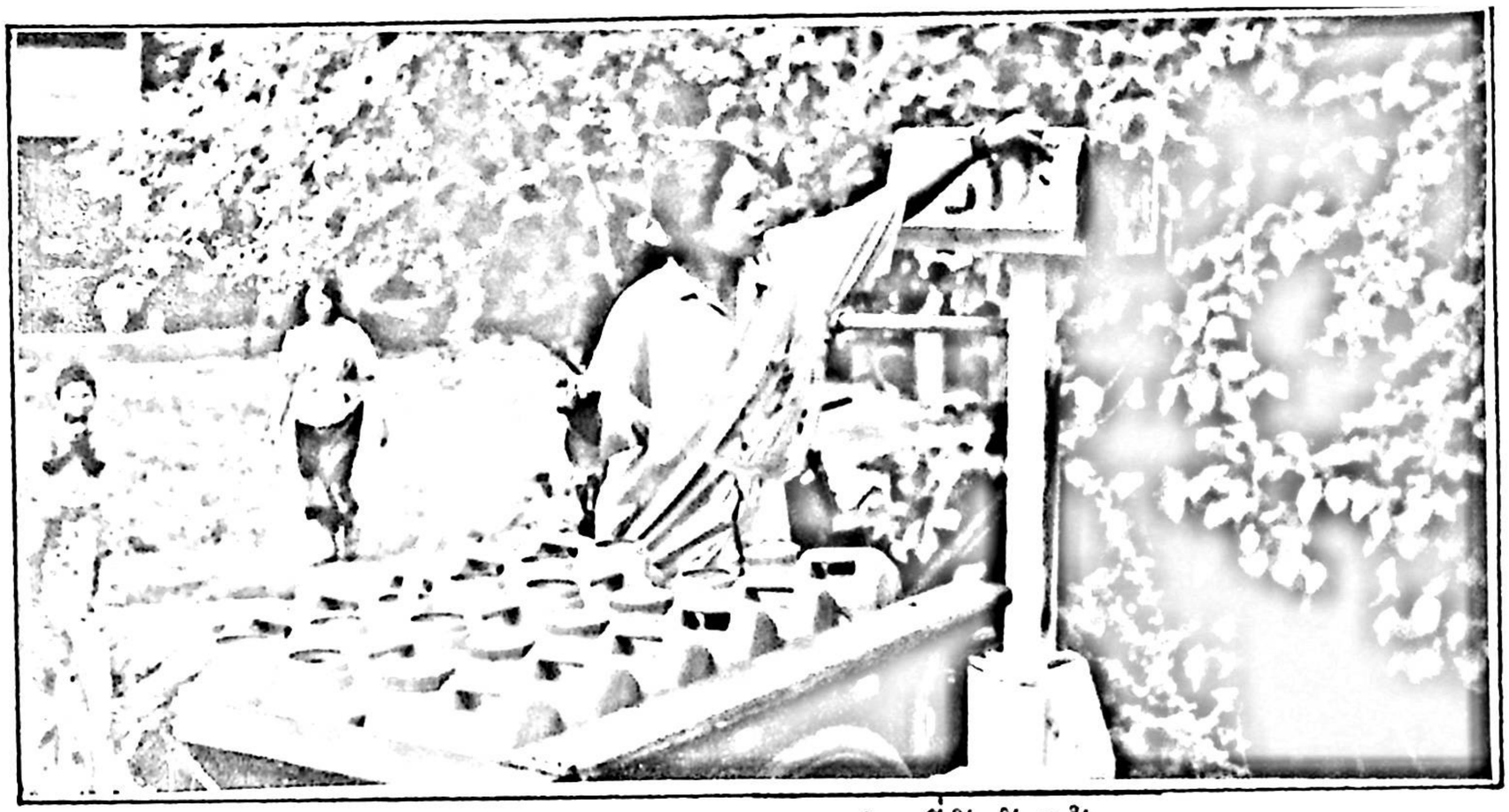

บริการสาธารณูปโภคบางอย่างที่รัฐจัดให้
(ระบบประปาหยอดเหรียญของชุมชนคุ้มผาสุข)

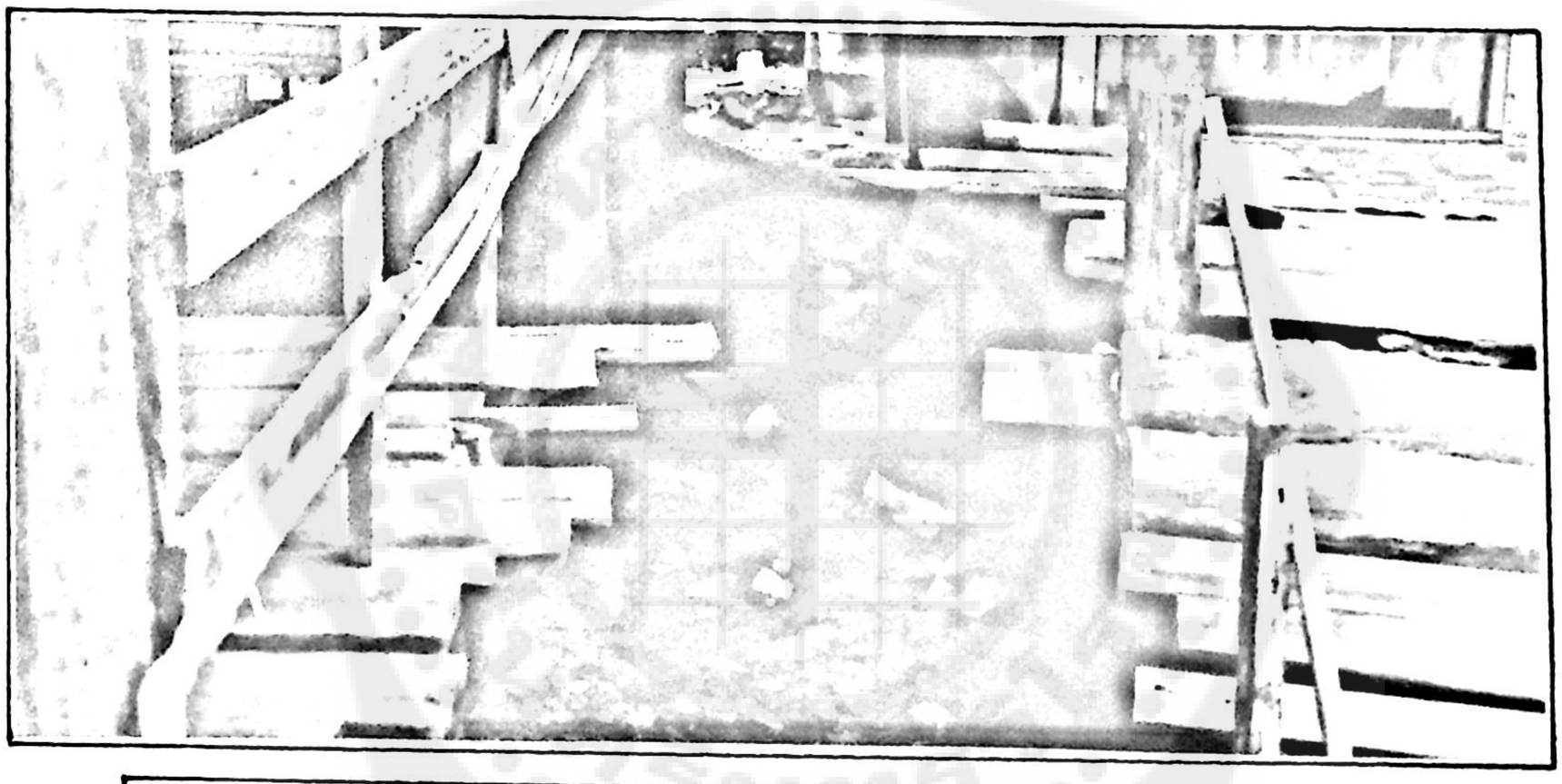

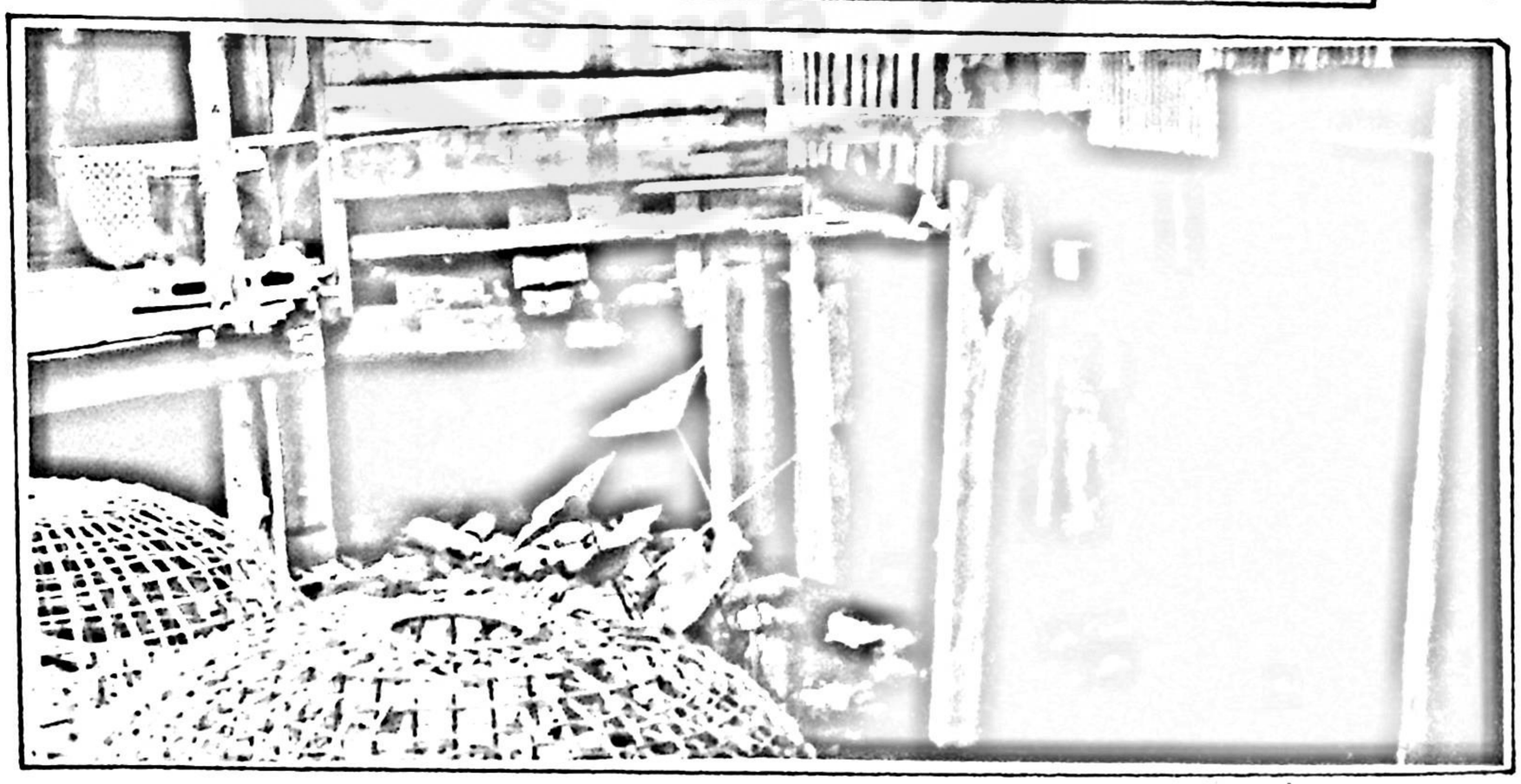

การระบายน้ำเสียจากบ้านเรือนไม่สะดวกนับว่าเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมอีกระดับหนึ่งของชุมชนแออัด

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ นายเกริกไกร ชื่อสกุล แก้วล้วน

เกิดวันที่ 10 เดือนเมษายน พุทธศักราช 2502

สถานที่เกิด จังหวัดขอนแก่น

สถานที่อยู่ปัจจุบัน 309/1 ซอยสละชีพ ถนนศรีสุข อำเภอเมือง
จังหวัดอุดรธานี 41000

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2521	มัธยมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนอุดรพิทยานุกูล จังหวัดอุดรธานี
พ.ศ. 2523	ป.กศ.สูง (วิชาเอกสังคมศึกษา) วิทยาลัยครูอุดรธานี
พ.ศ. 2528	กศ.บ. (วิชาเอกภูมิศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม
พ.ศ. 2535	กศ.ม. (วิชาเอกภูมิศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร